

Murat Havzası

Palu Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını

Yıl 1 / Sayı 2 / 2006

ISSN 1306 - 6072

**Dünyada bir eşi olmayan doğal korunaklı ve görkemli
konumuyla Palu Kalesi; turizme açılmayı bekliyor...**

- * Murat Nehri Havzası alışmaları zerine:
Temel Kavramları Unutmamak
- * Palu'yu Hasankeyf'ten İzlemek
- * Batı Urartu Başkenti ve Gözdesi; Palu
- * Palu Hakimi Kara Cemşid Bey
- * Doğal Olaylar Sonucunda Yer Değiştiren
Yerleşmelere Bir rnek : PALU
- * Palu'da  Urartu Kaya Mezarı
- * Harput arşılarının Dn-Bugun-Yarını

**Alacalı Mescid ve Diğer Tarihi Eserlerimiz
Kaderlerine mi Terkedilecek?**

AIBA
İNŞ. SAN. ve TİC. A.Ş.

A. Baki Aydın
Yönetim Kurulu Başkanı

0.312. 426 58 61 - 62

içindekiler

Editörden	2
Palu Derneği ve Murat Havzası <i>Mustafa DEMİRKIRAN</i>	3
Murat Nehri Havzası Çalışmaları Üzerine: Temel Kavramları Unutmamak. <i>Prof. Dr. Metin SÖZEN</i>	4
Palu'yu Hasankeyf'ten İzlemek... <i>Prof. Dr. Abdussem ULUÇAM</i>	7
Batı Urartu Başkenti ve Gözdesi; Palu <i>Süleyman YAPICI</i>	8
Osmanlı Döneminde Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı II <i>Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK</i>	10
Seyyahların Gözüyle Palu II <i>Ertuğrul DANIK</i>	15
NÂBÎ'nin Hz. Peygamber Sevgisini Mahyalılaştıran Bir Manzumesi Sakın Terk-i Edebden <i>Arif REHÂ</i>	17
Palu Hakimi Kara Cemşid Bey <i>Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL</i>	19
Palu Kalesi <i>Süleyman YAPICI / Ertuğrul DANIK</i>	23
Doğal Olaylar Sonucunda Yer Değiştiren Yerleşmelere Bir Örneğ : PALU <i>Prof. Dr. Saadettin TONBUL</i>	28
Palu'da Üç Urartu Kaya Mezarı <i>Prof. Dr. Veli SEVİN</i>	32
Tarih Öncesi Dönemlerde Elazığ Yöresi'nin Çevre Bölgelerle İlişkileri II <i>Yrd. Doç. Dr. Yüksel ARSLANTÜRK</i>	35
Palu Kitabeleri <i>S. YAPICI / M. BALABAN / Y. ARSLANTÜRK</i>	38
Yukarı Fırat Bölgesi Arkeolojik Yüzeysel Araştırması 2005 yılı Sonuç Raporu <i>Fırat Havzası Araştırma Ekibi</i>	40
Harput Çarşılarının Dünü-Bugünü-Yarını <i>Mustafa BALABAN</i>	42
Sizden Gelenler Ben Gülemiyorum Ya Siz? <i>Muzaffer YANILMAZ</i>	48
Gurbetten Palu'ya Yeğenden Dayıya / Şiir <i>Ziya Alp ÇARSANCAKLI</i>	49
Kavuşmak Ne Güzel? / Şiir <i>Murat BİLGİN</i>	50
Kısa... Kısa... / Dernek ve İlçemizden Haberler	51

Murat Havzası

Palu Kültür ve Dayanışma Derneği Yayın Organı
Dört Ayda Bir Yayınlanır.

İmtiyaz Sahibi

Palu Kültür ve Dayanışma Derneği Adına
Murat Bilgin

Sorumlu ve Yazı İşleri Müdürü
Yusuf Bakıcı

Genel Yayın Yönetmeni
Süleyman Yapıcı

Bilim-Danışma Kurulu
Prof. Dr. Metin Sözen
Prof. Dr. Abdussem Uluçam
Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik
Prof. Dr. Saadettin Tonbul

Yayın Kurulu
Mustafa Demirkıran
Temur Pirinçci
Süleyman Yapıcı
Seyfettin Bahçeci
Muzaffer Yanılmaz
Murat Açıkkapı
Kenan Altungök
Adem Akbulut
Zülküf Çobanoğlu
Mustafa Balaban

Hukuk Danışmanları
Av. Ömer Faruk Budak
Av. Mehmet Talip Ersöz

Adres Bilgileri
Rızaiye Mah. İzzetpaşa Cad.
Şehit Binbaşı Sabri Sok.
Polatlar İşhanı Şubesi 38/2 Elazığ
Tlf : 0 424. 233 48 35
0 424. 233 79 31
www.paluder.org
palu@paluder.org
paludernegi@paluder.org

Dizgi - Mizampaj ve Fotoğraflar
Süleyman Yapıcı

Baskı ve Baskıya Hazırlık
MATSAN Ofset
Tlf. 0.424.237 50 47
Fax .0.424.237 30 47
Gazi Cad. Gazi Pasajı No:4 Z/3

ELAZIĞ

ISSN 1306-6072

Değerli Okurlar,

Dergimizin ikinci sayısını elinize ulaştırmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Editörü mutlu kılan da yayını üstlendiği derginin, süresi içinde okurlarıyla buluşması değil midir?.. Editör açısından bir diğer mutluluk ise, derginin okur katında takdir görmesidir. Kültürümüzde bunu veciz biçimde ifade eden bir söz vardır: *“Marifet iltifata tabidir; müşterisiz mal zayıdır.”* Amerikalı filozof Willam James de bu konuda şöyle diyor: *“İnsan doğasının en derin ilkesi takdir edilmeye duyulan iştaktır.”* İşte bir dergi, okurla yayıncıyı bu ilkede buluşturuyorsa başarı söz konusudur.

Dergimiz Murat Havzası'nın ilk sayısı, fazlasıyla takdir ve teşvik gördü. İlk sayımızın tanıtılması maksadıyla Palu Derneği yöneticileriyle yazarlarımız ve kalabalık bir davetli topluluğunun katılımıyla düzenlenen toplantıda katılımcılar dergimize olan takdir hislerini ifade ettiler. Bu toplantıda ortaya çıkan ortak görüş şu oldu: Her ne kadar mahallî yönü ağır bassa da Murat Havzası, yazarlarının unvan ve uzman

kimliklerine bakıldığında *“ulusal”* düzeyde yayınlanan dergilerle boy ölçüşmektedir.

İlk sayımızın kapak konusu olan Palu'daki *“Alacalı Mescid”*in halen ilgi beklediğini belirtmeden geçmeyeceğiz. Bu tarihî yapı, her şeyden önce mabed hüviyetiyle ayağa kaldırılmayı bekliyor. Tabîi yörenin önemli bir tarihî eseri olma haysiyetiyle de bu ilgiyi fazlasıyla hak ediyor.

Biraz da ikinci sayımızdan bahsedelim... Akademisyen ve araştırmacı yazarlarımızın ilk sayıdaki ufuk açıcı derinlikli makaleleri bu sayımızda da devam etmektedir. Farklı konulardan, farklı disiplinlerden ve farklı bakış açılarından oluşan söz konusu makaleler arşivlenecek bir önem arz etmektedir.

Adını yurdumuzun önemli bir ırmağından, *“bir şahdamar canlılığıyla”* akıp giden Murat nehrinden alan dergimiz, derneğimizin hedef ve amaçları doğrultusunda yoluna devam edecektir.

Palu Derneği ve Murat Havzası

Üzerinde yaşadığımız bu topraklar insanlığın en erken dönemine ait izleri ve eserleri bağrında taşıyor. Yaklaşık bin yıldır da milletimize anavatan olmuş, yurt olmuş kimi zaman ihtişamlı görkemli, bayındır günlerimiz olmuş. İnsanlığa, bölgemize hizmet için hanlar, hamamlar, sebiller yaptırılmış. Kimi zaman huzur, barış, kimi zaman harpler, istisnalar yaşamış. Türkülerimiz, ağıtlarımız hep bu med cezirleri gurbetlikleri ve hasretlikleri terennüm etmiş. Bütün bu yaşanmışlıklarda insanımızda iki güzel hasretin ortaya çıkmasına yol açmış; dayanışma ve hayırseverlik.

Dayanışma ve hayırseverlik sosyal barışın sağlanmasında ve refahın dağılımında önemli bir rol üstlenmiş böylece toplumsal sorumluluğun yerine getirilmesinde etkili bir araç olmuştur. Unutulmamalıdır ki, tarih boyunca toplumsal sorumluluk hisseden kesimler daima kendi toplumlarıyla iç içe olmuş, toplumlarından kopuk aristokrat denilebilecek kesimler olmamıştır. Günümüzde sivil toplum kuruluşu olarak değerlendireceğim kurumlar (dernek, vakıf) vs. hem hayır kurumları işlevi görür, hem de sosyal, ekonomik ve kültürel nitelikli pek çok kamu hizmetinin gerçekleştirilmesi görevini gönüllü olarak üstlenmektedir. Bunun doğal sonucu olarak bu kurumların yarattığı toplumsal katma değer dikkate alınacak büyüklüktedir.

Bugün başkanlığımı üstlendiğim Palu Kültür ve Dayanışma Derneği böyle güzel temennilerle kurulmuş ve Murat Bilgin başkanlığında geçen iki yıllık sürede içinde bunun gibi pek çok hayırlı çalışmalara vesile olmuş, önemli sosyal kültürel faaliyetlerde bulunmuştur. Bu vesileyle Murat Bilgin'e yönetim ve hemşehrilerimiz adına şükranlarımızı sunuyoruz. Derneğimize önemli bir saygınlık kazandıran Sayın Murat Bilgin'den sonra başkanlığı üstlenmenin kolay olmadığını biliyorum. Fakat yönetimde görev yapmış olmam ve yönetim kurulundaki değerli isimler ve Palulu hayırsever işadamları beni cesaretlendirmiştir. Allah nasip ederse başkanlığım süresince aynı işlevsellik içinde faaliyetler yapmaya özen göstereceğim.

İçinde bulunduğumuz Ramazan ayında hayırseverliğin yeryüzündeki en eşsiz örneklerini sergilemiş bir milletin mensupları olarak biz Palu Kültür ve Dayanışma Derneği olarak ramazan yardımlarımızı devam ettirmekteyiz. Yardımlarımızı özellikle kırsal kesim ve köylerimizde bulunan mağdur ve fakir vatandaşlarımıza ulaştırma gayreti içerisindeyiz. Ramazan yardımlarında Zekâtlarını fakir vatandaşlarımıza derneğimiz aracılığıyla ulaştıran hayırsever iş adamlarımıza desteklerinden ve güvenlerinden dolayı da teşekkür ediyoruz.

Murat Havzası dergimizin ikici sayısı ile

karşınızdayız. Geçen sayıda olduğu gibi bu sayıda da bizleri yalnız bırakmayan Prof. Dr. Metin Sözen, Prof. Dr. Veli Sevin, Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik, Prof. Dr. Saadettin Tonbul beyefendilere ve bu sayımızda aramızda olan Prof. Dr. Abdusselam Uluçam ve Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal beyefendilere de teşekkürü bir borç biliriz.

Özellikle Palu'da ki tarihi eserlerin gündeme getirilmesi ve belirli adımların atılması konusunda bizleri yalnız bırakmayan Çekül Vakfı Başkanı Sayın Metin Sözen hocamıza özellikle şükranlarımızı sunuyoruz.

Palu, tarihi eserler yönünden oldukça zengin bir ilçemiz. Ancak bu eserlerimiz gün geçtikçe yıkılmaya ve yok olmaya mahkûm. Geçmişle şu anı, şu anla geleceği birbirine bağlayan birer köprü vazifesi gören bu eserlerimizin kurtarılması için dernek olarak başlattığımız bu çalışmalar elbette yeterli değil.

Bu çalışmaların içinde *kamu-yerel-sivil-özel* inisiyatifin olması gerektiğini inanıyoruz. Bugün bu çalışmaların içinde *kamu-yerel-sivil* inisiyatif belirli oranlarda yerlerini almış bulunmaktadır. Bu aşamadan sonra bu çalışmalar içinde *özel* inisiyatifin de yer alması gerekmektedir.

Özel inisiyatiften maksadımız Palulu zenginlerimiz ve iş adamlarımızdır. Her konuda tüm desteklerini bizlerden esirgemeyen iş adamlarımızı tarihi eserlerimizi kurtarma noktasında da yanımızda görmek istiyoruz. Çünkü Tarihi ve Kültürel eserleri kurtarma konusunda yapılan tüm harcamalar yeni yasal düzenlemelerle vergiden muaf tutulmaktadır.

Geçen sayımızda Palu'nun şaheserlerinden biri olan Alacalı Mescid'i gündeme getirmiş ve bu sayımızda da dünyada bir eşi ve benzeri bulunmayan Palu Kalesi'ni gündeme getirerek dikkatleri bu noktaya çekmek istiyoruz.

Dernek olarak önceliklerimizden biri genç beyinleri, genç fikirleri aramızda görmek istiyoruz. İlimizde bulunan Fırat Üniversitesi'nde okuyan gençlerimize büyük bir önem veriyor ve dernek çalışmalarımızda aramızda görmek istiyoruz.

Hepimizin de bildiği gibi başarı ekip işidir. Bizler her ne kadar azim ve özveriyle çalışırsak çalışalım, sizler olmadan başarılı olamayız. Biz yönetim olarak görev süremiz içinde gerçekleştirmek istediğimiz faaliyetlerde sizlerinde yer almasını istiyoruz.

İstedığımız takip edilmek, tenkit edilmek ve nice gayretleri birlikte vermektir. Bu çalışmalarını gerçekleştirmek için hepinizin maddi ve manevi desteğinizi bekliyoruz.

Saygı ve muhabbetlerimi sunuyorum.

Palu Kültür ve Dayanışma Dernek Başkanı

Murat Nehri Havzası Çalışmaları Üzerine: TEMEL KAVRAMLARI UNUTMAMAK...

Bunları gelecek kuşaklara bırakabilecek olan bizleriz. Yapmamız gereken, binlerce yılda oluşmuş bir mirası yıkmak değil yaşatmaktır. Bunun tersine davranmaya kimsenin hakkı yoktur. Tarih adına da, kültür adına da, yoktur. Bırakın kendi ulusumuzu, dünya ulusları adına da kimsenin hakkı yoktur. Çünkü gelecek kuşaklar, **“Benim tarihim, kimliğim, yaşam biçimim nerede”** diye soracaklardır.

Çeyrek yüzyıl önce Fırat Üniversitesi'nde **“Fırat Havzası Sanat Tarihi Sempozyumu”**nda yaptığım konuşmayı anımsadım. Aynı basımını bulup okuduğumda, konuşmamı “özellikle doğduğum kentte aynı sonuçları görme umuduyla” cümlesiyle bitirdiğimi gördüm. Bu ister istemez beni “Yukarı Fırat Havzası” ve “Murat Nehri Havzası” çalışmalarının geçmişine götürdü. Konunun bugün de güncelliğini koruduğu açıktı. Önce konuşmamı kısaltarak yeniden değerlendirmeyi düşündüm. Ancak bütünüyle, **“kimlik”**, **“süreklilik”**, **“çeşitlilik”** kavramlarının altının çizilmiş olması, günümüz ortamının öncelikli gündemine de uygundu. Son yıllarda Elazığ'da değerli arkadaşlarımızın Elazığ ve Palu odaklı bilimsel araştırmalara yoğunluk kazandırmaları, bunu sürekliliğe dönüştürmeleri, yıllar önce Fırat Üniversitesi'nde tartıştığımız, özlemine duyduğumuz, **“yerel birikim”**in bulunduğu coğrafyanın tüm değerlerini ortaya çıkararak, havza boyutunda olaya bütünlük içinde bakarak, bunu bir kültür öncelikli kalkınma hedefine yönelterek, geleceği hazırlama düşüncesiyle büyük bir koşutluk gösteriyordu. Gelecek için umut yaratmak, ulusal ve evrensel ortamlara açılmak bunun doğal sonucuydu. Bu nedenle, “Yukarı Fırat” ve “Murat Nehri” havzası çalışmalarını, bilimsel verilere dayalı, temel kavramları göz ardı etmeyen kavranabilir bir çerçeveye oturtmak, geleceğin resmini de köklü birikimimize uygun bir **“büyüklüğe”** ulaştırma anlamı taşıyordu. O zaman yıllar önce Fırat Üniversitesi'nde yaptığım konuşmam, aldığımız yolun da bir kez daha gözden geçirilmesine neden olabilecektir.

Türkiye’de Doğal - Tarihsel-Kültürel Çevrenin Korunması

Bu sempozyumda ilk konuşmayı yaptıktan son derece mutluyum. Çünkü bu kent benim için derin, **“özel bir anlam”** taşıyor. Burası, otuz yıllık araştırmalarımın kaynaklarını oluşturmasının yanı sıra, doğduğum ve çocukluk yıllarımda geçtiği, anılarımda olduğu bir yer. Bu kentin 80’li yıllarda bu tür hızlı bir gelişime, üstelik önemli bir bilim kurumuna sahip olacağını o yıllarda düşünmek zordu.

Doğduğum, yaşadığım, araştırmalar yaptığım bu kentte, tarihsel ve kültürel değerlerin korunması, yaşatılması konusunda ilk konuşmayı yaparken, vurgulamak istediğim temel nokta, Türkiye’de bir kültür, bunun sonucu kimlik sorunu olduğudur. Üstelik bu sorun hızla büyümekte, çözümü son derece de zor noktalara ulaşmaktadır. Türkiye bu konuda ivedi, kesin **“karara varmak”** zorundadır. Böylesine zengin kültürel mirasa sahip bir ülke olarak, dünya ulusları içinde konumunu belirlemek, önemine uygun yerini almak zorundadır. Gerek içinde bulunduğu özel coğrafya ve gerekse toplumsal girdileri, Türkiye’yi kaçınılmaz olarak uluslararası önemde bir ülke konumuna getirmektedir.

Öncelikle bu aşamada yanıtlamamız gereken, “**kültürel sürekliliğe**” ulaşip ulaşamadığımız sorundur. Buna verilecek yanıt, ülkemizin kimlik sorununda yatmaktadır. Çünkü bugün artık tüm toplumlar, uluslar, Birleşmiş Milletler’den Avrupa Konseyi’ne kadar her uluslararası kuruluşta benzer kavramlar yeniden gündeme getirilmektedir. Ve uluslar, bıraktıkları kültürel değerler, o kültürlere verdikleri yeni yaşama biçimleriyle saygınlık kazanmaktadırlar.

Türkiye, üzerinde bulunduğu özelliklerle yüklü bu topraklardaki köklü kültür varlığını korumayı ve bunu geleceğe doğru olarak aktarmayı başarabilecek midir? Geçmiş-gelecek arasında uzanan zenginliği en ileri düzeyde tutan ülkeler gibi bunu bilinçli bir şekilde yaşatabilecek midir?

Bu sorulara açık, somut yanıt vermek oldukça zor görünüyor. Eğer biz, dünya ulusları içinde saygın bir yer kazanmak ve arzuladığımız konuma gelmek istiyorsak, ekonomik boyutun da önünde, “**kültürel zenginliğimizi**” belirlemek zorundayız. Çünkü geleceğin yaşanabilir nitelikte donanması, geçmişle kurulacak bağların köklü ve sağlıklı olmasına bağlıdır. Kültürel zenginliğimiz bizim için büyük bir şanstır ve bu şansı iyi kullanmak zorundayız. Nitekim içinde bulunduğumuz koşullar bu zenginliğin bir sonucudur. Ne var ki, bu zenginliği, “koca”, “büyük”, “erişilmez” gibi sözcüklerle tanımlamak yersiz ve yetersizdir. Önemli olan, bu zenginliğin neden, nasıl ve hangi koşullarda gerçekleştiğini sormak ve “**çözümlemeye**” çalışmaktır. Örneğin, Fırat Havzası’ndaki büyük ve gelişmiş kültürü anlamak, anlatmak, onun hangi ortamlarda, hangi ilişkiler içinde ve ne tür ekonomik yapı doğrultusunda geliştiğinin çok boyutlu açıklanmasıyla mümkün olabilir.

Kültürümüze süreklilik ve ülkemize sağlıklı bir kimlik kazandırmak istiyorsak, küçük büyük demeden yaşamımızın tüm verilerini genel bir bakış açısı içinde değerlendirmemiz gerekmektedir.

K ü l t ü r ü m ü z e süreklilik ve ülkemize sağlıklı bir kimlik kazandırmak istiyorsak, küçük büyük demeden yaşamımızın tüm verilerini genel bir bakış açısı içinde değerlendirmemiz gerekmektedir. Eğer biz bugün geçmişimizi geleceğe yönelik olarak donatabilmişsek, bu bir yerde de “**ölüleri diriltme**” anlamı taşımamaktadır.

Eğer biz bugün geçmişimizi geleceğe yönelik olarak donatabilmişsek, bu bir yerde de “**ölüleri diriltme**” anlamı taşımamaktadır. İşte ben bu nedenle kültür sürekliliği ve tarih derinliği olayını Türkiye’nin temel sorunu olarak görüyorum. Bu sorun, böylesi sempozyumlar ve tartışmalarla çözümlenebilir ve önemli olan; önerilerin içten, sağlıklı, kalıcı ve köklü araştırmalara dayandırılmasıdır. Nitekim, Fırat Havzası konusunda söz söylemek öylesine önemli ki bırakınız Havza’nın bütünü, yalnız Elazığ’ın yüz kilometrelik çevresinde bile on-on beş değişik kültürün keşiştiğini görürsünüz. Böylesi yoğun bir “**kültür çeşitliliğinin**” bulunduğu ender toprakların birinde yaşıyoruz. Kültür, sürekliliği kadar çeşitliliğiyle de ölçülür ve yalnız Elazığ bile bu çeşitliliği yoğun bir biçimde yansıtmaktadır.

Bütün bu kavramlara sürekli olarak şunun için değiniyorum: Bu tür zenginlik ve çeşitliliğin farkına varıp ivedilikle incelememiz, yaşayabilir olanları yaşatmamız için. Bunları gelecek kuşaklara bırakabilecek olan bizleriz. Yapmamız gereken, binlerce yılda oluşmuş bir mirası yıkmak değil yaşatmaktır. Bunun tersine davranmaya kimsenin hakkı yoktur. Tarih adına da, kültür adına da, yoktur. Bırakın kendi ulusumuzu, dünya ulusları adına da kimsenin hakkı yoktur. Çünkü gelecek kuşaklar, “**Benim tarihim, kimliğim, yaşam biçimim nerede**” diye soracaklardır.

Gelişmiş ülkeler sanayi devriminin hızla yok ettiği kültürel mirası koruma altına alıp geleceğe aktarmaya çalışırken, bu konudaki zenginliği tartışmasız olan ülkemizin tarihini yok etmeye yönelik girişimler ivedilikle önlenmelidir. Bunun başarılması için en büyük görev “yerel yönetimlere” düşmektedir. Bu, hemşehrilik duygularının böylesine gelişmiş olduğu Türkiye gibi bir ülkede başarılabilir. Ancak uygulanan yöntemlerin doğru, çağdaş ve derinlikli olması gereklidir. Çünkü uygulama yanlışsa ve sonuçta büsbütün yaşanmaz bir doğal ve kültürel ortam yaratılıyorsa, bunun bedeli

yalnızca kültürel açıdan değil, ekonomik açıdan da çok ağır olacaktır.

Örneğin Safranbolu için devamlı bana soruyorlar: “On beş yıl boyunca orada ne yaptınız?” Onlara şu yanıtı veriyorum: “Eğer bizler Safranbolu’da bu çabalara girişmeseydik, bugün Safranbolu gibi kimlikli bir yer olmayacaktı.” Eğer Elazığ ve çevresinde de geleceğe özgün bir kimlik bırakmak istiyorsak, ilk yapmamız gereken, yıkım eylemini ortadan kaldırmak olmalıdır. Çünkü böylesi bir mirası yıkmak gereksiz, yanlış, çağdışıdır. Kültürel mirasımız, derinlikli tarihimiz aslında çoğu ulusun aradığı, arayıp da bulamadığı bir “**çağdaşlık**” içermektedir. Örneğin, Geleneksel Türk Evi’ne biraz dikkatli bakacak olursanız ne kadar çağdaş olduğunu, nasıl yoğun işlevsel değerler taşıdığını görürsünüz.

Bu konuda yerel yönetimlere yardımcı olacak, devletin ilgili kurum ve kuruluşlarıdır. Burada önemli olan, yerel yönetimlerin “**koruma bilincine**” sahip olmalarıdır. Kendi çevrelerini doğru olarak kullanma gereğine inanmalarıdır. İnanınız Türk insanı aslında korumacıdır. Bu, onun en belirgin özelliklerinden birisidir. Önemli olan ondaki bu özelliğin doğru yönlendirilmesidir. Çünkü dokunmaz ve görmezse inanmaz. İşte o zaman birilerinin göstermesi, bu konuda öncülük yapması gereklidir.

Nitekim Safranbolu’ya her gidişimde oranın insanlarına şunu söyledim: “Güçlü mirasınızı elden çıkarmayın. Çünkü gelecekte bu size büyük bir onur kazandıracaktır. Böyle bir yerde yaşadığınız için dünya ulusları size başka gözle bakacaklardır.” Gerçekten de yıllar sonra bugün insanlar, Safranbolu ve Safranbolululara gıpta ile bakıyorlar. Çünkü onların doğruyu gördüklerini dünyaya anlatabildik. Saniyorum ki araştırma kadar tanıtımın da kültür mirasının korunmasında çok etkin ve önemli bir yeri bulunmaktadır.

Ve Milli Saraylar...

Son olarak size şu sıralarda üzerinde yoğun çalıştığımız bir örneği vermek istiyorum. Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne bağlı Millî Saraylar başkanlığında uygulama yapılan bir örnek bu... 1984 yılında başlayan bu çalışmada birlikte olduğum arkadaşlarımla bir bölümü de burada. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı 1984 yılında bizlere şöyle bir yetki verdi: “Bize bırakılmış bu özgün mirası biz kullanmışız ama yaşama geçirememişiz. Bize öyle bir plan yapınız ki, öyle bir sistem oluşturunuz ki, bu mirası hızla ve “**doğru olarak**” ulusumuza, dünya uluslarına yaraşır bir konuma getirebilelim.”

Bizler de hızla işe koyulduk ve özverili bir çalışma örneği gösterdik. İzlediğimiz örneklerin doğru olarak yaşama geçirilmesinin en büyük nedeni, bunun değindiğim “**kavramlara inanmış**” bir ekip çalışmasıyla olması ve herkesin bu çalışmaya gösteriş yapmadan katılması, destek vermesindedir. Nitekim bu yaklaşımla tüm bu gördükleriniz bir buçuk-iki yıl içinde gerçekleştirildi. Tüm bunlar, böylesi girişimlerin yerel yönetimler tarafından da başarılabilirliğinin bir kanıtıdır. Sorumluluğunu taşıdığım bu çalışmanın böylesi sempozyumlara aktarılmasının yararlı olacağına inanıyorum. Ancak, yine vurgulayayım, bu bir “**inanmış kadro**” çalışmasıdır ve tersine bir girişim başarılı sonuçlar vermektense uzak kalacaktır.

Doğduğum kentte aynı sonuçları görme umuduyla...

* ÇEKÜL Vakfı Başkanı

Palu'yu Hasankeyf'ten İzlemek...

Doğrudan ne kadar bağlantılıdır bilinmez ama, tarihin uzun bir dilimine tanıklık etmiş iki gizemli kenttir Hasankeyf ve Palu.. Birisi Dicle'nin, diğeri Fırat'ın kolu Murat'ın sularıyla yoğrulmuş yorgun, ama mağrur kalıntılarıyla hâlâ görkemli duran iki ören yeri.. Palu, Kale'deki yazıtıyla Urartu dönemine uzandığını belgelerken, Hasankeyf'i kimlerin şekillendirdiği henüz aydınlanmamıştır. Genel tarih yaklaşımıyla Urartuların çağdaşı (İ.Ö. VIII. yüzyıl) Asur döneminden kaldığı kabul edilmektedir. Ancak Hasankeyf'teki kayaların biçimlendirilmesi, su kanalları ve mimarideki duvar örgüsü Urartu'yu çağrıştırmaktadır.

Hasankeyf Iısu Barajı'nın tehdidi altında son çırpınışlarını sergilerken, Palu tarihe meydan okurcasına direnen, yeniden canlanan bir eda içinde...

Ne bilinmeyen kimlikli kişilerin oyduğu mağara konutların akla durgunluk veren basit sistematiği, ne Süryanilerin Başpiskoposluk merkezi, ne de 130 yıl Artuklu'nun başkenti oluşu Hasankeyf'i kurtaramıyor artık. Dokunulan her taş, teneffüs edilen her hava, çılgınlığa dönüşen her ses, dinamit-dozerle defincilerin açtığı her çukur, Hasankeyf'i kemiriyor, bitiriyor, yok ediyor. Son olarak (28.07.2006) Ulu Cami'nin tonoz örtüsü ile Karaköy yolunun geçtiği vadiye bakan kaya kitleleri, içinde barındırdığı 12 mağarası ile göçerek tarihe karıştı. Zeynel Bey Türbesi, Rızk Camisi'nin taçkapısı, Küçük Saray, Büyük Saray'ın kuzey cephesi, Ulu Cami'nin tamamı her an yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya.

Bunca yaygara, tören, gösteri, nutuk, eylem derdine merhem olamıyor. Hasankeyf ölüyor. Herkes adını kullanıyor ama gerçekten haline acıyan yok.

Ama Palu direniyor. İnsanı duyarlı, yürekli, gayretli. Urartu Kralı Menua'nın yaptırdığı kaleden günümüze çok az kalıntı ulaşsa da, Cemşit Camisi'nin avlusundaki dut ağacı meyvesini eksik etmiyor. Yol boyu sıralanan Kilise, Merkez Camisi, Hamam, Alacalı Cami, Çarşı ve diğer yapılar henüz özgün kimliğini yitirmemiş. Murat Nehri üzerinden yüzyıllarca geçit veren köprü onarılıyor, Palu yeniden canlandırılıyor. İç Kale başta olmak üzere, hazırlanan projeler-

le tarihi eserlerin ayağa kaldırılması, kentin daha rahat ve bilinçli bir şekilde gezilebilmesini sağlamak amacıyla da "gezi güzergâhı" düzenlemesi adım adım mesafe kazanıyor. Kaymakam, Belediye Başkanı, sivil toplum örgütleri, akademisyenler, gönüllüler el ele Palu'yu diriltmenin çabası içindeler. Kutluyorum onları. Gıpta ediyorum.

Keşke Hasankeyfliler de böyle olabilselerdi. Belediye Başkanı ve birkaç duyarlı vatandaş dışında sanki halkın üzerine ölü toprağı serpilmiş! Sulara gömülmek üzere son bakışlarıyla imdat bekleyen Hasankeyf'in halinden anlayan yok. Çünkü üzerinde yaşayanların çoğu Hasankeyf'e sonradan yerleşmiş. Bilmiyor, anlayamıyor üzerinde yaşadığı dokunun değerini, kıymetini. Bir başkentin sarayı çevresine yerleştirdiği koyun-keçi sürülerine ağıl mesabesinde görüyor koca uygarlıklar kentinin iç kalesini.. Her yer delik deşik, hazinedefine aranıyor. Zaten devlet eliyle koca Ortaçağ kenti gecekonduların altına gömülmüş. Üç yıldır sürdürdüğümüz kazılarla ortaya çıkan temel seviyesindeki kültürel doku da aslında pek ümit vermiyor. Yorgunluktan çok hüznün çöküyor içimize. Bu yok oluş süreci nereye kadar diye soruyoruz kendi kendimize. Ama cevap bulamıyoruz.

Gün batımı kazı evinin verandasında, endişemizi önümüzden akan Dicle sularına gömerken, insanı ve üzerinde barındırdığı her şeyiyle içimizde yer eden Palu'nun ümit var dirilişi teselli kaynağımız oluyor.

Selam Palu'ya gönül veren dostlara.

Bahtın açık olsun Palu...

* *Selçuk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Öğretim Üyesi.*

1895 Palu Kalesi ve Aşağı Mahalle / S. Yapıcı Arşivi

Batı Urartu Başkenti ve Gözdesi; PALU

Palu ve bölgesi, Sümerler ve Akkadlar egemenliğinde kalmasına rağmen o dönemle ilgili hiçbir bilgiye ulaşamadık.

Palu ve yöresinin tarihçe bilinen en eski sakinleri Hurriler'dir. Palu ismi, M.Ö. 2000 yıllarından itibaren Doğu Anadolu'ya yerleşmiş olan Hurriler döneminde kullanılmaya başlanmıştır.¹

Hititler çağından itibaren uzun bir dönem boyunca Balahovid (Palahovid) adını taşıdığı söylenebilir. Bu adı Palu Vadisi olarak yorumlayan yazarlar var. Toumanoff'un da açıkladığı gibi bu adın orijini Hitit kayıtlarında anılan Bala (Pala, Balu, Palu) halkının etnik adıdır. Paluni (Baluni) Prensligini kuranlar onlardı.

Tevrat'taki şecere tablosunda, İsrail (Yakup)'in 12 oğlundan Yahuda'nın soyağacında Palu adı da geçmektedir.²

M.Ö. 2000 yıllarının sonlarına doğru, Hititliler Anadolu'ya doğru gelerek burayı ele geçirdiler. Hitit kralı Suppiluliuma'nın öneminde Mittaniler'le yapılan anlaşmadaki “ (...) *Fırat'ı geçtim ve İşuwa'ya girdim* (...)” ifadesi ile (M.Ö. 1380-1345) Palu ve bölgesi Hitit egemenliğine girdiğini göstermektedir.³

M.Ö. 1300 sonlarına doğru Etiler'in parçalanması ile bir çok küçük beylikler ortaya çıktı. Bunlardan biri Dayeni Prensligi olup, merkezleri eski Genç ilinin bulunduğu yer olan Darahini⁴ adlı kasaba idi.⁵

Asur kralı I. Salmanassar'ın oğlu ve halefi I. Tukulti- Ninurta'ya ait (M.Ö. 1244-1208) ait yazıtlarda “(...) *Alzi kralı ehli Teşub'un başkentini ve Amadani'nin 6 güçlendirilmiş kentini fethettim*(...). *Alzi, Nihani, Alaya, Teperzi ve Prulumza'yı ülkemin sınırlarına kattım*” şeklindeki ifadesi Palu ve bölgesinin Asur hakimiyetine girdiğini göstermektedir.⁶

M.Ö. 860 yılında Urartu kralı III. Salmanassar tahta çıktı. Bunun tahta çıktığı sıralarda Palu ve çevresine kadar bütün ülkeler Urartular'ın eline geçti.

III. Salmanassar'ın ölümünden sonra Urartu Kralı İspuinis'in oğlu Menua (M.Ö. 810 – 785) Zogros dağlarından Palu'ya kadar olan sahayı istila etti.⁷

M.Ö. 804 yılında Menua Fırat'ı geçmiş ve fetihlere başlamıştır. Menua'ya ait 110 yazıtın bu döneme tuttuğu ışıkla, batıya yayılmada, özellikle Murat vadisini ele geçirmeye yönelik bir politika güttüğü anlaşılmakta, Palu yazıtı da bu bölgeye

Menua zamanında girildiğini açıkça göstermektedir. İzolu, Bağın, Mazgirt, Kaleköy, Palu gibi Murat'a yuvalanmış Urartu kaleleri bu politikada başarılı oluşun kanıtlarıdır.⁸

Menua, Mana seferinden sonra batıya yönelerek, Malatya yakınlarında bazı başarılar elde etmiş ve seferini Hatti ülkesine dek uzatarak, Asur'un elinde bulunan Alzi yurdunu da ele geçirmiştir. Menua'nın siyasi faaliyetleri ile ilgili bu çevrede 5 yazıtı (Palu, Patnos, Aznavurtepe, Van ve Bağın) mevcuttur. Palu kalesindeki yazıtı göre, Şebeteria, Huzana ve Şupa'yı topraklarına katan Menua, Murat boyunca oluşturmaya çalıştığı kesin egemenliğinin en güçlü engeli olan Malatya'ya da anlaşma yoluyla gücünü kabul ettirmiştir. Bu anlaşmanın Palu'da gerçekleştirildiğini Palu kalesindeki yazıttan öğreniyoruz.

Palu kalesindeki Menua'ya ait kitabeden Palu'nun adının “*Şebeteria*” olduğunu da öğreniyoruz.

İki ülke yöneticileri arasındaki önemli anlaşmaların genellikle yönetimde etkin büyük kentlerde yapıldığı gerçeğinden yola çıkarsak, Menua'nın Milidi kenti kralına vergi ödeme önerisini Şebeteria'da yani Palu'da yapması, ancak bu kentin Batı Urartu'daki başkentlik konumuyla açıklanabilir.

Urartu kralı Menua'nın başkenti ve gözdesi olan Palu'da, Palu kalesindeki yazıttan, Menua'nın bir tapınak yaptırdığını ve kaleyi bir karargâh olarak kullandığını öğreniyoruz. Kale nitelik ve anıtsallıklarıyla kendi türleri içinde Urartu dünyasının seçkin örneklerini oluşturan, görkemli bir yaşamın izlerini taşımaktadır.⁹

Ülke sınırlarını genişleten Urartu Kralı Menua, halk isyanlarını da bastırarak, batıda kazanılan utkular ve bunların sağlam temellere oturtmaya yönelik olarak kurulan kalelerle bölgedeki Urartu otoritesi güvence altına alınmıştır. Yörenin en verimli toprağının -Altınova- güvencesi de Palu Kalesi'yd. Kale, Murat koyağında doğuya, bu ovaya yönelen yollara egemendi ve batı ile Altınova arasında iletişimi sağlamaktaydı. Palu kalesi, vadiye egemen, sarp coğrafik oluşumu ve özellikle eteklerinde akan Murat suyuyla bir Urartu yerleşmesi için bulunmaz bir konuma sahipti.¹⁰

M.Ö. 785-753 yıllarında Menua'dan sonra yerine oğlu I. Arğişti (Argistis) geçer. Ülkenin sınırlarını batı ve güney'e doğru genişletir. Bu dönemde Urartu güçlü ve kuvvetli bir impatorluk haline gelir.¹¹

Arğişti I. saltanatının başlarında Asurlular'ın

teşvik ve tahriki ile imparatorluk camiasına bağlı bazı küçük prensler isyan ettiler. İmparatorluğun güneybatısı daha fazla karışmış ve Asur imparatoru IV. Salmanassar (M.Ö. 783 – 773)'ın kuvvetli bir ordu ile Amidi bölgesine gelmişti. I. Arğişti, önce Asurlular'ı yenmeye karar verdi. Ordusu ile hareket etti. Nirbi'ler ve bazı küçük Hitit prensliklerinin orduları ile takviye edilmiş olan Asur ordusu Amidi'den kuzeye hareket etti ve M. Ö. 781 senesi yazında Muş vadisinden ilerleyerek Armaş (Kulp) boğazından güneye yürüyen Urartu orduları ile Hani civarında karşılaştı. Urartular gizlice Asur ordusundaki Nirbi ve Hitit kuvvetleriyle anlaşmışlardı. Urartu askerlerinin taarruza başlamaları ile Nirbi askerleri teslim oldular. Hitit kuvvetleri, Urartu süvarileri tarafından çevrildi ve büyük bir kısmı imha edildi. Bu yenilmenin intikamını almak için IV. Salmanassar, Urartu'ya M.Ö. 780–774 yılları arasında beş sefer daha yaptı ise de öcünü alamadı.

Arğişti, batıda Supa (Elazığ bölgesi), Malatya'daki Khata beylerinden başka, Urfa-Diyarbakır arasındaki Kummuh ile Malatya-Kayseri arasında Tabal krallıklarını da Urartu'ya bağladı.¹²

M.Ö. 764-735 yılında Arğişti'nin oğlu Urartu kralı II. Sandur zamanında ise Urartu en geniş sınırlara malik olmuş ve bir cihan devleti mertebesine yükselmişti.

II. Sardur, Maltaya Prensi Halpulun'un isyanını bastırmak için Palu'dan Malatya'ya hareket ederken Timuşku (İzoli / Habibuşağı) ve Huzana (Hozat) kalelerinin de içinde bulunduğu 9 kaleyi de aldı. Malatya krallığına ait olan kentleri

ele geçirmeye devam ederek Fırat'ın kuzey kıyısını tamamen ele geçirdi. Daha sonra Kuzey Suriye'ye kadar ilerledi.

Urartu kralı Menua'dan sonra I. Arğişti ve II. Sarduri dönemlerinde Urartu etkinliği giderek güçlenmiş ve bütün Fırat kavsi kaleler, sınır karakolları ve karayolu sistemine ilişkin yapılar ile bir ağ gibi örülmüştür. Dünyanın en eski ulaşım sistemlerinden olan Urartu karayollarının en etkileyici kalıntıları günümüzde dahi görülmektedir. Bingöl dağları üzerinden gelen yol, 5.40 m. Genişliğinde olup 25–30 km. aralıklarla kurulan Cankurtarantepe – Zulümtepe – Bingöl / Kaleönü – Bahçecik – tesislerini önce eyalet merkezi Palu'ya arkasından da Alzi'de inşa edilen Harput'a bağladığı anlaşılmaktadır.¹³

Urartu'nun eyalet merkezi, batı başkenti ve gözdesi olan Palu'da Urartu döneminden günümüze kadar gelmiş bir çok eserleri mevcuttur.

Bunların başında tarihi Palu Kalesi gelmektedir.

Urartu dönemini en iyi şekilde yansıtan ve günümüze kadar sağlam olarak gelmiş olan diğer eserler ise başta Urartu'nun asıl başkenti ve doğduğu yer olan Van'da bile bulunmamaktadır.

Kale'de bulunanlar eserler arasında; Urartu kralı Menua'ya ait kitabe, üç adet kaya mezarları, iki adet su sarnıcı, üç adet kaya tüneli, bir adet batı girişi, kalenin dört bir etrafında Urartu sur kalıntıları, kalenin zirvesinde kutsal alan bulunmaktadır.¹⁴ Bunların dışında Roma ve Bizans ile beylikler dönemine ait eserlerden ise gelecek sayımızda bahsedeceğiz.

*Araştırmacı-Yazar, Palu Kültür ve Dayanışma Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

1. Günaltay, M. Şemsettin, *Anadolu*, s. 266

2. Cengiz, Seyfi, *Uzak Geçmişte Dersim Ve Zaza Varlığının İpuçları*, Bölüm II.

3. Erzen, Afif, *Doğu Anadolu ve Urartular*, s. 22 - 23. Köroğlu, Kemalettin, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, s. 22-23

4. Darahini: *Dara kenti*, bakınız, Bekir Ali Demirel, *Doğu Anadolu Çıkmaz Sokak*, s.69

5. Andereşyan, Hrand D., *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)*.

6. Günaltay, M. Şemsettin, a.g.e., s. 268. Sertoğlu, Mithat, *Dünya Tarihi*, c.1, s. 85. Köroğlu, Kemalettin, a.g.e., s. 67-68.

7. Ar, M. Selçuk, *Urartu Klavuzu*, s. 20-22.

8. San, M. Salih, a.g.e., s.103

9. Çelik, Nevzat, Şebeteria, *Batı Urartu'da Bir Kent ve Kaya Anıtları*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1987.

10. Çelik, Nevzat, *Murat Koyağında Bir Urartu Kalesi Şebeteria*, *Kültür Dergisi*, *Kültür Bakanlığı, Ağustos-Eylül*, 1992, s. 95, s. 26–27

11. San, M. Salih, a.g.e., s.103.

12. Perk, Kadri, *Cenupdoğu Anadolu'nun Eski Zamanları*, s.87.

13. Köroğlu, Kemalettin, a.g.e., s. 81-82, 86-88, 93149.

14. Süleyman Yapıcı, *Palu Kültür-Tarih-İdari ve Sosyal Yapı*, s.11-16

Osmanlı Dönemi'nde Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı (II)

1. 1780-1850 Yılları Arasında Diyarbakır Eyaleti

Bu dönemde Diyarbakır eyaletinin idari taksimatına bakıldığında, XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki durumun uzun bir dönem ettiği söylenebilir. 1785 yılında Diyarbakır eyaleti şu sancaklardan meydana gelmekteydi :¹⁴

1- Amid (Paşa Sancağı)	16- Kulb
2- Siverek	17- Atak (Y)
3- Çermik	18- Siird
4- Meyafarıkın (H)	19- Bakos Boşat
5- Hasankeyf	20- Savur (H)
6- Beşiri	21- Eğil (H)
7- Tercil (H)	22- Karakeçülü
8- Behramki	23- Çapakçur
9- Hani (Y)	24- Mihrani
10- Çıska	25- Musul-ı Atik ve Cedid
11- Telbisme	26- Çemişgezek
12- Mardin	27- Sağman
13- Salat	28- Derik
14- Birazi	29- Ergani
15- Birecik	30- Çüngüş

1792 yılına ait vergi tevzii ile ilgili belgelerden yukarıdaki sancakların yanı sıra¹⁵ *Sincar*,¹⁶ *Harput*, *Palu* ve *Çarsacak* kazalarının da, Diyarbakır eyaletine bağlı olduğu anlaşılmaktadır¹⁷. 25 Mart 1798 tarihli Diyarbakır Voyvodahlığı hesap defterinde *Mahal* kazasının da, Diyarbakır eyaletine bağlı olduğu görülmektedir¹⁸. Dolayısı ile incelediğimiz dönemin başlarında, Diyarbakır eyaletinin toplam olarak 35 sancaktan

ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Dönemin hemen başlarında Diyarbakır Merkez sancağının idari taksimatı hakkında ise şunlar söylenebilir. 1795 tarihli bir tevzi defterine göre, Diyarbakır Merkez Sancağı her biri birer ayrı *adli-idari* birim olan şu kazalardan meydana gelmekteydi¹⁹.

1. Amid (Paşa Sancağı)	10. Bakos Boşat
2. Siverek	11. Karakeçülü
3. Miyafarıkın (H)	12. Çapakçur
4. Beşiri	13. Hani (Y)
5. Tercil (H)	14. Çıska
6. Mihrani	15. Telbisme
7. Atak (Y)	16. Mardin
8. Savur (H)	17. Berazi
9. Eğil	18. Salat

Yukarıda Diyarbakır eyaleti içerisinde olduğunu söylediğimiz kazalardan, *Mahal* kazası da, Diyarbakır Merkez Sancağına dahil idi. Daha sonraki tarihlere ait olan belgeler²⁰, söz konusu kazalardan başka *Eğil*²¹, *Kulb*²², *Siirt* ve *Hani* kazalarının da? Diyarbakır sancağına bağlı olduğunu göstermektedir²³. Dolayısı ile dönemin hemen başlarında Diyarbakır Merkez sancağının 22 *adli-idari* kazadan ibaret olduğu görülmektedir

Yukarıdaki tablolardan da anlaşılacağı üzere, incelenen dönemin hemen başlarında Diyarbakır eyaleti oldukça geniş bir alanı ihtiva etmekteydi. Bu tarihlerde idari taksimatta Diyarbakır eyaletine bağlı olan *Palu*, *Çarsançak*, *Harput*, *Eğil*, *Çermik* *Ergani* ve *Çüngüş* kazaları, *Maden-i Hümayun merbutâtından* sayılıyorlardı²⁴. Söz konusu kazalar mali açıdan "Maden-i Hümayun"a bağlı olmakla birlikte, Diyarbakır eyaletine bağlı olma statülerini de devam ettiriyorlardı²⁵. Maden-i Hümayun'a bağlı olan kazalardaki halkın ve madencilerin bütün işlerinin Maden Eminleri tarafından görülmesi ve buna karşı gelenlerin cezalandırılacaklarına dair sık sık gönderilen fermanlar, söz konusu kazaların idari statülerinin tam olarak aydınlanmamasından kaynaklanmış olmalıdır²⁶. Diyarbakır eyaleti valilerinin çeşitli tarihlerde aynı zamanda "*Maden-i Hümayun Emni*" olmaları da, söz konusu karışıklığın, belki de değer bir sebebini teşkil etmekteydi²⁷. Mesela 12 Mayıs 1797 tarihli bir takirde, Maden-i Hümayun merbutâtından olan *Çarsançak*, *Harput* ve *Çemişgezek* kazalarında mutasarrıfları bulunmayan ve mülazımına teklif edilecek zeamet ve tımarların, Diyarbakır yalısı Salih Paşa'ya iltizam olunduğu görülmektedir²⁸. Sonuç olarak XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Diyarbakır eyaletine bağlı olan kazalardan bir kısmı *Maden-i Hümayun Emaneti* tarafından idare edilmekle beraber, *Diyarbakır eyaletine* bağlı olmaya devam etmişlerdir, denilebilir.

XIX. yüzyılın başlarında gerek Diyarbakır eyaleti ve gerekse Diyarbakır merkez sancağının idari taksimatında XVIII. yüzyılın sonlarındaki idari taksimata nazaran önemli bir değişiklik söz konusu değildir. Yukarıdaki Diyarbakır eyaleti içerisinde saydığımız *sancaklara*, 1817 yılına kadar takip ettiğimiz belgelerde çeşitli vesilelerle rastlanmaktadır²⁹. Aynı durum Diyarbakır Merkez sancağı için de söz konusudur³⁰. Ancak XVIII. yüzyılın sonunda Diyarbakır eyaletinin idari taksimatı içerisinde görülmeyen *Karaçor* ve *Maden* kazalarının bu dönemde Diyarbakır eyaletine dahil oldukları görülmektedir. 5 Ocak 1803 tarihli bir belgeden "...*Diyârbakır eyâletinde vaki' Ma'den-i Hümayun'a merbut...*" ifadesi ile sayılan kazalar

içerisinde *Karaçor* kazasına ilk defa rastlanmaktadır³¹. Yine "Maden" kazasının da ilk defa 24 Nisan 1810 tarihli Hâne-i Avârız Defterinden, Diyarbakır eyaletine bağlı olduğu anlaşılmaktadır³².

Yukarıda ifade edildiği üzere XVIII. yüzyılın sonlarında "*Maden-i Hümayun merbutâtından*" bazı kazalar Diyarbakır eyaletinin idari taksimatı içerisinde idi. Aynı durumun XIX. yüzyılın hemen başlarında da devam etmekte olduğu görülmektedir. Diyarbakır eyaletine ait vergi tevzii ile ilgili belgelerden bu durumu açıkça tesbit etmek mümkündür³³. Mesela 24 Ağustos 1800 tarihinde Maden Emininin, Diyarbakır havalisinde zuhur eden veba sebebiyle dzye tahsilinin geri bırakılması konusundaki arzı, Amid Naibi tarafından da tekrarlanmıştır. Bu istek yerine getirilmemekle beraber, bu belgeden Diyarbakır eyaleti cizye muhasebesine ait kayıta, *Palu*, *Çarsançak*, *Harput*, *Eğil*, *Çermik*, *Çüngüş*, *Ergani* ve *Çemişgezek* sancaklarını Diyarbakır eyaletine bağlı, Maden-i Hümayun, merbutâtına dahil sancaklar olduğu görülmektedir³⁴. Maden idaresine bağlı olan kazaların idari bakımından, Diyarbakır eyaletine bağlılıklarını gösteren belgeleri çoğaltmak mümkündür³⁵. Osmanlı devleti bu dönemde Maden idaresine büyük bir önem vermiştir. *Mali bir birim* olduğunu tahmin ettiğimiz Maden-i Hümayun eminleri çeşitli tarihlerde, Diyarbakır valiliği de yapmışlardır. 1805 yılında Diyarbakır valiliğine tayin edilen Maden Emni Abdi Beğ, Maden idaresinde büyük bir başarı gösterdiğinden ve "...*Diyârbakır eyâleti Maden-i Hümayuna otuz saat kârib bir eyâlet olub ekser kazaları Ma'den merbutâtından...*" olduğundan, Diyarbakır'ın mütesellim ile idaresi uygun görülerek Maden Eminliğine devam etmesi istenmiştir³⁶.

İdari taksimatta Diyarbakır eyaleti içerisinde yer alan bazı kazalar Diyarbakır'a bağlı olmakla birlikte "*Maden-i Hümayun merbutâtından*" oldukları için, Maden Eminleri bu kazalarda birinci derecedeki görevliler olmuşlardır³⁷. Bununla birlikte bu kazaların idari taksimatta Diyarbakır eyaletine dahil olmaları ve bu sebeple Diyarbakır valilerinin buralara müdahale etmeleri çeşitli tarihlerde Maden Eminlerinin şikayetlerine yol açmıştır. 27 Ekim 1811 tarihli bir tahrirât hülâsasında, *Palu*, *Eğil*, *Çermik* kazalarının umuruna Diyarbakır valilerinin müdahale ettikleri "*İmdâd-ı Hazariye nâmıyle*" vergi aldıkları bunun ise kaza ahalisini perişan ettiği belirtilerek bu durumun düzeltilmesi için Maden Emni Ahmed Paşa'nın arz gönderdiği görülmektedir. Bunun üzerine gerek bu tahrirât hülâsasında ve gerekse konu ile ilgili olarak gönderilen fermanla,

Maden-i Hümâyün'da bulunan madencilerin ve Maden'e merbut olan kazaların bütün işlerinin "*ber vech-i istiklâl*" Maden Eminleri tarafından görüldüğü ve buna müdahale edilmemesi hususu hatırlatılmış, buna ilave olarak "*...Ma'den-i Hümâyün merbutâtının mu'in olan Hazariye ve sâir vergileri her ne ise Ma'den Emini ma'rifetiyle tahsil ve mahalline teslim...*", olunması ve "*...Diyârbekir valileri tarafına verile gelen İmdâd-ı Hazariye her ne ise fi-ma-bad vülât-ı izâm tarafından mübâşir tayiniyle tâleb olunmayub emânet-i Ma'den taraflarından ve tahsil ve vaki ü zamâniyle mahalline te'diye ve teslim...*" olunması istenmiştir. Söz konusu belgeden de anlaşılacağı üzere, Diyarbakır eyaleti valilerinin Maden-i Hümâyün merbutâtına dahil olan kazalardan "İmdâd-ı Hazariye" almaları, bu kazaların idari açıdan

Diyarbakır eyaletine bağlı olmasından kaynaklanmış olmalıdır³⁸.

Diyarbakır eyaletinin, Maden-i Hümâyün Emâneti ile olan bağlantısı böylece kısa olarak izah edildikten sonra, 1821 yılına ait Diyarbakır eyaleti'nin idari taksimatının verildiği bir incelemeden bahsetmek suretiyle, idari taksimattaki değişimleri incelemeye devam edeceğiz³⁹. Bu çalışma "*1831 Tarihinde Osmanlı imparatorluğunda idari taksimat ve Nüfus*" başlığını taşımakla beraber, daha ziyade Türk Tarih Kurumu yazmaları arasında bulunan 9. nolu esere dayanmaktadır. Bu defterde en geç tarih 1833-1834 olmakla birlikte idari teşkilâtla ilgili kayıt 1821'dir⁴⁰. Bu çalışmaya göre Diyarbakır eyaleti 1821 yılında şu sancaklardan meydana gelmekteydi.

1. Amid (Paşa Sancağı)	10. İlkis (?)	19. Penbek
2. Hani (Y)	11. Sincar	20. Pertekrek
3. Mafarkın (Miyâfârikın)	12. Siird	21. Palu (Hükümet)
4. Harput	13. Siverek	22. Kih* (Hükümet)
5. Mazgird	14. Ergani	23. Cizre (Hükümet)
6. Çapakçur	15. Atak (Y)	24. Egil (Hükümet)
7. Sağman	16. Hasan-Keyf	25. Hazzo (Hükümet)
8. Çermik	17. Çemişgezek	26. Tercil (Hükümet)
9. Kulb	18. Nusaybin	27. Savur (Hükümet)

Bu çalışmada Diyarbakır eyaleti içerisinde gösterilen birçok kazaya gerek incelenen dönem öncesinde ve gerekse incelenen dönemde Diyarbakır eyaletinin idari taksimatı içerisinde rastlanmıştır. Ancak *Nusaybin sancağının*, Osmanlı idari teşkilatı içerisinde Diyarbakır eyaletine bağlı olduğu en son tarih 1653 olarak görülmekte ve bu tarihten sonra bu sancağ rastlanmamaktadır. Aynı

durum *Mazgird* ve *Pertek* için de söz konusudur. Öte yandan *İlkis* olarak gösterilen kazanın imlası yönünden, XIX. yüzyılda Diyarbakır eyaleti içerisinde gördüğümüz *Bakos* olma ihtimali kuvvetlidir. Bu çalışmanın hemen arkasından 1823 yılında Diyarbakır eyaletinin idari taksimatını *sicillere* dayalı olarak vermek uygun olacaktır.

1823 yılında Diyarbakır Eyaleti Şu Sancaklardan Meydana Gelmekteydi⁴¹

1. Amid (Paşa Sancağı)	11. Atak (Y)	21. Ergani
2. Mardin	12. Tercil (Hükümet)	22. Çarsanacak
3. Salat	13. Mihranı	23. Palu (Hükümet)
4. Birazı	14. Çapakçur	24. Savur (Hükümet)
5. Siverek	15. Karakeçülü	25. Hazzo (Hükümet)
6. Egil (Hükümet)	16. Telbisme	26. Sürd
7. Hasankeyf	17. Çıska	27. Cizre (Hükümet)
8. Beşiri	18. Harput	28. Kulb
9. Çermik	19. Egin	29. Miyafarikın
10. Hani	20. Çüngüş	30. Bakos Boşat

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, daha önceki yıllarda Diyarbakır eyaleti içerisinde görülen *Behramki, Birecik, Musul-ı Atik ve Cedit, Çemişgezek, Sağman ve Derik* sancaklarına 1823 yılındaki idari taksimatta rastlanmamaktadır. Buna karşılık Diyarbakır eyaleti içerisinde olmakla birlikte 1780 tarihinden sonra idari taksimatta adına rastlanmayan *Hazzo* kazası 1823 tarihinde tekrar idari taksimat içerisinde görülmektedir. Bütün bu değişikliklere rağmen, Diyarbakır eyaleti'nin idari taksimatında, bu dönemde de esaslı bir değişiklik söz konusu değildir. Esasen Diyarbakır eyaletinin bu idari taksimatı *Müşirliklerin ihdasına kadar* devam etmiştir. Bu döneme gelinceye kadar, idari taksimatta görülen değişikliklere gelince şunlar söylenebilir:

1834 tarihinden önce *Mardin Kazası* Diyarbakır vilayetinden ayrılarak, Bağdat eyaleti'ne bağlanmış, ancak Mardin'in Bağdat'a olan uzaklığı sebebiyle 1834 tarihinde yeniden Diyarbakır eyaletine bağlanmıştır⁴². Bu uygulamanın 1839 tarihinden önce tekrar edildiği görülmektedir. Bu sefer de Mardin kazası, Musul vilayetine bağlanmış ancak

Mardin'in "...*Musul'a ba'diyeti veDiyârbekir'e kurbiyet ve münâsebeti olarak sâbıkı üzre yine oraya ilhakı...*"na karar verilerek, Temmuz 1839 tarihinde yeniden Diyarbakır'a bağlanmıştı⁴³.

Osmanlı idari teşkilatı içerisinde 8 Temmuz 1834 Redif Nizamnamesinin yürürlüğe girmesiyle önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin hemen başında müşirliklerin kurulması gelmektedir. 1836 yılında ilk etapta 6 müşirlik kurulmuş⁴⁴, zaman içerisinde diğer eyaletler de bu uygulamaya dahil edilmişlerdir. Bu uygulamaya paralel olarak, Takvim-i Vekayi sayı: 172'de yer alan bir kayıda göre 21 Ekim 1838'de (2 Şaban 1254) *Diyarbakır Müşirliği* kurulmuştu⁴⁵. Böylece bu tarihe kadar Maden-i Hümâyün Emâneti, Diyarbakır ve Urfa eyaletleri, Sivas Müşirliğine bağlı iken, 1839 tarihinden itibaren Diyarbakır ve Urfa eyaletlerine Sadullah Paşa'nın müşir olarak tayini ile Diyarbakır eyaleti de bu uygulamaya dahil edilmiştir⁴⁶. Diyarbakır Müşirliğinin kurulması ile birlikte gerek Diyarbakır merkez sancağının ve gerekse Diyarbakır eyaleti'nin idari taksimatında önemli değişiklikler yapılmıştır.

8 Aralık 1839 tarihli vilâyet masraf defterine göre Diyarbakır merkez sancağının idari taksimatı 1839 sonlarında aşağıda görüldüğü şekilde idi⁴⁷.

1. Amid	8. Midyad	16.Cizre
2. Şarkı Amid ve Garbi Amid Nahiyesi	9. Dirik Nahiyesi	17.Bohtan
3. Bismil	10. Mahal Nahiyesi	18.Çapakçur
4. Behramkı	11. Deşt-i Kur Nahiyesi	19.Garzan
5. Silvan	12. Eğil	20.Beşiri
6. Lice	13. Hani	21.Türkan
7. Şirvan	14. Mardin	
	15.Metinan Nahiyesi	

Yukarıdaki listeden de anlaşılacağı üzere, Diyarbakır merkez sancağının idari taksimatında 1839 yılında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Aynı durum Diyarbakır eyaleti için de söz

konusudur. Aşağıda 1840 yılın ait Diyarbakır eyaletinin kaza ve nahiyelerini gösteren tabloya bakıldığında bu durum daha iyi anlaşılacaktır⁴⁸.

TABLO III
1840 Yılında Diyarbakır Eyaleti Kazaları

1- Amid (Merkez Sacak)	12- Miyafarikın	23- Şirvan	34- Hayan
2- Mardin	13- Çapakçur	24- Siird	35- Koda
3- Siverek	14- Salat	25- Nehtan	36- Gürdilan
4- Eğil	15- Birazi	26- Cizre	37- Rasulayn
5- Hasankeyf	16- BakosBoşat	27- Râhta	38- Badıkan
6- Beşiri	17- Hani	28- Midyat	39- Havidan
7- Çermik	18- Peçar	29- Zıkını	40- Şeyhkik
8- Savur	19- Genç	30- Bohtan	41- Ebgür
9- Hani	20- Hazro	31- Raho	
10- Atak	21- Silvan	32- Lice	
11- Mihrani	22- Garzan	33- Kulb	

Nahiyeler

1- Dustvan	6- Kiki	11- Resuvan
2- Şarkı Amid ve Garbi Amid	7- Derik	12- Behramki
3- Peçar	8- Metinan	13- Türkman
4- Biçkek	9- Karakeçülü	14- Deşt-i Kur
5- Bahmire	10- Mahal	15- Göynükler

Devam edecek...

* Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ELAZIĞ

14. Diyarbakır Şer. Sic, No: 352, s. 27 (4 Aralık 1785), s. 25 (4 Nisan 1785); No: 313, s. 30 (1785).

15. Diyarbakır Şer. Sic, No: 626, s. 1 (29 Nisan 1792), s. 23 (19 Ağustos 1792), s. 32 (19 Ekim 1792).

16. Diyarbakır Şer. Sic, No: 626, s. 21 (8 Nisan 1792).

17. Diyarbakır Şer. Sic, No: 626, s. 20 (2 Eylül 1792).

18. BA, Cevdet Dahiliye, No: 2645.

19. Diyarbakır Şer. Sic, No: 313, s. 30.

20. Diyarbakır Şer. Sic, No: 626, s. 1 (29 Nisan 1792); No: 355, s. 11 (4 Şubat 1794); No: 313, s. 7 (1 Ocak 1797); No: 355; s. 44 (Mart başları 1794).

21. Diyarbakır Şer. Sic, No: 352, s. 27 (4 Aralık 1785).

22. Diyarbakır Şer. Sic, No: 352, s. 25 (4 Nisan 1785).

23. Diyarbakır Şer. Sic, No: 626, s. 21 (8 Nisan 1792), s. 23 (19 Ağustos 1792).

24. Palu, Çarsancak, Harput, Eğil, Çermik, Ergani, ve Cüngüş kazalarının idari taksimatta Diyarbakır eyaletine bağlı olmaları konusunda bkz. BA., Cevdet Dahiliye, No: 2645, Diyarbakır Şer. Sic, No: 626, s. 20. Ayrıca bkz. Hasan Yüksel, H. 1190-H.1209 (1794) Tarihli Keban Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, 1987, s. 54-57-60-65.

25. BA., Cevdet Timar, No: 4860.

26. BA., Cevdet Darphane ve Mesukat, No: 2441 (27 Aralık 1788), No: 2398 (19 Ocak 1792); Diyarbakır Şer. Sic, No: 626, s. 37-38 (Ağustos 1792).

27. BA., Cevdet Timar, No: 464.

28. BA., Cevdet Timar, No: 3304.

29. XIX. yüzyılda Diyarbakır'a bağlı olan kazalar hakkında bkz. BA, Maliyeden Müdevver, No: 2985, s. 147-148. (24 Nisan 1810), Cevdet Darphane ve Mesukat, No: 692 (27 Ekim 1811), Cevdet Maliye, No: 715 (24 Ağustos 1800), Cevdet Askeri, No: 14923 (5 Ocak 1803), Diyarbakır Şer. Sic, No: 356, s. 17-18 (16 Mart 1803), s. 19-20 (2 Mart 1803), s. 55 (1 Ekim 1803), No: 299, s. 34 (28 Ekim 1802), No: 590, s. 11 (11 Kasım 1817).

30. XIX. yüzyılın başlarında Diyarbakır sancağını teşkil eden kazalar hk. bkz. BA., Maliyeden Müdevver, No: 2985, s. 147-148 (24 Nisan 1810); Diyarbakır Şer. Sic, No: 356, s. 11-12 (15 Mart 1803) s. 55 (1 Ekim 1803), No: 590, s. 5-6 (13 Eylül 1817), No: 299, s. 34 (28 Ekim 1802).

31. BA., Cevdet Askeri, No: 14923.

32. BA., Maliyeden Müdevver, No: 2985.

33. 2 Mart 1803 tarihli cizye tahsili hakkındaki belgeden ve 16 Mart 1803 tarihli Nüzul hânelerinin tahsili hakkındaki belgeden Çarsancak, Harput, Çemişgezek kazalarının idari olarak Diyarbakır eyaletine bağlı olduğu görülmektedir, bkz. Diyarbakır Şer. Sic, No: 356, s. 19-20 ve s. 17-18

34. BA., Cevdet Maliye, No: 715.

35. 3 Kasım 1803 tarihli "... Ordu-yı Hümayun lâzimesi için Diyârbekir eyâletinde vaki' Ma'den-i Hümayuna merbut Palu ve Karaçor ve Çermik ve Eğil kazaları ..."ndan istenen vergilerin affedildiğine dair hüküm, söz konusu kazaların idari olarak Diyarbakır eyaletine bağlı olduğunu göstermektedir, bkz. BA, Cevdet Askeri, No: 14923.

36. BA., Hatt-ı Hümayun Tasnifi, III. Selim, No: 4488.

37. 1809 tarihli Maden Emininin buyrulduunda, bölgede görülen eşkıyalık olayları sebebiyle Maden-i Hümayun'un semt olduğu kazalardan Ergani, Cüngüş, Eğil, Siverek ve Çermik'te bulunan askerin harekete geçerek eşkıyanın te'dibine yardım etmesi istenmektedir. Bu belge de, Maden Eminlerinin bu kazalardaki görevlerine örnek verilebilir, bkz. Diyarbakır Mutasarrıfı İbrahim b. Muhammed'in Hatırat ve Mektupları, Varak: 19.

38. BA., Cevdet Darphane ve Mesukat, No: 692.

39. Fazıla Akbal, "1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus". s. 617-628.

40. Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, s. 116.

* "Kih" değil, "Gence" olması gerekirdi.

41. Diyarbakır Şer. Sic, No: 351, s. 4 (Şubat başları 1823) s.2-3 (14 Mart 1823), s. 11 (27 Mart 1823), s. 21 (7 Eylül 1823).

42. Takvim-i Vekayi, Defa: 95/2, H. 1250.

43. BA., Cevdet Dahiliye No: 6747.

44. Musa Çadırcı, Osmanlı Türkiyesi Yönetiminde Yenilikler 1826-1856, s. 17.

45. Mübahat Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansure" TD., Sayı: 12, İstanbul, 1982, s. 128.

46. Takvim-i Vekayi, Defa 182, H, 1255.

47. Diyarbakır Şer. Sic., No: 603, s. 5-6.

48. Diyarbakır Şer. Sic., No: 607, s. 3 (19 Temmuz 1840), s. 15 (Mart 1840), s. 59 (25 Aralık 1840), No: 352, s. 47 (1840).

Seyyahların Gözüyle Palu (II)

XVII. yüzyılda Palu'ya gelen Polonyalı Simeon ve Evliya Çelebi'den sonra, uzunca bir süre bölgeye herhangi bir seyyahın uğradığına dair bilgi ve belge henüz bilinmemektedir¹. Yaklaşık olarak ikiyüzlü yıllık bir aradan sonra Palu'ya uğrayan seyyah olarak, ilk bilgileri şimdilik İngiliz seyyah Henry Fanshawe Tozer'de bulabilmekteyiz.

YAYILMACILIĞI ANLATAN URARTU YAZITI

Anadolu'nun büyük bir bölümü ile birlikte Elazığ bölgesine de gelen seyyah, Sivas'ın devamında Malatya Hekimhan üzerinde Keban'a gelerek, ardından Mezre dediği bugünkü Elazığ ve Harput'tan sonra, Gölcük (Hazar) ve Murat Nehri Vadisi'ni takip ederek Palu'ya ulaşır. Tüm bu bölge hakkındaki gözlemlerini oldukça uzun olarak aktaran Tozer'in, gözlemlerinde ağırlıklı olarak bölgedeki gayrimüslüm halk ile birlikte Harput'taki Amerikan Fırat Koleji'nin çalışmalarının aktarıldığı görülür.

Harput ve çevresine ilişkin gözlemlerine göre oldukça kısa sayılabilecek Palu notları "(...) Daha sonraki günün erken saatlerinde 1.500 evden oluşan büyük bir kasaba olan Palu'ya ulaştık. Yaklaştığımız anda birden bire karşımıza çıkan ve dik bir şekilde yükselen bir kayanın tepesinde, nehirde 900 feet yükseklikteki kale ortaya çıkarken, nehir tek bir yataкта açık yeşil bir renkle akar. Nehrin karşı kıyısında yer alan tepede yoğun bir bitki dokusu ve dut ağaçları yer almaktadır. Kalenin yer aldığı kayalık alandaki uçurumun güney tarafında yer alan bölümde, kasabanın bir bölümü² yer almakta ve bu bölümden kasabayı üç taraftan kuşatan nehre doğru dik olarak inen merdivenler yer almaktadır. Kalenin arka tarafında bütün binalarından farklı bir şekilde, daha çok varlıklı kişilerin oturduğu bir mahalle³ vardır. Bu yönde ilk olarak kaya üstüne oturan kalenin yaklaşık yarısına kadar ulaştık ki, bu yükseklikte iki mahalle arasında bağlantıyı sağlayan bir yol⁴ bulunmaktadır ve buradan aldığımız yörede yaşayan Türkler arasındaki rehberle birlikte, ulaşılması ve çıkılması zor yamaçlardan ve yollar-dan kaleye turmandık. Altımızda yer alan şehri her iki yönden, bu noktadan görmek mümkün olup, manzarası çok iyiydi. Bu noktadan aynı zamanda nehrin güney tarafa olan kıvrımı ile doğu ve batı

yöndeki bölümlerini, millerce öteye kadar görmek mümkündür. Sol tarafımızda ve aynı zamanda doğuda yer alan köprü, bir zamanlar sağlam durumda iken, şu anda ahşap yamalarla doludur.

Güney yönde yer alan Toroslar, tepelerde düzgün bir hat oluştururken, kuzeydeki alanlarda⁵ mısır tarlaları yer almaktadır ki, bu çevrede başka kale ya da herhangi bir savunma yapısı bulunmamaktadır. Fakat kabaca inşa edilmiş duvarların hemen altında, dik bir eğime sahip kaya yer almaktadır. Hiç şüphesiz ki bunlar daha önce bahsettiğim gibi, Müslümanlar tarafından esir alınan Haçlılar buraya hapsedilmişti⁶.

Bu duvarlar içinde kuzey taraftaki zirvenin biraz altında, kayaya yazılmış bir çivi yazısı bulunmaktadır ki, ben böyle bir şeyi ilk defa gördüm. Bu yazının bulunduğu düzleştirilmiş yüzeyi 12 feet yüksekliğinde 6 feet genişliğinde ve malzemesi kireç taşı olup, bir şekilde doğal nedenlerle bozulmuştur. Bu yüzeyin üst yarısı yazıyla kaplanmış, altında boşluk ve devamında kısa bir yazı daha yer alır⁷. Bu yazı serileri Van'da temsil edilmektedirler ve ben bunlar hakkında daha uzun konuşabilirim. Biz şimdi bu tabletin altında yer alan diğer anıta dönmemiz gerekir ki, olasılıkla bu yazıtla ilişkili görünmektedir.

Bu yazıtın altında bozuk bir patika ile ulaşılan uçurumun diğer yüzünde, kayaya oyulmuş üstünde bir kemer bulunan dar bir giriş yer almaktadır. Bu bölüm yaklaşık 25 feetX12 feet ölçülerinde dikdörtgen bir servis odasına açılır ve burası da diğer üç odaya açılır. Hepsinin tavanı düz olup kayanın içine kazınmış. Süslemesi olmayıp sadece kapıdan ışık almaktadırlar ve bu odaların hepsi de çok karanlıktır⁸. Aynı patikayı izlediğimizde, biraz daha aşağıda birincisinden daha büyük ikinci bir girişe gelinir. Dikdörtgen girişten sonraki bölüm diğer odalara açılır ki, bu odalar diğeri ile aynı teknikte yapılmıştır⁹. (...)

(...) ve diğer ikisine çok benzerlik gösteren odaya¹⁰ ulaşan ve yukarıda bahsedilen patikanın biraz aşağısından başlayan basamakların bir bölümü uçmuştur. Bunlar Van'daki kalede kayalıklarda yer alanlara benzer ve çivi yazılı yazıtlarda teyit etmektedir ki, bunlar kralların gömüldüğü mezarlardır. Bu yazıtlarda adamların sömürgeciliği anlatılır. Daha sonra beni aşağıda bekleyen ekip

üyeleri ile buluştuk. (...)”¹¹ şeklinde olup; Tozer, yolculuğunun Palu’dan sonraki bölümünü Murat Vadisi üzerinden Muş’a doğru yapar.

Palu ile ilgili gözlemlerini daha çok kale ve kale içinde yer alan Urartu Dönemi eserleri üzerinde yoğunlaştıran Tozer, kalenin ihtişamı, manzarası ve yeşil renkli Murat Nehri’nden söz etse de, kale kayalıklarında yer alan üç adet Urartu kaya mezarı ile birlikte kale üstünde günümüzde de hala görülebilmekte olan Urartu yazıtına dikkat çekerek, “bu yazıtlarda adamların sömürgeciliği anlatılır” diyebilmek cesaretini gösterir. Bu yazıtların ve kaya mezarlarının henüz Urartu uygarlığı-

na ait olduğunun bile bilinmediği ve Urartu dilinin çözülmediği bir tarihte, yazıttaki sömürgecilikten söz edilmesi ve bu yazıtların Urartu başkenti Tuşpa’nın bulunduğu Van ile ilişkilendirilmesi oldukça ilginçtir. İlerleyen yıllarda birçok araştırmacı tarafından okunan Palu yazıtında, Urartuların bölgeyi ele geçirmesi gerçekten de anlatılırken, farklı bir bakış açısıyla Urartu sömürgeciliğinin bölgedeki en önemli izlerinden birisi görülür. Bölgenin ele geçirilişi, yeni valilerin atanması ve bölgenin vergiye bağlanması, bölge geneline dağılmış İzoli, Bağın, Bahçecik ve Kaleköy yazıtları ile Palu yazıtının¹² birlikte değerlendirilmesinden ortaya çıkabilmektedir.

* Müze Müdürü, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzeleri Müdürlüğü Ulus-Ankara

1. Elazığ ve Tunceli bölgesine gelen bu seyyahlar arasında C.F. Lehmann-Haupt, Edmund Naumann, L. Molyneux-Seel, E. Huntington ilk isimler olarak sayılabilir.

2. Çarşıbaşı Mahallesi.

3. Zeve Mahallesi.

4. Zeve Mahallesi ile Çarşıbaşı mahalleleri kastedilmektedir.

5. Kovancılar İlçesinin doğusunda Amarat Bahçeleri’ne doğru olan düzlükler kastedilmektedir.

6. Dönem kaynaklarında da aktarıldığı üzere, özellikle Haçlılara karşı büyük mücadeleler veren Artuklu Sultanı Belek Gazi’nin esir aldığı 25 adet Haçlı şövalyesinin, Harput ile birlikte Palu Kalesi zindanlarına hapsedildiği bildirilse de (bkz. Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekaynamesi (9521136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162), Çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara, 1987, s. 272), bu zindanların yeri henüz net olarak belirlenebilmiş değildir. Seyyahın kastettiği alan ise, günümüzde “Gündoğdu Kapısı” adı verilen ve basamaklı tünelin bulunduğu yer olmalıdır.

7. Literatüre Palu Yazıtı adıyla giren Urartu Dönemi yazıtı olup, günümüzde de kale içinde varlığını korumaktadır.

8. Palu I Nolu Kaya Mezarı olarak anılan Urartu Dönemi kaya mezarı kastedilmekte olup, anılan mezar yapısı için bkz. M. F. Charlesworth, “Three Urartian Tombs at Palu in Turkey”, *Mitteilungen aus Iran XIII*, (?), 1980, s. 91-97; Nezih Başgelen, “Palu Kaya Mezarları Üzerine Notlar”, *Arkeoloji ve Sanat* 34/35, İstanbul, 1986, s. 25 (II Nolu olarak); Nevzat Çevik, *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Adetleri*, Ankara, 1992, s. 30, 31; Veli Sevin, “Three Urartian

Rock-cut Tombs from Palu”, *Tel Aviv* 21/1, Tel Aviv, 1994, s. 61, 62; Kemalettin Köroğlu, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, İstanbul, 1996, s. 36-39.

9. Palu II Nolu Kaya Mezarı olarak anılan Urartu Dönemi kaya mezarı kastedilmekte olup, anılan mezar yapısı için bkz. M. F. Charlesworth, a.g.m., s. 91-97; N. Başgelen a.g.m., s. 25 (III Nolu olarak); N. Çevik, a.g.e., s. 30, 31; V. Sevin, a.g.m., s. 62; K. Köroğlu, a.g.e., s. 39.

10. Palu III Nolu Kaya Mezarı olarak anılan Urartu Dönemi kaya mezarı kastedilmekte olup, tanımlaması yapılmadığından olasılıkla seyyahın bu mezara bir çok araştırmacıda olduğu gibi giremediği düşünülmekte olup, anılan mezar yapısı için bkz. M. F. Charlesworth, a.g.m., s. 91-97; N. Başgelen a.g.m., s. 25 (I Nolu olarak); N. Çevik, a.g.e., s. 32, 33; V. Sevin, a.g.m., s. 64, 65; K. Köroğlu, a.g.e., s. 39.

11. Bkz. Henry Fanshawe Tozer, *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London, 1881, s. 250-253.

12. Bu yazıtların değerlendirilmesi, metinleri ve çevirileri, bölgedeki Urartu egemenliği konusunda bkz. Mustafa Kalaç, “Kömürhan Urartu Kitabesi”, *Belleten XX/79*, Ankara, 1956, s. 349-354; Hans Peter Schafer, “Zur Stele Menus aus Bağın (Balin)” *İstanbul Mitteilungen* 23/24, (?), 1974, s. 33-37; Hans Peter Schafer, “Die Inscript Rusa II Argıştehinis in Mazgirt-Kaleköy”, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XVIII*, (?), 1977: 249-268; Kemalettin Köroğlu, a.g.e., s. 48-51; Kemalettin Köroğlu-M. Ali Dinçol, “Palu Yazıtı Üzerine Bir Not”, *Anadolu Araştırmaları XI*, İstanbul, 1989, s. 123-126; Margaret R. Payne-Veli Sevin, “A New Urartian Inscription from Elazığ/Bahçecik Eastern Turkey”, *Studio Micrei Egeo Anatolici* 43/1, (?), 2001, s. 111-119; Veli Sevin “Elazığ/Bahçecik Yazıtı ve Urartu Eyalet Sistemi Üzerine Düşünceler” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/2, Elazığ, 2005, s. 379-384

NÂBÎ'nin Hz. Peygamber Sevgisini Mahyalaştırın Bir Manzumesi Sakın Terk-i Edebden...¹

Yaşadığımız yüzyıla egemen olan modernizmin amansızca çoraklaştırdığı manevî hayat, yerini giderek ölçü tanımaz haz ve lezzet kültürüne terk etmektedir. Bu anlayışın etkisiyle toplumların manevî dinamikleri aşınmış, hayat tasavvuru kısırlaşmıştır. İlk çağdaki toplumları helaka sürükleyen “hedonist” anlayış yükselen bir değer olarak insanlığın gündemini işgal etmeye devam etmektedir. Bu çürüme ve yozlaşmada modern insanın manevî cephesi ölümcül yara almıştır. Özellikle Batı’da din algısında önemli değişimler olmuş, din, bireyin hayatındaki önemini kaybetmiş, önemsiz kültürel bir unsura indirgenmiştir. Öyle ki, kendi Peygamber (Hz. İsa) iyle alay etmek sık rastlanan bir hadise haline gelmiştir.

Modernitenin olanca çürütücü etkisine karşı olağanüstü bir direniş gösteren İslâm dünyasında kütleler, kutsal ve tarihiyle buluşma akdini pekiştirmektedir. Bütün insanlık için umut verici bir gelişme olarak kabul edilmesi gereken bu durum ne yazık ki baltalanmaya çalışılmaktadır. İçerdeki baltalama çabaları bir yana, geçtiğimiz günlerde Papa’nın tüm insanlık için tehlikeli sayılacak İslâm’a yönelik hücumları hafızalardaki yerini

henüz korumaktadır. Kiliselerin, yerini hızla diskolara terk ettiği Batı dünyası, kendisiyle hesaplaşacağı yerde İslâm’a sataşmak alışkanlığını ısrarla sürdürüyor.

Dergimizin ikinci sayısı, Papa’nın yukarıda sözünü ettiğimiz talihsiz açıklamasıyla aynı zamana denk düştü. Tesadüf veya tevafuk olarak da algılanacak bu durumda dergimiz, Hz. Peygamber sevgisini mahyalaştıracak anıt manzumeler neşrediyor.

Bilindiği gibi, Süleyman Çelebi’nin “*Mevlid*”i başta olmak üzere pek çok üstad şairimiz, Hz. Peygamber vasfında klasik şiirin değişik formlarıyla zarif manzumeler yazmışlardır. Dergimizin geçen sayısında büyük şair Fuzûlî’nin bu vadede yazılmış şaheseri “*Su Kasidesi*”ni takdim etmiştik. Bu sayımızda ise divan şiirimizin bir başka üstad şairi Nâbî’nin Hz. Peygamber sevgisini mahyalaştırın bir gazelini açıklamasıyla birlikte sunuyoruz. Tabii, bu manzume etrafında yüzyıllardır bir hadise de nakledilmektedir. Bu hadise bir yakıştırma da olsa, halkımızın Hz. Peygamber (SAS)e göstermiş olduğu derin sevginin bir tezahürü olarak da okunmaya sezadır.

Gazel

1 Sakın terk-i edebden, kûy-i mahbûb-i Hudâ’dır bu!

Nazargâh-i İlahîdir, Makâm-ı Mustafâ’dır bu.

Sakın, nezâket ve saygıyı elden bırakma; (zirâ) burası Cenâb-ı Hakk’ın nazar buyurduğu mahal, Hz. Mustafa (SAS)’nın makamıdır. (Medine-i Münevvere’dir; Ravza_i Nebi’nin şereflendirdiği topraktır).

2 Felekte mâh-ı nev Bâb’üs-Selâmın sîne-çâkidir,

Bunun kandili cevzâ Matla-ı nûr-i ziyâdır bu.

Gökteki yeni ay, onun Bâbüselâm diye adlandırılan kapısının göğsü yırtılmış, yüreği yanık aşığıdır. Bunun kandili olan Cevza (Oğlak) Burcu bile ışığının nurunu ondan almaktadır.

3 Habîb-i Kibriyânın hâb-gâhıdır faziletde,

Tefevvuk-kerde-i arş-ı Cenâb-ı Kibriyâ’dır bu.

Bu mahal, Allah (C.C.)’in Sevgilisi’nin uyuduğu, dinlendiği yerdir; fazilet bakımından Arş-ı A’lâ’nın dahi üstündedir.

4 Bu hâkin pertevinden oldu deycûr-i âdem zâil,

Amâdan açdı mevcûdât dü çeşmin tûtüyâdır bu.

Bu toprağın kutsal parlaklığından, yokluğun karanlıkları ortadan kalktı. Yaratılmış olan her şey, iki gözünü açtı; çünkü (o toprak) kör gözlere bile tutiyadır (şifa veren sürmedir).

5 Mürâ’ât-ı edeb şartıyla gir Nâbî bu dergâha,

Metâf-ı kudsiyândır cilve-gâh-ı enbiyâdır bu.

Ey Nâbî, bu dergâha, edebilik şartlarını gözeterek, saygı ve özenle gir. Burası, Melâike-i Kiraman (Büyük Meleklerin) tavaf yeri ve peygamberlerin görünürverdiği, tecelli ettiği yerdir.

Manzumenin Yazılmasına Sebep Olarak Gösterilen Hadise

Şair Nâbî, zamanın pašalarından birinin iltifatına mazhar olur ve beraberce hacca giderler. (Bu rivayette anılan Paşa, IV. Mehmed’in musahibi Mustafa Paşa olmalıdır.) O devirlerde hacca deve ve

diğer binek hayvanlarıyla gidilirdi. Develerin sırtına ise mahmil ismi verilen ve iki kişinin rahatça yolculuk edebileceği bir semer vurulurdu.

Nâbî ile Paşa da böyle bir deveyle hac yolculuğuna çıkarlar. Nihayet bir seher vaktinde Medine topraklarına girerler. Hz. Peygamberin kabrini ziyaret ede-

ceğinden dolayı heyecandan gözüne uyku girmeyen Nâbî, yanı başında umursamaz vaziyette uyuklayan Paşa'nın bu tavrından rahatsız olur. İçinden: "Birazdan İki Cihân Serveri'nin kabrinin bulunduğu topraklara gireceğiz. Böyle de uyunur mu?" serzenişinde bulunur. Bunun etkisiyle ağzından irticalen:

Sakın terk-i edebden, kûy-i mahbûb-i Hudâ'dır bu!

Nazargâh-i İlâhîdir, Makâm-ı Mustafâ'dır bu.

beytiyle başlayan yukarıdaki manzume dökülür. Nâbî farkında olmayarak bu mısraları birkaç kere tekrarlar. Her tekrar edişte sesi biraz daha yükselir. Ve nihayet öbür tarafta uyumakta olan Paşa uyanır.

- Nâbî ne oldu, ne söylüyorsun, der. Nâbî de :

- *Efendim, Hz. Peygamber'in kabri sadetlerinin bulunduğu Medine şehrine geldik de, bazı şeyler hatırladım, bunları söyledim.* Paşa da Nâbî'nin heyecanına katılır. Abdest alıp yaya olarak Medine sokaklarında Ravza-i Mutahhara'ya doğru yürürler. Bu esnada kulaklarına bir ses gelir. Durup dinlerler.

Gelen ses Mescid-i Nebevi'nin minarelerinden yükseliyor. Sesi dikkatle dinleyince, biraz evvel Nabi'nin söylediği mısraların müezzîn tarafından okunduğu anlaşılır. İyice duyulanrlar. Paşa Nâbî'ye şöyle seslenir:

- *Nâbî bu hal nedir?* Nâbî de:

-*Bilmiyorum, der.*

Her ikisi de sükût ederler ve beraberce minarenin kapısına yaklaşp müezzînin minareden inmesini beklerler. Müezzîn inince:

-*O söylediklerin ne idi, onları ne için söyledin, sebebi nedir,* diye sorarlar. Fakat müezzîn bir türlü söylemez. Ne kadar ısrar ederse de ,

-*"Söylemem, kafamı kesseniz de söylemem!"* deyince:

-*Ama, der Nâbî, Bunları biraz önce ben söyledim. Sana kim söyledi.* Bu sefer müezzînin tavrı ve şekli değişir heyecanla:

-*Senin ismin Nâbî mi?* der. Evet cevabını alınca müezzîn Nâbî'nin ellerine, Nâbî de müezzînin boyuna sarılır. Bu heyecanlı manzarayı seyreden Paşa, dayanamayıp:

-*Nereden bildin bunun isminin Nâbî olduğunu, Allah aşkına söyle,* der. Müezzîn rüyasını anlatır.

-*Efendim, akşam abdestli olarak yatmıştım. Biraz evvel Peygamberimizi rüyamda gördüm. Ya müezzîn kalk yatma. Benim âşıklarından biri benim kabrimi ziyarete geliyor. Şu cümlelerle minareden onu istikbal et, dedi. Ben de hemen kalktım. Abdest aldım. Peygamberimizin iltifatına mazhar olan âşık kimdir diye düşünerek minareye koştum.*

1. 1642 yılında, Şanlıurfa'da doğan Yusuf Nâbî iyi bir eğitim görerek büyüdü, 24 yaşındayken de İstanbul'a gitti. Musahip Mustafa Paşa'nın dîvân kâtibi ve kethüdası oldu. Paşa vefat edince ise Halep'e gitti. Halep'te geçirdiği yıllarda (yaklaşık 25 yıl) önemli devlet hizmetlerinde bulundu ve eserlerinin çoğunu da burada kaleme aldı. Halep Valisi Baltacı Mehmet Paşa sadrazam olunca Nâbî'yi yanına aldı. Bu dönemlerde Nâbî Darphane Eminliği, Başmukabelecilik gibi görevlerde bulundu. Ayrıca, bazı kaynaklara göre Nâbî

aynı zamanda çok güzel bir ses sahipti ve müzik konusunda da fazlasıyla başarılı idi. Nâbî, İstanbul'da 1712 yılında vefat etti.

Nâbî, Osmanlı'nın duraklama devrinde yaşamış bir şairdi. Yönetim ve toplumdaki yozlaşmaya yakından tanık oldu. Buna mukabelesi şiir yoluyla oldu. Didaktik yolda yazdığı manzumelerinde erdemi ve dürüstlüğü öne çıkardı. Sanat gücü bakımında klasik şiirimizin üstad şairleri arasında sayılmaktadır.

Palu Hakimi Kara Cemşid Bey

XVI. yüzyılın başlarında Palu ve çevresi bütün Doğu Anadolu gibi Safevîler'in elinde bulunuyordu. Daha çocuk yaşta hükümdar olan Şah İsmail, Şîî mezhebine getirdiği yeni yorum ile kitleleri motive etmiş, kısa sürede İran, Azerbaycan, Irak, ve Horasan'ı hakimiyeti altına aldığı gibi, Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya da hâkim olmuştu. Safevî hanedanının Şîîliğe getirdiği yeni boyut, çevredeki Sünnî Müslümanlar ile yüzyıllarca sürececek bir çatışmayı da beraberinde getirdi. Fırat'ın batısından itibaren Orta Avrupa içlerine kadar uzanan güçlü bir devlet kurmuş olan Osmanlılar Safevîlerin kaçınılmaz rakibi görünüyordu. Çünkü Safevîler Osmanlı hâkimiyeti altındaki Anadolu üzerinde de mezhep propagandası yapıyorlardı ve daha XVI. yüzyılın başlarında II. Bayezid'in saltanatı sırasında Teke yöresinde zuhur eden Şah Kulu isyanı Anadolu'da çok şiddetli bir sosyal ve ekonomik buhran yaratmıştı. İsyân karşısındaki askerî başarısızlıklar Osmanlı siyasetinde de kriz meydana getirdi. Uzun süren kargaşa dönemlerinin sonunda karizmatik liderlerin ortaya çıkması tarihî bir kanuniyettir. Bu defa Yavuz Sultan Selim babasını tahttan indirip Osmanlı padişahı oldu. Halkın ve askerinin desteği onun yanında idi. Yavuz Sultan Selim kardeşleriyle olan taht mücadelelerini süratle halletti. Böylece idarî bütünlüğü sağlamış oluyordu. Peşinden süratle Safevîler üzerine sefere hazırlandı. Daha Trabzon sancakbeyi iken şehzadelğinde Safevîlerin Anadolu üzerindeki emellerinin ve Osmanlı hâkimiyeti için yarattıkları tehlikenin farkında idi.

Çaldıran meydan savaşı Safevîlerin Anadolu üzerindeki emellerinin sonu oldu. Ateşli silahlar bakımından üstün Osmanlı ordusu Safevî ordusunu kesin bir mağlubiyete uğrattı. Şah kendi canını zor kurtarabildi. Çaldıran zaferi sonrasında Osmanlılar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun fethi için girişimlere başladılar. Bu pek kolay olmadı. Çünkü Çaldıran'da mağlup olmalarına rağmen Safevî güçleri Doğu Anadolu'da birçok kaleye hakimdiler ve garnizonlar inatla direniyorlardı. Yavuz Sultan Selim Doğu Anadolu'nun fethi için daha önce o bölgede bulunmuş ve yöreyi iyi tanıyan iki şahsiyeti bu iş için görevlendirdi. Bunlar bölgede nüfuzlu bir şeyhin oğlu olan Bitlisli İdris ile bir Akkoyunlu beyi olan Bıyıklı Mehmed Paşa idi.

Bıyıklı Mehmed Paşa ile birlikte hareket eden İdris-i Bitlisî, bölgede her biri bir kaleye sahip iken bir çoğunun ülkesi ve kalesi Safevîlerce ellerinden alınmış olan Kürd beylerinin Osmanlı

hizmetine girmelerini sağladılar. Bölgenin Sünnî-Şâfi olan halkı Safevî hakimiyeti benimsememişlerdi ve onlardan yaka silkiyorlardı. Eğer Safevî hakimiyeti uzun sürse idi, bölge halkının mezhep değişikliğine zorlanacağı muhakkaktı. Çünkü Safevî hakimiyetine giren her yerde zorla mezhep değiştirmek politikası takip olunmuştu.

Bölgede güçlü aşiretlere dayanan feodal beyler, Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine girmesinde önemli yeri olan ve Safevîlerle Osmanlılar arasında cereyan eden Eski Koçhisar yakınlarındaki *Dede-kargın* savaşına katılmışlar ve savaşın kazanılmasında mühim rol oynadılar¹.

Bu zaferden sonra İdris-i Bitlisî, bölgenin idarî teşkilatlanması konusunda Yavuz tarafından kendisine verilen yetkileri en iyi şekilde kullandı. O, bölgenin coğrafi özellikleri ile sosyal ve ekonomik yapısını dikkate alarak "*yurtluk-ocaklık*" ve "hükümet" adı verilen bazı idarî imtiyazlara sahip sancakların teşekkülünü sağladı².

Kara Cemşid Bey, Mirdesi aşireti beyidir ve daha Çaldıran'a giderken Yavuz Sultan Selim'e katılmıştır. Şah İsmail'in Palu'yu onun elinden aldığı ve Palu kalesine bir Safevî garnizonu yerleştirdiği anlaşılıyor. Cemşid Bey, Çaldıran sonrası bölgede Safevî hakimiyetine son vermek için yapılan savaşlara da katıldı. Bu sadakatinin semeresini aldı. Osmanlı idaresi Palu'yu hükümet sancak onun soyuna bıraktı.

Palu Beylerinin Soyu

Kaynaklarda doğrudan doğruya *Kara Cemşid Bey*'den söz edildiği görülmektedir. *Mirdesi* aşireti reisi olan Cemşid Bey'in Çaldıran savaşına giderken Karaman'da Yavuz Sultan Selim'in huzuruna çıkıp itaatini arz ettiği ve bilahare Çaldıran savaşına katıldığı ve zaferden sonra kendi kuvvet ve gayretiyle Palu kalesini Safevîler'den aldığı belirtilmektedir³.

Cemşid Bey Camii ve Türbesi / Foto S. Yapıcı Arşivi

Cemşid Bey'in babasının adının Rüstem olduğu kesindir. Onun mezartaşı kitabesinde "*Cemşid Bey bin Rüstem Bey*" ibaresini okuyabiliyoruz. Bunun dışında onun soyu hakkında kesin bilgilere sahip değiliz.

Şerefnâme yazarı Şerefhan'ın verdiği bilgilere göre, Mirdesi aşireti, reisleri Pir Mansur zamanında Hakkari dolaylarında bulunuyorlardı. Pir Mansur Hakkari'yi terk ederek Eğil taraflarındaki *Piran* köyüne gelip yerleşmiştir. Kendisinden sonra yerine Pir Musa geçmiştir. Mutasavvıf olan Pir Musa, Piran'da bir tekke yaptırmış ve ünü etrafa yayılmıştır. Onun ölümünden sonra yerine oğlu Pir Bedir geçmiştir. Babasının manevî nüfuzundan istifade etmek isteyen Pir Bedir, Eğil kalesi üzerine yürüyerek burayı zapt etmeyi başarmıştır. Bunun XI. yüzyılın sonlarında, Anadolu'daki siyasî otoritenin zayıfladığı sıralarda vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Fakat bir süre sonra Selçuklular Eğil ve çevresini zapt edince Pir Bedir Meyyafarikin'e kaçmıştır. Artuk Bey, 1089 yılında Meyyafarikin'i kuşatıp almış ve Meyyafarikin hâkimiyle birlikte Pir Bedir de öldürülmüştür. Onun

ölümüyle aileden kimse kalmamıştır. Fakat bir süre sonra karısının hamile olduğu anlaşılmış ve doğacak çocuk beklenmeye başlanmıştır. Onun bir erkek çocuk dünyaya getirmesi üzerine aşiret halkı Türkçe olarak "*Tanrı'ya çok şükür ki isteğimizi bulduk*" demeleri üzerine çocuğa "Bulduk" ismi verilmiştir⁴. Şerefhan'ın bu kaydı oldukça dikkati çekicidir. Olay da Türkler'deki isim verme geleneğine uygundur. Bulduk isminin de tamamiyle Türkçe olduğu göz önüne alınırsa, Cemşid Bey'in atalarının Türk kökenli olabileceği istidlal olunabilir. Şerefnâme'deki efsaneyle karışık bu bilgilerin bazı tarihî gerçekleri yansıtmaları da mümkündür. Bu durumda Emir Bulduk'un XI. yüzyıl sonları ile XII. yüzyıl başlarında yaşamış olması lâzım gelir.

Öte yandan Şerefhan, *Emir Bulduk*'un soyunu, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'a çıkarmaktadır. O zamanki şecerelerde soyunu Hz. Peygamber'e dayandırmak adeta bir modadır. O, bu bilgileri ailenin elindeki şecereden aldığını belirtmektedir. Nitekim bugün Cemşid Bey'in torunlarından Yusuf Karacemşit Bey'de⁵ bulunan şecere de Şerefhan'ın verdiği bilgileri doğrulamaktadır.*

Mirdesi aşiretinin başına, Emir Bulduk'dan sonra oğlu İbrahim, ondan sonra da oğlu Emir Muhammed geçmiştir Emir Muhammed'in ölümünden sonra ise aşiretin yaşadığı topraklar üç oğul arasında paylaşılmıştır. Bunlardan büyük oğul Timurtaş'ın daha babasının sağlığından *Bağın* kalesine sahip olduğu görülmektedir⁶. Palu beyleri işte bu Emir Timurtaş'ın torunlarıdır. Onun kardeşlerinden Emir İsa Eğil'e, Emir Hüseyin'de Berdinç kalesi ile Çermik nahiyesine hâkim olmuşlardır.

Timurtaş'tan sonra aşiretin başına Mir Hamza geçmiştir. Onun Hüseyin, Yağmur, Ali ve Rüstem adlı üç oğul olmuştur. Bunlardan Hüseyin ailenin başına geçmiştir. Akkoyunlu devletinin yıkıldığı sıralarda baş gösteren karışıklıklardan faydalanmak isteyen Emir Hüseyin, Ergani kalesini almak istemişse de kuşatma sırasında ölümü üzerine buna muvaffak olamamıştır. Onun ölümüyle de aşiretin başına kardeşi Rüstem'in oğlu Cemşid geçmiştir⁷.

"Kara" sıfatıyla tavsif edilen Cemşid Bey, Akkoyunlu devletinin yıkılmaya yüz tuttuğu sıralarda Palu'ya hâkim olmuştur. Fakat bunun hangi tarihte gerçekleştiğini belirleme imkanına sahip değiliz. Ancak onun hâkimiyetinin kısa sürdüğü ve XVI. yüzyılın başlarında Safeviler'in Palu ve çevresini ele geçirdiği görülmektedir

Çaldıran seferine giderken Yavuz Sultan Selim'e itaatini arz ettiğini yukarıda belirttiğim Cemşid Bey, bu sefere katılarak Safeviler'e karşı

Cemşid Bey Camii / Foto S. Yapıcı Arşivi

savaşmıştır. Zafer sonrasında da kendi kuvvetleri ve Karaçin-zâde Ahmed Bey'in yardımlarıyla Palu ve çevresini Safeviler'den geri almıştır.

Osmanlı İdaresinde Palu Beyliği

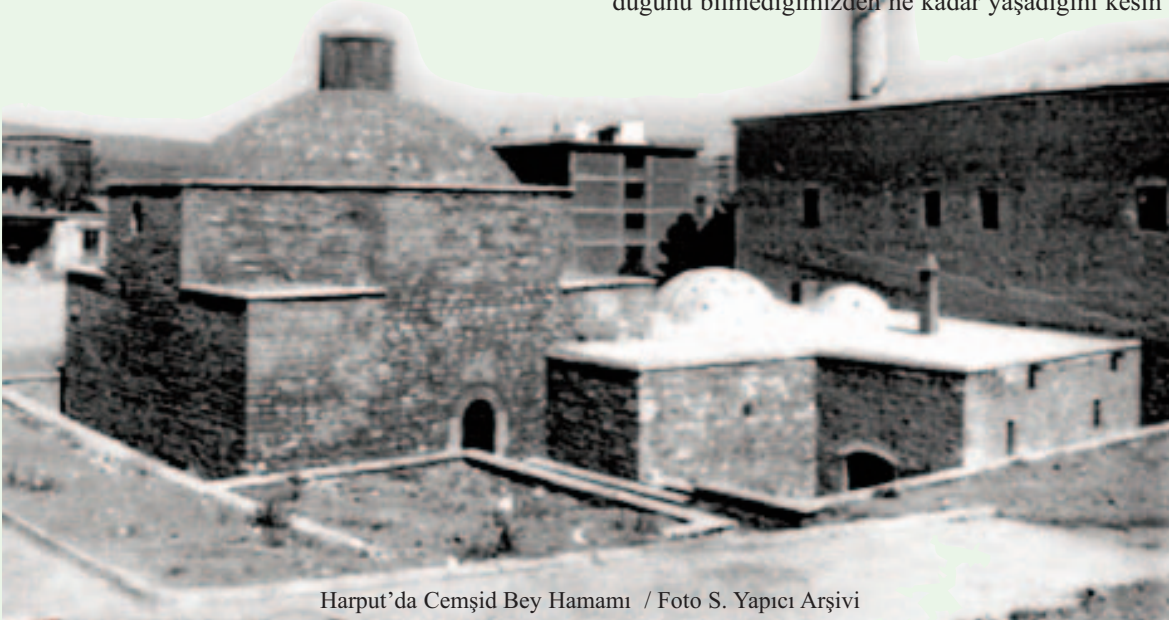
Güneydoğu Anadolu'daki El Cizre, Hazo ve Genç gibi diğer hükümet sancaklar meyanında Palu ve çevresi de Cemşid Bey'e "mülkiyet üzere" tevcih edilmiştir Bununla ilgili olarak Yavuz Sultan Selim tarafından Cemşid Bey'e "temessük" verildiği anlaşılmaktadır. Zirâ, Kanunî Sultan Süleyman, İrakeyn seferine çıkarken bölgedeki Ekrâd ümeraya gönderdiği *emr-i şerif*'de babası Sultan Selim Han devrinde "*arz-i ubüdiyyetle kızılbaş-ı küfr-i fâş ile cenk ü cidâl idüp envâ-i yoldaşlıklarda ve hizmetlerde*" buldukları hatırlatarak kendi "*eyyâm-ı hümâyûn*" unda dahi hizmet ve itaata devam etmelerini istemekte ve yine "*Acem diyârına sefere niyyet ettiğini bildirerek onları*" gazâ ve cihâda davet etmektedir. Karşılığında ise halen tasarruf etmekte oldukları sancak ve dirliklerin yine "*yurtluk-ocaklık*" yoluyla kendilerine temlik edileceği müjdelenmektedir⁸. Nitekim bu emr-i şerif iktizâsınca hükümet sahiplerinin ellerine "*temliknâmeler*" verilmiştir⁹. Bunun Yavuz Sultan Selim zamanında verilen temliknâmelerin tecdid edilmesi şeklinde olduğu anlaşılmaktadır

Öte yandan Cemşid Bey, bölgenin ve doğunun ahvalini iyi bilen tecrübeli bir zât olarak İrakeyn seferi sırasında Kanuni'ye danışmanlık etmiştir. O bu sırada tahminen 60-65 yaşlarında olmalıdır.

Cemşid Bey'e verilen temliknâme her padişah döneminde yenilendiği için bugün Cemşid Bey'in torunlarından Yusuf Kara Cemşid Bey'de bulunan ve Sultan I. Ahmed tarafından verilmiş olan Ekim başları 1611/Evâhir-i Receb 1020 tarihli tekliknâmenin de Yavuz tarafından verilen ilk temliknâme ile aynı muhtevaya sahip olduğunu zannediyoruz. Fakat Sultan I. Ahmed'in verdiği temliknâmede Yavuz tarafından verilen temliknâmeeye değil, Kanuni tarafından verilen temliknâmeeye atıfta bulunularak Sultan Süleyman Han tarafından İrakeyn seferi ibtidâsında Güneydoğu Anadolu'daki Ekrâd beylerinin *arz-ı ubudiyetleri ve ihlasları ve din bâbındaki istikametleri ve dilâverlikleri* sebebiyle verildiği ifade olunmaktadır¹⁰.

Kanuni tarafından Diyarbekir'de yazılan ve bir suretinin defterhâne-i hakanîde mukayyed bulunduğu belirtilen temliknâmeeye göre Cemşid Bey'e *Palu ülkesi*- ki temliknâme ve kaynaklarda bu şekilde geçmektedir- cümle kaleleri, şehirleri, köyleri, mezreaları ve bağçeleri bütün mahsulât ve gelirleriyle temlik edilmiştir. Ayrıca temellük şartında kendisinden sonra "*oğlu oğluna neslen ba'de neslin*" intikal etmesi hususu da tebarüz ettirilmiştir.

Cemşid Bey, Palu'yu uzun yıllar istikrarla yönetmiştir. O oldukça uzun bir ömür sürmüştür. Torunları onun 120 yaşında öldüğünü söylemektedirler. Şerefhan da onun ömrünün 100 yılı aştığını ve 60 yıl Palu'da hükümdarlık ettiğini kaydetmektedir¹¹. Ne var ki, Cemşid Bey'in ne zaman doğduğunu bilmediğimizden ne kadar yaşadığını kesin

Harput'da Cemşid Bey Hamamı / Foto S. Yapıcı Arşivi

olarak belirleme imkanından mahrumuz. Fakat onun 1568 yılı Nisan'ında (Şevvâl 975) öldüğünü mezartaşı kitabesinden biliyoruz.

Doğu Anadolu'daki beyler arasında oldukça tecrübeli, zeki ve basiretli bir şahsiyet olarak dikkati çeken Cemşid Bey, Kanuni zamanındaki bütün İran seferlerine katılmış ve Kanuni Sultan Süleyman'ın şahsî itimadını kazanmıştır. Ayrıca zamanın ölçüleri dahilinde son derece dindâr ve hayırsever olduğu dikkati çekmektedir. Onun üç defa hacca gittiğini biliyoruz¹². Öte yandan o, Palu'da inşa ettirdiği câmi, medrese ve türbeden oluşan külliyyeden başka, *Demirkapu* denilen derbende han ve tekke yaptırıp vakfettiği gibi, Diyarbakir şehrinde Dağköyü mahallesinde de bir câmi inşa ettirmek için izin istemiştir¹³. Yine onun Harput'ta yaptırdığı hamam ise bugün hâlâ hizmete açıktır. Ayrıca onun oldukça varlıklı olduğu, çok sayıda koyun ve keçi sürüleri beslediği ve bunlardan her yıl 3000 kadarını Halep'te sattığı kaynaklarda belirtilmektedir¹⁴.

Cemşid Bey, ölümünden bir kaç yıl önce ihtiyarlığı sebebiyle beylikden oğlu Hüseyin Can Bey lehinde feragat etmiştir¹⁵. 28 Kasım 1565 (5 Cemaziyyevvel 973) tarihli bir Mühimme defteri kaydında ondan "*mukaddema Palu hâkimi olan*"¹⁶ diye bahs olunduğuna bakılırsa bu tarihten kısa bir müddet önce beyliği bıraktığı anlaşılmaktadır.

Cemşid Bey Türbesi / Foto S. Yapıcı Arşivi

*Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1. Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969, s. 24 vd; Nazmi Sevgen, "Kürtler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD)*, I, (1968), sayı: 7, e. 57 vd.

2. Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevârih*, II. İstanbul 1280, e. 288; N.Göyünç, "Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı", *Tarih Dergisi*, XXIII (1969), e. 23-24; Nazmi Sevgen, "aynı makale", *BTTD*, I, (1968), sayı: 7, s. 57-71, sayı 8, s. 47-76; M. Ali Ünal, "XVI. ve XVII. Yüsyıllarda Diyarbakir Eyaletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri", *Ziya Cökalp Dergisi*, (1986), sayı: 44, s. 31-40.

3. Hoca Sadeddin, aynı eser, s. 303; "...Cemşid Bey Mirdesi ki, râyet-i zafer-i sirâyet-i padîpahî Acem kişverine tevcih buyurulduğu o anda ikbâl gibi istikbâl idüb nevâhi-i Karaman'da atebe-büs olup itâata müsâra'at göstermekle avâtıf-ı hüsrevânî ile behremend ve inâyet-i ilm-i âlem-ârâ-yı sultanî ile ser-bülend olmuş idi Palu kal'asının darb-i şimşir ile hüsni tedbir ile Kızılbaş elinden intizâ' ve tiğ-i berâtla kat'- ser-rîşte-i nizâ' idüb..."

4. Şerefhan, *Şerefnâme*, (M.Emin Bozarlan tercümesi), İstanbul 1971, c. I, s. 205.

5. Aile seçeresi ile Sultan I. Ahmed tarafından verilmiş olan temliknâmenin fototopisini vermek lutfunda bulunan Cemşid Bey'in torunlarından Yusuf Kara Cemşid Bey'e teşekkürü borç bilirim.

* Yusuf Karacımıştı. 2004 yılında vefat etmiştir. Şecere şu an oğlu Hayatı Bey'de mahfuzdur. (Genel Yayın Yönetmeni)

6. XVII. yüzyıl ortalarında Palu'yu ziyaret eden Evliya Çelebi Bağın'ın Palu beylerinin hassı olduğunu

kaydediyor, bkz. *Seyahatnâme*, III, s. 223.

7. Şerefhan, s. 210 vd.

8. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E.11969, Belgenin sadeleştirilmiş metni için bkz. N. Sevgen, "Kürtler"; *BTTD* Haziran 1968, sayı: 9, s. 71.

9. 1533 tarihli Kanuni'nin Cemşid Bey'e verdiği temliknâme, Cemşid Bey'in Palu'daki torunlarının elinde mevcuttur. Bu fermânı gördüysek de ne yazık ki, bir suretini almak mümkün olamadı.

10. Bkz. Sultan I. Ahmed tarafından verilen temliknâme, "bundan akdem hazret-i cennet-mekân-i firdevs-âşiyân merküm ceddin Sultan Süleyman Han aleyhirrahmet-i ve'l-gufran İrakeyn seferi ibtidâsında Kürdistan beyleri gelüb arz-i ubüdiyyet ve ihlâs idüb kuvve-i kâhire-i hüsrevânileri ile feth ve teshîr olunan kıla' ve bik'a ve memleketlerde envâ-i yoldaşlıklar ve din bâbında istikâmetleri zuhûr etmeğîn dilâverlikleri ve ubüdiyyet ve iklâsları mukâbelesinde..."

11. Şerefhan, s. 213.

12. Mühimme 2, s. 3, "Palu hâkimi Cemşid Bey mektüb gönderüb üç defa hac etmeye niyyet idüb iki defa varub bir defa dahi varmağa istihcarât idüb oğullarından birini yerine koya diyü buyuruldu".

13. Başbakanlık Arşivi (BA), Rûus 209, s. 47.

14. Şerefhan, s.212.

15. Şerefhan, s. 213; Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz temliknâme-i hümayûnda bu durum belirtilmektedir "ba'dehu müşârünileyh pîr olup hüsni ihtiyârıyla eyâletinden ferâgat itmeğîn oğlu Hüseyin Bey'e kendü mutasarrıf olduğu üzere virilüp..."

16. Mühimme 5, s. 282.

Palu Kalesi

Palu Kalesi'nin Batıdan Görünümü / S. Yapıcı Arşivi

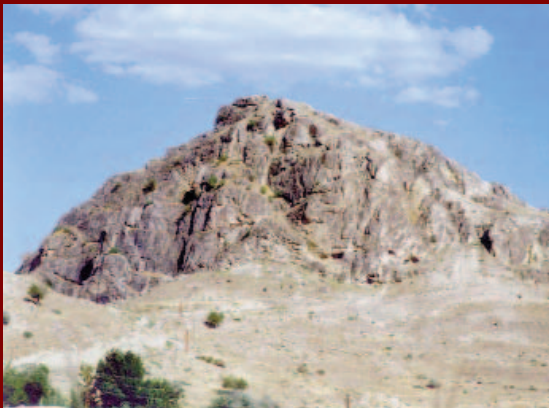
Palu Kalesi'nin Doğudan Görünümü / S. Yapıcı Arşivi

Eski Palu yerleşiminde Murat nehri'nin kuzeyindeki alanda kayalık bir kütle üzerinde oluşturulan kale yapısı, mevcut sur duvar izleri ölçeğinde kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda gelişmiş, Güney ve doğu eteklerinde Murat suyu ile kuşatılmış, yalnız Palu, Kovancılar, Karakoçan alanını değil aynı zamanda Murat Nehri'nin doğu ve batı geçtiği noktaları da denetim altında bulunduran hakim bir konuma sahiptir.

Kuzey ve batıdan da sarp kayalıklarla korunmuş ve dünyada bir eşi olmayan bu doğal korunaklı tüm çevreye hakim ve görkemli konumuyla Urartular'ın yerleşim geleneğindeki tüm koşulları taşıyarak bu yönüyle başı çekmektedir.

Batı yönünden yapıldığı öngörülen girişten itibaren, kuzeydoğuya doğru dikleşerek devam eden ve çeşitli kırılmalarla kayalık alanın zirvesine ulaşan sur duvarları, kesintilerle birlikte doğuya doğru devam edip, tapografik koşullarla birlikte önce güneye hemen devamında güneybatıya doğru

devam eder. Sur duvarlarının en büyük kesintisini oluşturan bu bölümün devamında, sur duvarları

Palu Kalesi'nin Kuzeyden Görünümü / S. Yapıcı Arşivi

1 Nolu Kaya Tüneli / S. Yapıcı Arşivi

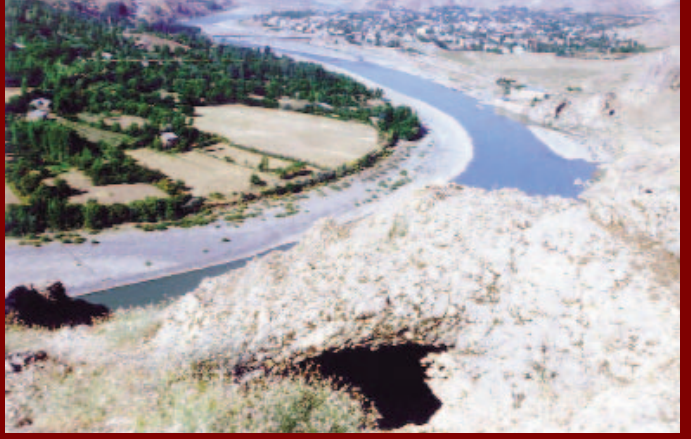

1 Nolu Kaya Tünel Girişi / S. Yapıcı Arşivi

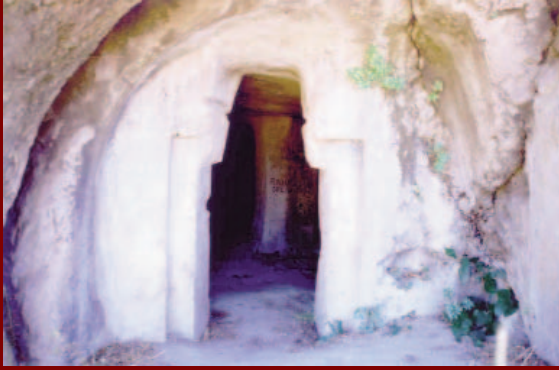
güneydoğu köşede tekrar yakalanır. Bu noktada sert bir kırılma ile kuzeydoğuya dönen surlar, yine çeşitli kırılmalar ile birlikte, doğu eksenindeki olası kapı girişine ulaşır.

Urartu sur kalıntılarının yanında ağırlıklı olarak Ortaçağ karakterli ve oldukça tahrip olmuş olan sur duvarları, kendi içinde farklı dönem izlerini yansıtsa da, detaylı araştırma ve kazılar yapılmadan dönemlendirmelerin yapılması oldukça zor görünmektedir. Ortaçağ kaynaklarında, Çubuk

2 Nolu Kaya Tüneli / S. Yapıcı Arşivi

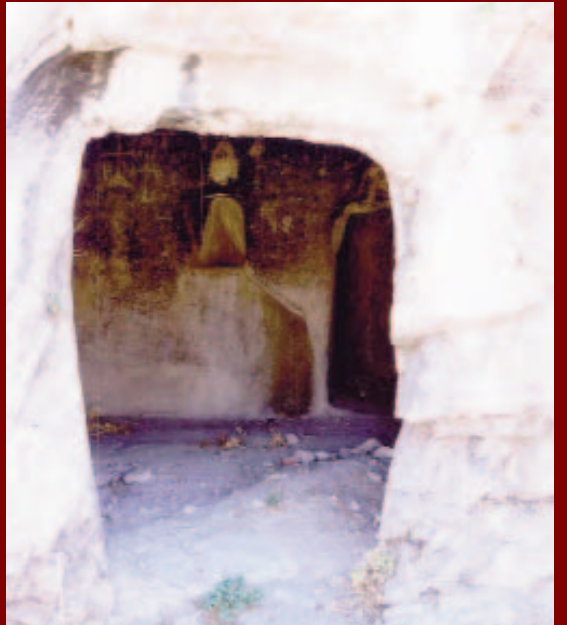
Bey'in fethettiği ve ilk beylik merkezini kurduğu bir kale olarak, Bizans Dönemi sonrasında Çubukoğulları ve devamında Artuklular Dönemi'nde yoğun olarak kullanılmıştır. Artukoğlu Belek Gazi'nin ilk beylik merkezini kurduğu ve düğününü yaptığı merkez olarak, kale içindeki I Nolu yapının da bu bağlamda saray ya da köşk olarak kullanılmış olması gerektiği düşünülmektedir ki, yine kale içinde mevcut olan Urartu Dönemi Menua yazıtından, kalenin Urartu Dönemi'nde de kullanıldığını bilmekteyiz. Urartu Dönemine ilişkin kriklopik tarzdaki sur duvarlarına,

1 Nolu Kaya Mezarı / S. Yapıcı Arşivi

2 Nolu Kaya Mezarı / S. Yapıcı Arşivi

3 Nolu Kaya Mezarı / S. Yapıcı Arşivi

2 Nolu Mekan / S. Yapıcı Arşivi

doğu yönde kısmen rastlanılmış olup, bu dönem kalesinin bir diğer izinin güney eksen yönünde daha aşağı koddta görülmesi, Urartu kullanımının bazı yönlerde daha farklı olarak şekillendiğini düşündürür. Özellikle kuzey yönde ve kuzeybatı alanlardaki kayalıkların dik yapısı ve sur temel yatakları, bu yönlerin aynı çerçevede kullanıldığını düşündürse de, sur duvar izlerine rastlanılmamıştır. Ancak, 1170 rakımlı zirve noktasında yer alan düzeltmeler, bu alanda bir sur duvarından çok mekan kurgusu olduğunu düşündürür. Bu durumda Menua yazıtında anılan “*Haldi Tapınağı*”nı, bu alanda aramak gerekebilir.

Palu Kalesi'nin içinde yer alan kimi mekanlar ve diğer buluntular, en az kale kadar ilginç ve önemlidir. Bu buluntulardan “Menua Yazıtı” ya da literatürdeki adıyla “*Palu Yazıtı*”, kentin bilinen en eski adı olarak “*Şebeteria*” adını vermesi bakımından oldukça önem taşır. Her ne kadar Urartular'ın kaleyi ve bölgeyi ele geçirmesi ile birlikte Şebeteria'nın fethedildiği belirtilmekteyse de fethedilen ve Urartu'nun eyaleti olan bu kent adı, Urartu öncesi halkların verdiği isimdir.

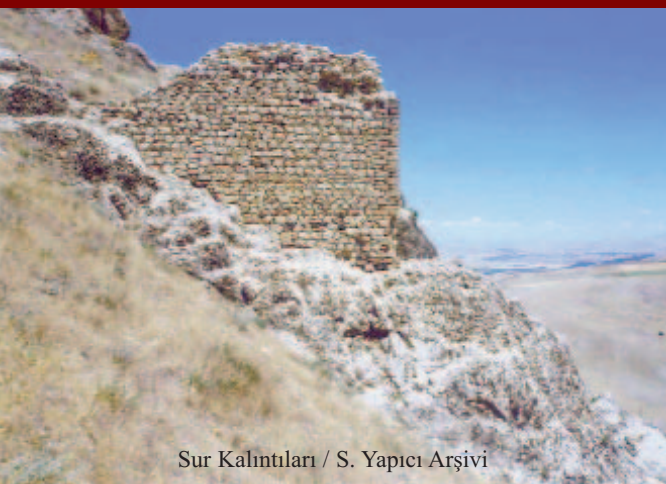
1 Nolu Mekan / S. Yapıcı Arşivi

Urartu Dönemi'nin kale içinde yer alan en ilginç yapıları arasında, kale kayalıklarının kuzeybatı yönünde yer alan ve ulaşılması oldukça zor olan kaya mezarlarıdır. Başkent Tuşpa (Van) örneklerinde olduğu gibi çok odalı olarak planlanan ve planlamadaki üç ayrı kaya mezarının bulunması, Palu ve kalesi için oldukça önemlidir. Olasılıkla eyalet yöneticileri olup, kraliyet soyundan gelenler için yapılmış bu kaya mezarları hakkında çok sayıda yayında tanıtımlar yapılmıştır.

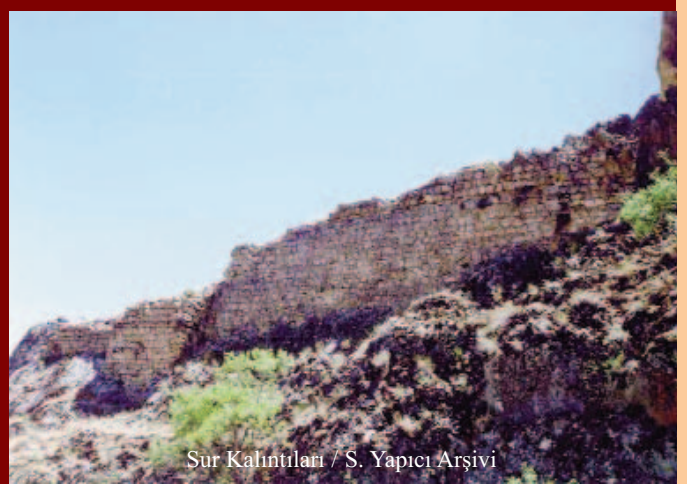
Kalenin Urartu dönemine ait Menua'nın kitabesinin yanında çok odalı üç adet kaya mezarları, iki adet su sarnıcı, üç adet kaya tüneli ki; bunlardan iki tanesi murat nehrine kadar inen inen basamaklıkaya tünelidir. Murat nehrine kadar inen kaya basamakları, kutsal alan, kaya tapım nişi ve tören alanı, kaya oyuğu, ana kayaya açılan su yatakları bulunmaktadır.

Bu döneme ait eserler büyük oranda sağlam olup çevre ve iç temizliği yapılarak turizme kazandırılabilir.

Ortaçağ Türk Dönemi buluntuları arasındaki dönemlere ait çok fazla buluntu yoksa da, yapılacak bilimsel kazılarda çok önemli sonuçlara ulaşılabileceği kuşkusuzdur. Buna karşın, Bizans Dönemine tarih-

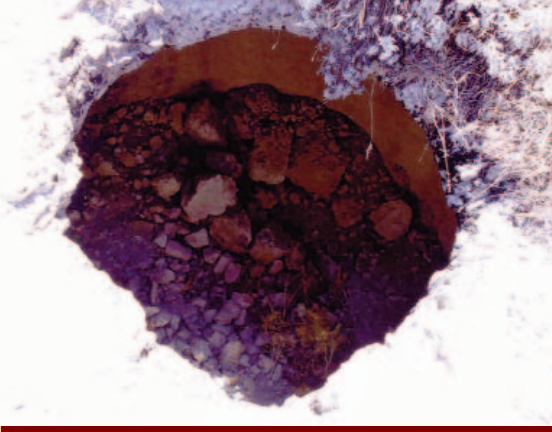

Sur Kalıntıları / S. Yapıcı Arşivi

Sur Kalıntıları / S. Yapıcı Arşivi

Urartu Su Sarnıcı / S. Yapıcı Arşivi

lendirilen ve yerel halk arasında “zindan” olarak tanımlanan iki adet sarnıç yapısı, dönem koşulları içinde tam donanımlı ve yeterli sayıdaki kale muhafızları ile halkın sığınması durumunda, 5.000 kişiye bir yıl süre ile yetecek su kapasitelidir. Bu iki sarnıç yapısı dışında, kalenin doğu ucunda yer alan ve saray yapısı olduğu varsayılan I Nolu

Bizans 2 Nolu Su Sarnıcı / S. Yapıcı Arşivi

Yapı ile, hemen güneyindeki sur duvarları üzerinde temelleri görülen II Nolu Yapı, Belek Gazi'nin kullandığı yazlık ve kışlık saraylar olsa da, özellikle I Nolu Yapı Bizans Dönemi eseri olarak değerlendirilmektedir.

Kalede günümüze kadar herhangi bir bilim-

Bizans 1 Nolu Su Sarnıcı / S. Yapıcı Arşivi

Urartu Kralı Menua'nın Kitabesi / S. Yapıcı Arşivi

Kaya Nişi / S. Yapıcı Arşivi

sel kazı yapılmadığı gibi, kale ile ilgili diğer çalışmalar da çok yeterli ve detaylı değildir. İlk defa 2005 yılında Yukarı Fırat Bölgesi Yüzey Araştırma Projesi kapsamında, ekip üyeleri tarafından kalede ve Eski Palu yerleşiminde yapılan çalışmalarda, belgeleme çalışmaları kapsamında tüm kültürel mirasın rölöveleri ve diğer belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Daha önceki çalışmalarda belirli bir dönem ile ilgili çalışmalar yapılmasına karşın, bu çalışma kapsamında, tüm dönem eserleri üzerinde çalışmalar yapılarak, toplam 57 kültür varlığı belgelenirken, bu yapıların çoğunluğu ilk defa tespit ve belgelemesi yapılan eserlerdir. Çalışma kapsamında, yine ilk defa Palu Belediyesi ve Palu Kaymakamlığı işbirliğiyle, kale de dahil olmak üzere Eski Palu yerleşiminin, eserleriyle birlikte 1/1000'lik ve 1/5.000'lik tapografik haritaları da çıkarılmıştır.

Kuşkusuz yapılan bu çalışmalar, bir başlangıç noktasıdır. Bundan sonra yerel yönetimler ve sivil kuruluşların öncülüğünde, Palu ve çevresinin kentsel ve arkeolojik sit alanları belirlenerek, bölgeyi ve kaleyi turizme açma çalışmaları yapılmalıdır. Bu kapsamda, sit alanı içindeki yol

güzergahları, dinlenme alanları, otopark yerleri belirlenmeli, ışıklandırma sorunu giderilmeli, kaleye çıkış güzergahları belirlenerek yapılmalı, kaya mezarlarına ulaşım kolaylaştırılarak düşme riski yok edilmeli, sur duvarlarında dondurma ve restorasyon çalışmaları yapılmalı, aynı çalışmalar için Eski Palu'daki eserler için restitüsyona yönelik sondajlar ve devamında projelendirme ve uygulama yapılmalı, Kale içi öncelikli olmak üzere yerleşim dahilinde bilimsel kazılar başlatılmalıdır.

Palu Kalesi ile ilgili Elazığ Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile Müze Müdürlüğü'nün proje çalışmaları devam etmektedir.

Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı Müsteşarı Sayın Prof. Dr. Mustafa İsen beyefendinin Elazığ'a teşriflerinde Palu Kültür ve Dayanışma Derneği olarak kendilerine Palu Kalesi ile ilgili bir birinfin dosyası sunulmuştur.

Kale ile ilgili yapılması gerekenler hakkında kendilerine bilgi verildiği zaman yardımcı olacaklarına dair taahhütte bulunmuşlardır.

Ayakçalar / S. Yapıcı Arşivi

Doğal Olaylar Sonucunda

Yer Değiştiren Yerleşmelere Bir Örnek : PALU

Çeşitli büyüklükteki bazı yerleşmelerin, özellikle de şehirlerin zaman kesiti içerisinde farklı nedenlere veya faktörlere bağlı olarak önemini veya fonksiyonunun yitirdiği, buna bağlı olarak tamamen ortadan kalktıkları ve harabeleri kaldığı gibi, daha çok görülmüş şekliyle yer değiştirdikleri bir gerçektir. Başka bir ifadeyle, şehirlerin bazıları kurulduğu yerde bugüne kadar yaşama imkanı bulduğu halde, bazıları ise kuruldukları ve uzun süre kaldıkları ilk siteden çeşitli nedenlerle terk ederek başka bir yerde hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Şehirlerdeki bu yer değiştirme olayları, tarihin ilk devirlerinden beri şehir yerleşmesine sahne olan ülkemizde, çok eski dönemlerde olduğu gibi, yakın zamanlarda da görülmekte, hatta günümüzde bile

meydana gelmektedir. Şehirlerimizde (kentlerimizde) görülen bu yer değiştirme olaylarının bazıları sosyo-ekonomik, bazıları ise doğal nedenlere bağlıdır (Tuncel, 1977 ve 1981 ; Tonbul ve Karadoğan, 1999).

Bununla birlikte, genelde olarak, ülkemizde de birçok yerleşmenin kuruluşu üzerinde tarihi, sosyal ve ekonomik faktörlere (beşeri faktörler) oranla doğal faktörler daha fazla etkili olduğu gibi, yerleşmelerin sürekliliği, zaman içerisinde yeni bir şekil alması veya tümüyle ortadan kalkması üzerinde de doğal faktörler daha belirleyici rol oynamıştır. Mekanın temel unsuru durumundaki doğal çevreyi oluşturan bu faktörler, yapı ve yerşekilleri, iklim özellikleri, toprak ve su kay-

Şekil 1 : Palu ve Yakın Çevresindeki Yer şekilleri ve Kırık Hatlarını (Önemli Fayları) Gösteren Harita.

nakları ile bitki örtüsünden meydana gelmektedir.

Nitekim bu tür yerleşmelere bir örnek teşkil eden Palu da, önce savunma ve korunma amaçlı bir kale kent olarak kurulmuş, sonra gelişerek kale eteklerinde bir şehir yerleşmesi şekline dönüşmüştür. Bu dönüşüm üzerinde sit ve situasyonunun sağladığı avantajlar (tarihi yolların güzergahında yer alması, bu yolları kontrol altında tutabilecek ve çevresindeki tarım alanlarına hakim bir konumda bulunması vb.) önemli rol oynamıştır. Fakat, şehrin kale dışında eteklere doğru yayılarak genişlemesiyle yerleşim alanında sıkça yer değiştirmeler yaşanmaya başlamıştır. Gerçekten, Palu şehri yerleşim alanının beş kez değiştiği (Tarih ve Günümüzde Palu, 1998, s.51) bilinmektedir. En son yer değiştirme 1953-1954 yıllarında gerçekleşmiş, bu değişiklikle Eski Palu önemini yitirerek ve adeta terk edilerek 3 km. güneybatısındaki bugünkü yerine taşınmıştır.

Bütün bu yer değiştirmeler üzerinde sosyo-ekonomik ve yangın gibi faktörler zaman zaman etkili olmuşsa da, depremler ve bir kısmı buna bağlı olmak üzere çoğunlukla heyelan şeklindeki çeşitli kütle hareketlerinden oluşan doğal olaylar (doğal çevre faktörleri) daha önemli rol oynamıştır. Öyle ki, Palu'nun yer değiştirmesi üzerinde doğal çevre faktörleri, benzer bir yer değiştirmeye sahne olmuş bulunan Harput'dan (Tonbul ve Karadoğan, 1999)

çok daha fazla etkili olmuştur. Doğal olaylar ve çevre faktörleri günümüzde Yeni Palu'yu da tehdit etmekte, ilçe merkezinin gelişmemesine ve önemini Kovancılar'a terk etmesine neden olmaktadır.

İşte, başta heyelan ve depremler olmak üzere çeşitli doğal olayların Palu'nun yer değiştirmesinde ne şekilde ve nasıl etkili olduğu, olmaya da devam ettiği konusu aşağıdaki satırlarda Eski Palu ve Yeni Palu üzerine genel bilgiler verildikten sonra açıklanmaya çalışılmıştır.

Eski Palu

Eski Palu şehri, yeni kurulan Palu'nun 3 km. doğusunda Kalebaşı Tepesi çevresinde yer alır. Kent, yaklaşık 2.6 km² lik bir alanda savunma kolaylığı nedeniyle kurulmuş, Urartular'dan başlayarak 50 yıl öncesine kadar varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla çok değişik uygarlıklara ait izleri barındırmaktadır.

Adını Palu Kalesinden alan Kalebaşı Tepesi, dört bir yanına göre en yüksek tepedir. 1176 m. yükseltilindeki tepede surlar 1100 m. den başlar. Murat Nehri ile arasında 300 m., kuzeyindeki Gökyamaç T. arasında ise 66 m.lik yükselti farkı bulunmakta olan tepe doğu, batı ve güneyden sarp yamaçlarla çevrelenmiştir. Bu konumuyla doğal bir kale özelliği gösteren Kalebaşı Tepesi, kalekentin kurulmasına imkan tanımış, yukarıda da belirtildiği gibi, ilkçağ

Foto 1 : Palu Civarından Geçen Önemli Faylar ve Özellikle Bu Faylara ve Murat Nehrinin Gömülmesine Bağlı Olarak Oluşmuş Heyelanların Görünüşü

ve ortaçağ insanının en önemli ihtiyacı olan savunma kolaylığını sağlamıştır.

Kalebaşı Tepesi çok çatlaklı, karstik yapılı kalkerlerden meydana gelmiştir. Tepenin, dolayısıyla kalenin kuzeyinden ve güneyinden faylar geçmektedir. Aslında tepe oluşumunu bu faylara ve Murat Nehri'nin eski yatağını oluşturan alüvyonlar içerisindedir. Kalenin de yer aldığı tepenin yamaçlarında eğim % 40'dan fazladır. Buna karşılık çevresinde, mahallelerin bulunduğu yerleşmelerin kurulduğu kesimlerde ise % 30'dan azdır. Bir diğer ifadeyle, kale çevresindeki daha az eğimli yamaçlarda, kalekent dışındaki Eski Palu şehrinin mahalleleri yer almaktadır. Kalenin güneyinde kaya düşmeleri, doğu ve batısında ise heyelanların işaretçisi olan yarıma, çökme ve çamur akmaları şeklinde görülen kütle hareketleri bugün bile gözlenmektedir (Şekil 1, Foto 1 ve 2).

Başlangıçta savunma kolaylığı nedeniyle kurulan Eski Palu, sonradan bu ihtiyacın ortadan kalkması ile birlikte, kuzeyinde büyümesi için elverişli geniş düzlüklere (Kovancılar Ovası) yayılabileceği yerde, bu sahanın, o günkü şartlarda çok daha önemli olan karasal iklimin şiddetli kış soğukları ve rüzgarlarına açık oluşu nedeniyle gerçekleşmemiştir. Kale eteklerinde çevresine göre olumsuz iklim koşullarından korunan yerleşmeler veya

mahalleler ise, heyelan, kaya düşmeleri, tarihi devirlerden beri devam eden depremler ve topografyanın günümüz çağdaş yaşamı için gerekli bina ve alt yapı tesislerinin inşaatına elverişli olmaması nedeniyle sessizliğe ve yıkılmaya terkedilmiştir. İlginçtir ki, o günkü şartlarda gerçekleşmeyen bu yer değiştirme, günümüzde Yeni Palu'nun önemli fonksiyonlarını büyük ölçüde Kovancılar'a terk etmek durumunda kalmasıyla adeta gecikerek de olsa yaşanmaktadır.

Yeni Palu

Yeni kurulan Palu, Murat Nehri'nin sağ sahilinde, vadi tabanı düzlüğü ile akarsuyun 20-30 m sekisi üzerinde, demiryolu çevresinde oluşmuş bir yerleşmedir. Bununla birlikte, Murat Nehrinin yatağına gömülmesiyle bir vadi içerisinde ve çevresine göre iklim bakımından elverişli bir konumda kurulup gelişen Yeni Palu'nun da büyümesi için gerekli arazi sınırlıdır. Şehrin yaslandığı kuzeydeki yamaçlarda da yer yer heyelanlar görülmektedir. Ayrıca, aşağıda açıklanacağı gibi, sahanın Doğu Anadolu Fay Zonu (DAF) üzerinde yer alması nedeniyle I. Derece deprem kuşağı üzerinde bulunması, daha da önemlisi genç alüvyonlardan oluşan zemininin deprem riskini arttırıcı bir özellik göstermesi Palu'nun büyüme ve gelişmesini sınırlı kılmaktadır. Bugünkü Palu'nun çevreye oldukça fazla göç veren bir merkez olması bu durumu doğrulamaktadır.

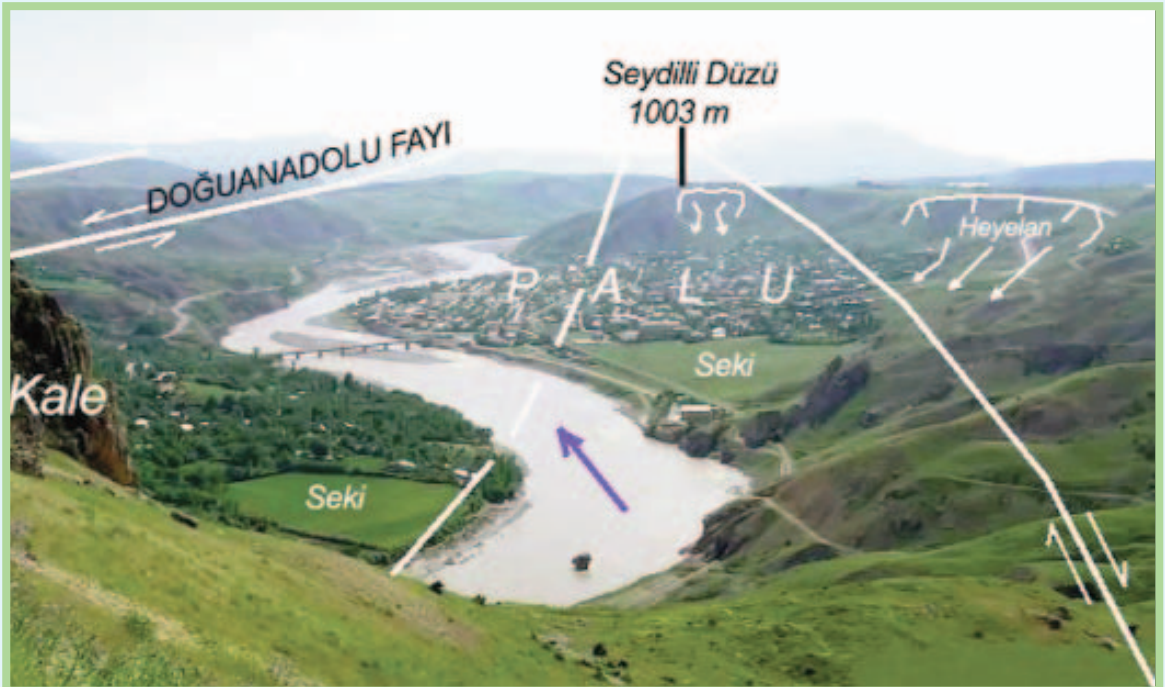

Foto 2 : Yeni Palu'yu da Tehdit Eden Faylar ve Heyelanların Bir Diğer Görünüşü (Kaleden Batıya Bakış)

Kısacası, yüksek depremsellik riski, kütle hareketleri ve yerleşmeye elverişli arazilerin sınırlı oluşu nedenleriyle Yeni Palu kentinin büyümesi ve gelişmesi sınırlı kalacaktır. Bununla birlikte, iklim bakımından elverişliliği, nehir yatağından inşaat malzemesinin (kum-çakıl) temin edilebilme kolaylığı ve yapımı ile kentsel gelişme ve büyümeyi arttıran Elazığ-Van demiryolunun ilçeden geçmesi gibi bazı avantajların da söz konusu olduğunu belirtmek gerekir (Özdemir ve Tonbul, 1990).

Yer Değişikliklerinin Yaşanmasında Heyelan ve Depremlerin Etkisi

Yukarıda yapılan açıklamalar, dar alanlı küçük çaplı yer değiştirmeler dışında Eski Palu'nun tek edilerek bugünkü yerine taşınması şeklinde sonuçlanan asıl büyük değişiklik üzerinde en önemli faktörün doğal olaylar, bunlar arasında ise fay hatlarına bağlı tektonik depremler ve sahada kısmen bununla ilişkili gerçekleşen heyelanların önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Gerçekten, yörenin en önemli yapısal ögesi durumunda bulunan ve Murat Nehri vadisi boyunca uzanan Doğu Anadolu Fayı (DAF), bir zon halinde sahadan geçtiğinden çok sayıda faydan oluşmaktadır. Gerçekten, sol yanal ve doğrultu atımlı DAF, doğrultu atımın yanı sıra eğim (düşey) atımına da sahip birbirine paralel kayma düzlemleri boyunca hareket eden 2-3 km. genişliğinde zon içinde izlenebilen bir faydır. Bu çevrede BGB-DKD doğrultusunda, birbirine paralel ve düşey atımlı faylarla birlikte, bunlara verevine gelişen faylar görülmektedir. Bu faylardan en önemlileri Kalebaşı Tepesi ile kuzeyindeki Gökyamaç Tepesi arasında, Kalebaşı Tepesi'nin Murat Nehri'ne bakan güney yamacından ve Murat Nehri vadisinin güneyindeki platolar sahasından geçmektedir. Kalebaşı Tepesinin güneyinden geçen fay aynı zamanda Yeni Palu'ya

ulaşmakta ve batıya doğru devam etmektedir. Kuşkusuz bu fay hatları içerisinde en önemlisi güneyde, içine Maço Deresi'nin de yerleştiği fay ile Maçonunbaşı Tepesi'nden geçen faydır.

İşte yukarıda belirtilen faylardan müteşekkil bir şekilde sahadan geçen ve son 2000 yılda sismik bakımdan aktif olan Doğu Anadolu Fayı, Bitlis- Zağros Bindirme Kuşağı ve bölgeyi etkisi altında bulunduran sıkışma tektoniği gibi nedenlerden dolayı Palu ve çevresi yüksek derecede depremsellik göstermektedir. Bingöl (1971 ve 2003) ve Lice (1975) depremlerinin yanı sıra 25 Mart 1977 yılında meydana gelen Palu depremi gibi depremler bu gerçeğe işaret etmektedirler (Tonbul ve Özdemir, 1994).

Depremlerin doğrudan sarsıntı şeklinde verdiği can ve mal kaybına yol açan tahribat yanında, neden oldukları kütle hareketleri, bunlar arasında özellikle heyelanlar da yerleşim birimleri üzerinde etkili olabilmektedir. Nitekim, Eski Palu'nun terk edilmesinde sahadan gerçekleşen heyelanlar önemli rol oynadığı gibi, Yeni Palu'nun kuzeyindeki yamaçlar boyunca görülen benzer heyelanlar ilçe merkezini tehdit etmektedir.

Gerçekten, fay hatları, Murat Nehri'nin yamaçları alttan oyması sonucu oluşan yüksek eğim ve daha da önemlisi vadi yamaçları boyunca kilitlenmiş gibi instabil kayaçların yüzeylenmesi gibi nedenler sahadan heyelanlara, çamur akmaları ve göçmelere yol açmaktadır. Bunlara bağlı olarak, Eski Palu civarındaki Gökyamaç, Kalebaşı Tepesi'nin güney ve batı yamaçlarında kütle hareketleri gerçekleşerek şehrin terk edilerek yer değiştirmesine yol açmışlardır. Gökyamaç'da bulunan tarihi camii, kilise ile evlerdeki çatlama ve yarılmalar, heyelanın günümüzde de aktif olduğunu göstermektedir.

* S. TONBUL, Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi

KAYNAKLAR

1. ÖZDEMİR, M. A. ve TONBUL, S. (1990), "Kovancılar Ovası ve Palu Çevresinin (Elazığ Doğusu) Uygulamalı Jeomorfoloji Bakımından İncelenmesi", F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 4(2), sf. 209-233, Elazığ.
2. TONBUL, S. ve ÖZDEMİR, M. A. (1994), "Doğu Anadolu Fayının (DAF) Tektonik Özelliklerinin Palu Civarında (Elazığ Doğusu) Jeomorfolojik Ölçütlerle Belirlenmesi", F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1-2), sf.267-279, Elazığ.
3. TONBUL, S. ve KARADOĞAN, S. (1999),

"Harput'un Kuruluş Yeri ve Şehrin Fonksiyonunu Yitirmesi Üzerinde Etkili olan Doğal Çevre Faktörleri", Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu, Cilt II, sf. 303-325, TDV Elazığ Şubesi Yayınları, Elazığ.

4. TUNCEL, M., (1977), " Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler Hakkında İlk Not", İ.Ü. Coğ.Enst.Derg. s.20-21, sf.119-128, İstanbul.
5. TUNCEL, M., (1981), " Türkiye'de Doğal Olaylar Sonucunda Yer Değiştiren Kentler", İstanbul Yerbilimleri. s.1-2, sf.115-124, İstanbul.
6. Palu Kaymakamlığı, (1988), Tarihte ve Günümüzde Palu, İsmat İstanbul Matbaacılık Ltd.Şti., Ankara.

Palu'da Üç Urartu Kaya Mezarı

Urartular'ın Batı sınır bölgelerine ne denli önem verdikleri, son zamanlarda saptanmış olan gelişmiş bir karayolu sistemi sayesinde daha iyi anlaşılmıştır. Bingöl Dağları üzerinde uzanan bu yol üzerinde her 25-30 km. de bir konaklama istasyonlarına yer verilmiştir. Murat Irmağını Palu önlerinde aşan bu yolu, bu noktada, ırmağın sağ kıyısındaki önemli bir kalenin koruma altında bulundurduğu anlaşılmaktadır. Elazığ'ın 70 km. kadar doğusunda, kalkerden yalçın bir kayalık üzerinde kurulmuş Palu Kalesi'nin Urartular'a uzanan köklü bir geçmişi olduğu uzun zamandan beri bilinmektedir.

Bu kalede 1987 yılında tarafımızdan yüzey araştırmalarında bulunulmuş ve sonuçlar çeşitli dergilerde makaleler halinde yayınlanmıştır. Dört hektara yaklaşan yayılım alanı ile Palu kalesini bir Urartu eyalet merkezi olarak nitelemek yanlış olmasa gerektir. O zamanki adının Şebeteria olduğu sanılan kale ilk kez Urartu kralı Minua (İÖ.810-785/80) tarafından ele geçirilmiş ve burada baş tanrıları Haldi için bir tapınak inşa edilmiş, sonra da yöreye Titia ve Zaia adlı iki vali atanmıştır. Bu durum Palu ve civarının bir Urartu eyaletinin parçası olduğunu göstermektedir. Kuzeyden Dersim Dağları, güneyden Toroslar, batıdan Fırat, doğudan Bingöl Dağları ile çevrili, Murat ve kollarınca sulanan bu bölge –en azından İÖ.8.yüzyılın son çeyreği içinde Alzi adlı bir Urartu eyaletine dahildi. Ağrı-Patnos'ta bulunmuş bir Urartu yazıtına göre bu eyalet İÖ.8. yüzyılın başlarında kurulmuş olmalıdır. Çünkü Asurlu Ninibkibusur,

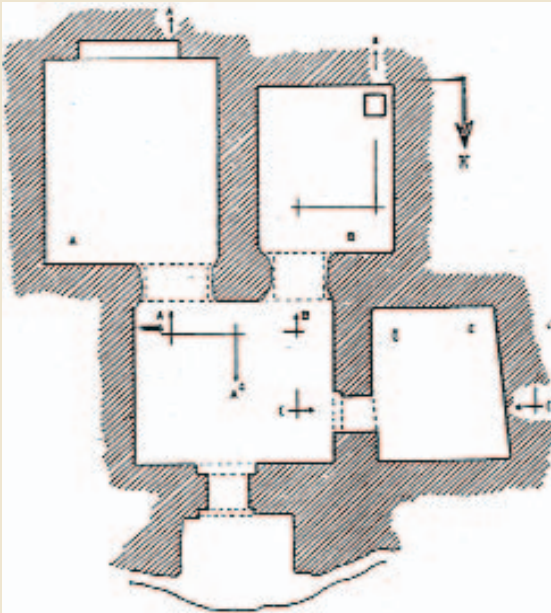
İÖ.839 yılında Asur kentinde diktirttiği bir dikili taşta kendisinden Alzi ülkesinin valisi olarak söz etmektedir. O halde bu yöre Urartular'dan önce Asurlular'ın elindeydi. Urartu eyaleti Alzi'nin sınırları konusunda ayrıntılı bilgiye sahip değiliz; ancak doğuda, Hititler'in "Mala", Urartular'ınsa "Mele" dediği Fırat'a kadar uzandığı belirlenebiliyor. Urartular ve Asurlular'ın gözünde önem taşıyan Palu'da Urartu soylularının varlığı ise, aşağıda değineceğimiz, üç anıt mezardan anlaşılıyor.

Palu ilçe merkezinin 1 km. doğusunda yükselen kaleden, günümüze, üzerindeki kalın geç devir iskânı yüzünden fazla sayıda kalıntı gelebilmiş değildir. Kuzey kesimdeki sitadel, burun yaparak alçalan kayalıkta, batıdaki yapay bir hendekle ayrılmıştır. Kayaya oyulmuş sur temel yatakları; biri kuyu biçimli, ötekiyse basamaklı tünelle inilebilen iki sarnıç; ünlü Minua yazıtı ve üç adet kaya mezarı bu kesimdedir. Kayalığın son derece dik kuzeybatı yüzüne açılmış kaya mezarları, Urartu mezar mimarisi açısından olduğu kadar, yöresel özellikleri açısından da dikkat çekicidir.

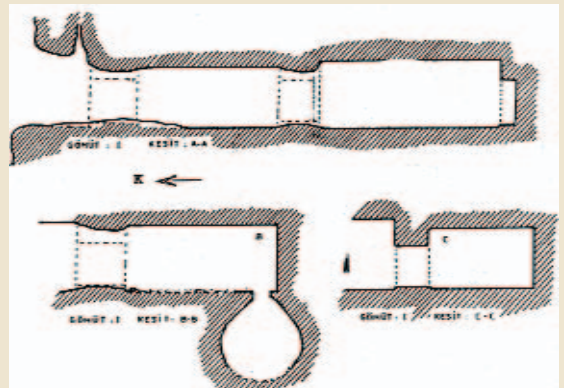
En görkemli örneklerini Van Kalesi üzerinde gördüğümüz bu mezarlara 2.00 ila 1.10 m. kadar genişliğindeki, kayaya oyulmuş basamaklarla varılabilmektedir. Mezar odalarına inen bu türde basamaklar tümüyle Urartular'a özgüdür. Üç anıtsal kaya mezarından, daha üst düzeydeki ikisi (No: I-II) bir grup oluşturur. Aynı basamaklarla varılabilen bu iki mezarın ortak özelliği yalnızca bu yöreye özgü kemerli ön giriş mekânlarıdır. Urartu mezarlarında hiç uygulanmamış bu türde kemerli giriş Mazgirt'te de kullanım alanı bulmuştur. Böylelikle Elazığ bölgesi Urartu kaya mezarlarının yöresel bir özelliğe sahip oldukları söylenebilir.

I Nolu Mezar

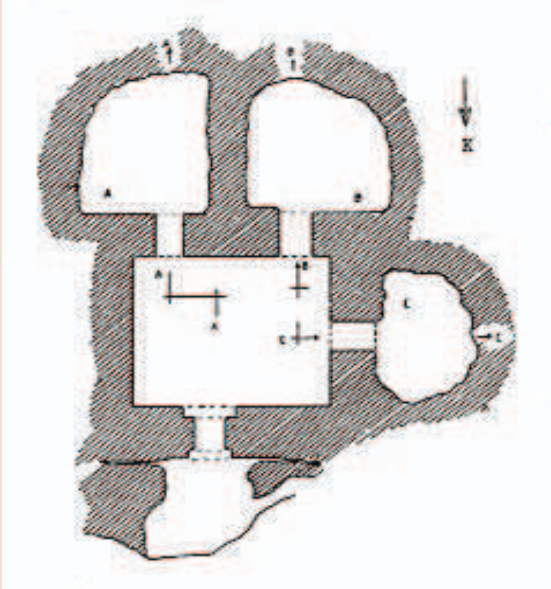
Aynı giriş basamaklarını kullanan ikili grubun

I Nolu Kaya Mezar Planı *

I Nolu Kaya Mezar Kesiti

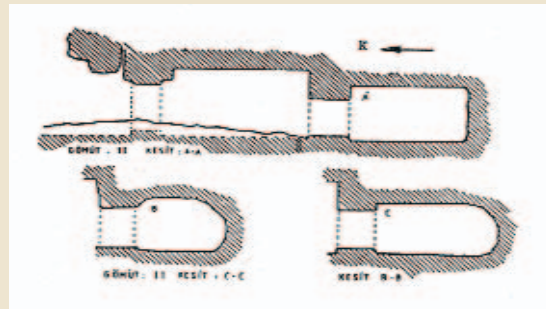
2 Nolu Kaya Mezar Planı

daha yüksekte olanıdır. Aralarında fazla bir zaman farkı olmamakla birlikte, daha önce yapılmış gibidir. Bunu, öndeki basamaklı yolun, aslında bu mezar için düzenlenmiş olmasından kolayca anlayabilmek olasıdır. İkinci mezarın (No: II) inşası sırasında basamaklı yol ancak ana kayanın, yukarıya doğru genişleyen kavisli bir biçimde yontulması sonucu oluşturulabilmiştir. Böylelikle II nolu mezara adeta üzeri yarım kemerli bir geçitten yürünerek varılabilmektedir. Bu zorlama, alanın öncelikle I nolu mezara göre hazırlanmış olmasından kaynaklanmıştır. Oysa ilk mezarda, tüm öteki Urartu örneklerindeki gibi, basamaklar kayalığın dik yüzüne düzgün bir biçimde kazılmıştır.

I nolu mezara 0.95 m. genişliğinde, 1.50 m. kadar yüksekliğinde profilli bir kapıyla girilebilmektedir. Bu kapı sonraki çağlarda yükseltilmek amacıyla büyük çapta tahrip edilmiştir. Buradan düz tavanlı törensel bir salona geçilir (1) (3.55 x 4.70 x 2.45 m.). Bu salon üç küçük odaya geçit verir. Bunlardan ilki (2) (4.80 x 3.80 x 2.65 m.) düz tavanlıdır ve güneydeki kısa duvarında, yerden 0.20 m. yüksekliğinde, büyük (2.00 x 1.75 m.) bir niş (taka) vardır. İkinci odanın (3) (3.85 x 3.20 x 2.37 m.) güneybatı köşesinde, şişe biçimli büyük bir kuyu bulunur. Mevcut derinliği 2.80 m.yi bulan kuyunun özgün derinliği, içinin molozla dolu olması nedeniyle belirlenemez. Ancak klasik Urartu kaya mezarlarında bu türde derin çukurların varlığı Van Kalesi ve Varto-Kayalıdere'den bilinmektedir. Girişin sağındaki oda ise (4) ise (3.00 x 3.60 x 2.20 m) oldukça sadedir.

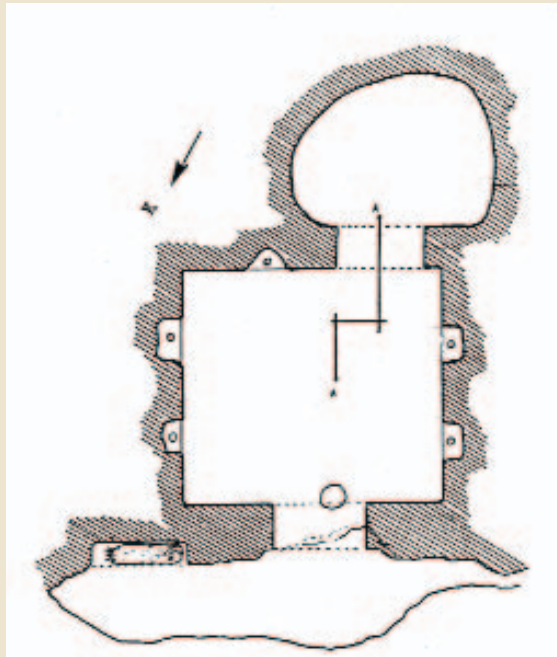
II Nolu Mezar

I nolu mezarın biraz doğusundadır. Buraya adeta yarım kemerli bir geçit görünümündeki basamaklarla inilmektedir. Önüne inşa edilmiş Ortaçağ taş duvarı nedeniyle kemerli ön giriş mekânı bugün büyük ölçüde toprakla örtülüdür. Mezara, 1.10 m. genişliğinde, profilli bir kapıyla girilebilmektedir.

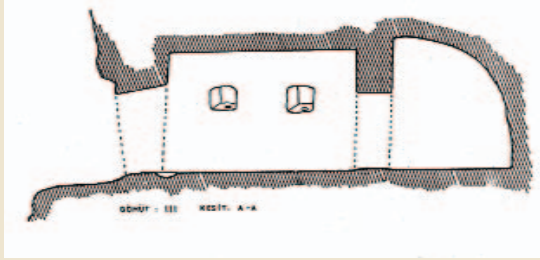
2 Nolu Kaya Mezar Kesiti

Kapı düz tavanlı bir salona açılır (1) (3.85 x 4.24 x 2.40 m.) . Bu salon, tıpkı önceki mezardaki gibi üç odaya geçit verir. İşçilikleri tam bitirilememiş gibi görünen bu odalar düz tavanlıdır, yükseklikleri 2.00 ila 1.65 m. arasında değişir. Aceleci ve özensiz işçilik özellikle odaların geri kısımlarında daha da belirgindir.

3 Nolu Kaya Mezar Planı

3 Nolu Kaya Mezar Kesiti

III Nolu Mezar

İlk iki mezardan daha alçak bir konumdadır. Dirsekli bir basamak düzeniyle inilebilen bu mezarın girişinin sağında, kayaya oyulmuş, üzeri kavisli bir niş bulunur. 1.10 m. genişliğinde bir kapıya girilebilen ana salon (1) (3.10 x 3.40 x 2.35 m) düz tavanlıdır. Yan duvarlarına ikişer, arka duvarına ise bir niş (taka) oyulmuştur. Zeminde 1.00 m. yüksekteki nişler 0.45 x 0.60 m. kadar boyutlarındadır; içlerinde 0.10 m. çapında sığ birer çukur bulunur. Bunlar mezara bırakılan çömlüklerin konabilmesi için yapılmıştır. Salonun gerideki duvarına açılmış 1.00 m. genişliğindeki bir kapı ile iççiliği bitirilememiş izlenimi veren 2.35 m. kadar yüksekliğindeki bir odaya geçilir (2).

Anlaşılabacağı üzere, Palu kalesinde birbirinden farklı özellikler gösteren iki anıt mezar grubu bulunmaktadır. İlk gruptaki iki mezar (I-II) kemerli ön girişleri ve ana salonun gerisindeki çiftli odaları ile;

ikinci gruptaki III nolu mezar ise ana salonun duvarlarına oyulmuş küçük nişleriyle dikkat çekicidir.

Bu iki gruptan ilkinin daha eski olduğunu sanıyoruz. Çünkü, Van Kalesi'ndeki anıtsal örneklerden, daha erken olan Neft Kuyu, İç Kale ve Doğu Odaları mezarlarının duvarlarında, kral I.Argiştı (İÖ. 785/80-760) döneminden başlayarak yaygınlaşacak küçük nişlere (taka) hiç yer verilmemiştir. Buna göre, küçük nişli Urartu mezarlarının daha çok I.Argiştı'den soraya ait olduğunu düşünmek yanlış olmaz; ancak yalnızca buradan yola çıkılarak ilk gruptaki iki Palu mezar anıtının da I.Argiştı dönemi öncesine gittiğini söyleyebilecek durumda değiliz. Çünkü, I.Argiştı öncesi kaya mezarlarında dikkati çeken en belirgin özellik güçlü bir Asur etkisidir. Kaya mimarisine uygun düşmeyen kemerli salonlar ve kornişler bu etkinin en açık göstergeleridir. Oysa Palu mezarlarında –ön giriş kemerleri dışında- böyle bir etkiden söz etmeye olanak yoktur. Ayrıca, ilk grup mezarlar ana salonun gerisindeki çift oda prensibine göre inşa edilmişlerdir. Urartu'da yaygın olarak karşımıza çıkan bu prensibin ilk temsilcisi de Urartular'ın baş kenti Van Kalesi'ndeki yöresel olarak "Horhor Mağarası" denen I.Argiştı mezarıdır. Bu nedenle Palu'daki her üç kaya mezarı da I.Argiştı dönemi ve hemen sonrasına ait olmalıdır.

Palu Kalesi'ndeki yönetici-prens mezarları Urartu Devleti'nin bu batı bölgesine ne denli önem verdiklerinin en canlı örnekleridir.

Kaynakça

Balkan, K., 1960. "Patnos-Aznarurtepe'deki Urartu Tapınağı ve Yazıtları", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Anatolia* 5: 99-131

Başgelen, N., 1986. "Palu Kaya Mezarları Üzerine Notlar", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 34/35: 25.

Charlesworth, M., 1980. "Three Urartian Tombs at Palu in Turkey", *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 13: 91-97.

Diakonoff, I.M. ve S.M. Kashkai, 1981. *Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes, Band 9. Geographical Names According to Urartian Texts, s.v. Şebeteria.*

Işık, F., 1987. "Eine Unbekannte urartäische Burg und Beobachtungen zu den Felsdenkmälern" *Belleten* 200: 497-533.

Kleiss, W ve H.Hauptmann, 1976. *Topographische Karte von Urartu, Berlin.*

Öğün, B., 1976. *Studien zur Religion und Kultur*

Kleinasiens.

Sevin, V., 1987. "Urartu Oda-mezar Mimarisinin Kökeni Üzerine Bazı Gözlemler" *Anatolian Iron Age I, İzmir:* 35-55

Sevin, V., 1988. "The Oldest Highway: Between the Regions of Van and Elazığ in Eastern Anatolia", *Antiquity* 62: 547-551.

Sevin, V., 1988. "Elazığ-Bingöl Yüzeysel Araştırması 1987", *VI.Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara:* 451-500.

Sevin, V., 1989. "Urartular'a Ait Dünyanın En Eski Karayolu", *Anadolu Araştırmaları* 11: 47-56

Sevin, V., 2003. "Elazığ/Bahçecik Yazıtı ve Urartu Eyalet Sistemi Üzerine Düşünceler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/2: 379-384.

Zimansky, P., 1985. *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State, Chicago.*

* Çizimler; Prof. Dr. Nevzat ÇEVİT'e ait olup, Genel Yayın Yönetmeni tarafından makele içine yerleştirilmiştir.

Tarih Öncesi Dönemlerde Elazığ Yöresi'nin Çevre Bölgelerle İlişkileri (II)

Yukarı Fırat Havzası'nda İlk Tunç Çağı I döneminde beliren yerli ve yabancı unsurların bir-birleriyle ilişki içerisinde çatışarak da olsa gerçekleştirdikleri, art arda gelen yenilikler sonucunda oluşan bir değişim yaşandığı tahmin edilmektedir.

İlk Tunç Çağı II döneminde yaklaşık M.Ö. 2750-2500 yılları arasında ise Transkafkasya kökenli kültürel öğeler artık tam anlamıyla yerli toplulukların yapılarına sızarak gelenek ve göreneklerinde olduğu kadar toplumsal ve ekonomik düzenlerinde de geniş ölçüde değişikliklere yol açmıştır.

Bu dönemde ortaya çıkan ve hemen hemen hepsi elde biçimlendirilen çanak çömlek türleri, biçimsel ve işlevsel bakımdan önceki dönemlerden oldukça farklı özellikler göstermektedir. Bunları iki ana sınıf altında toplayabiliriz. Transkafkasya kökenli kırmızı-siyah renkli çömlerlerin, daha geliştirilmiş ve özenle biçimlendirilmiş, devamı olarak nitelendirilebilecek, yine aynı renklere sahip açık kaplar ve üzerine kahverengi veya kırmızı renkli geometrik motiflerin işlendiği renkli, boyalı çanak çömler.

Farklı büyüklüklerdeki geniş boyunlu çömlerler biçimsel anlamda oldukça yoksul olan bu iki tür çanak çömleğin hemen hemen tek örneğidir. Bu genel eğilim içerisinde bile farklı bölgeler kendilerine özgü, ayrı bir çanak çömlek dağarcığına sahiptir. Bunun nedenini, toplulukların bu dönemde oluşan gelişmiş hareket yeteneklerine, dağınık nüfus yapılarına ve politik bakımdan parçalanmalarına bağlanabilir. Mesela Malatya yöresinde ortaya çıkan Gelincik Kültürü, Aşvan ve Altınova'da bulunan gruplardan ayırt edilebilmektedir. Elazığ bölgesindeki Aşvan ve Altınova vadilerinde bulunan yerleşmeler özgün kırmızı-siyah boyalı kaplarda bir takım bireysel ya da ayrımcı olarak tanımlanabilecek yaklaşımlar gözlemlenebilmektedir. Yalnızca Altınova'daki Norşuntepe ve Korucutepe gibi yerleşmelerde bulunan birkaç örneğini de Pulur (Sakyol) yerleşmesinde tanınan çanak çömleğe uygulanan kabartma bezek geleneği Malatya bölgesine tamamen yabancı bir unsurdur. Bu geleneği çağrıştıran benzer motifler Transkafkasya'da Keti Mezarlarında tesbit edilmişlerdir [11].

Korucutepe'de hayvanların kemik ve boynuzlarından da faydalanılarak bunlardan biz, delgi ve iğneler yapılması husus Erken Transkafkasya sitelerinde de görülen bir durumdur [12].

Elazığ yöresinin eski yerleşimlerinden olan

Tepecik'te en fazla İlk Tunç Çağı Karaz kültürüne ait bilgi edinilmiştir. Bunun nedeni Karaz Kültürü'ne ait tabakaların yaklaşık 16-17 m yüksekliğinde 200x300 m. kare alana yayılmış olmalarıdır. Transkafkasya'dan Doğu Anadolu'yu da kısmen içine alarak Amuk Ovası'ndan güneyde Filistin'e kadar yayılan Karaz Kültürü'nü belirleyen bazı öğeler vardır. Bunlardan biri yuvarlak planlı konut mimarisi, ikincisi konutların içinde yer alan, genelde at nalı biçimde anıtsal boyutlara ulaşan, avlu ve odalara yerleştirilen sabit ya da taşınabilir ocaklar, üçüncüsü ise içi siyah, dışı kırmızı ya da dışı siyah, içi kırmızı renkte, parlak ağıllı, el yapımı çanak çömlektir. Bu çanak çömlek çoğunlukla siyah, kahverengi ve kırmızimsı kahverenginde ya da gri monokrom malı içerir. Karaz çanak çömleğinin üzerinde bir şerit şeklinde zaman zaman kuş vb hayvanlar kabartma bezek olarak uygulanmıştır. Bu bezekleri yapmak için, kapların hamuru henüz tam sertleşmeden üzerinde ince yarıklar açılır. Bu yarıklara istenen hayvan şekilleri ince şeritler halinde sokulur. Sonra bu aplike edilen şeritlerin üstü yine kabın hamuru ile sıvanır. Benekler Karaz Kültürü sahiplerinin inançlarından kaynaklanan sembolleri temsil eder.

Orta Tunç dönemine gelindiğinde Anadolu ile Mezopotamya arasında ticari, kültürel münasebetlerin en canlı şekilde yaşandığı bir dönem başlamaktadır. Bu dönemde güney kültürlerinin Anadolu üzerinde büyük bir etkisi olduğu görülmektedir. Fakat bu münasebetler birden bire ortaya çıkmamıştır. Karşılıklı bu ilişkilerin tarihi daha eski dönemlere gitmektedir ve bir gelişme ve olgunlaşma aşaması yaşamıştır. Nitekim daha M.Ö. 2500'lere ve daha önceki tarihlere ait olmak üzere iki bölge arasındaki ilişkilere işaret sayılabilecek Sümerce ve Akaçta kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlarda Adablı Anne-mundu ve Uruk Kralı Lugal-zaggisi, Amanoslar ile yukarı memleketten bahsedilmektedir. Akat Kralı Sargon ise "Gümüş Dağları" denen Toroslara vardığından bahseder. Daha sonraki kayıtlarda bu kralın Anadolu'ya sefer yaptığı da kaydedilmektedir. Hititler zamanına ait yarı efsanevi bir metinde bu kralın üçüncü yılında Anadolu'ya yaptığı bir seferden bahsedilmektedir [13].

M.Ö. 2300'lerden itibaren başlayan Yeni Sümer devri kültürünün temsilcisi Gudea kitabelerinde Anadolu'daki Hahhum'dan altın ve Urşum'dan kereste getirildiğinden bahsedilmektedir ki bütün bunlar Mezopotamya ile Anadolu arasındaki oldukça gelişmiş olduğu anlaşılan

münasebetlerin ilk izlerini teşkil etmektedir.

M.Ö. 2500'lerden evvel Mezopotamya'da şehir beylikleri devrinin yaşandığı yazılı vesikalarla sabittir. Güney Mezopotamya'daki Ur kral mezarlarında çıkan çeşitli ince sanat eserleriyle Orta Anadolu'daki Alacahöyük'ten elde edilen buluntular bu bölgeler arasında ihtiyaç duyulan malzemelerin değişiminin yapıldığını göstermektedir. Mezopotamya'nın doğusunun ve güneyinin çöllerle sınırlı olması Mezopotamya halkını Anadolu'ya yönelmiştir [14].

Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticari ilişkilere gümüşün damgasını vurduğu görülmektedir. Zira maden ticaretine bakıldığında en fazla gümüş maden ticaretine konu olmuştur [15].

Doğu Anadolu bölgesinde Altınova, Bingöl Dağlarından elde edilen obsidiyen nedeniyle daha M.Ö. 6000'lerin sonlarından başlayarak Kuzey ve Orta Anadolu'ya, Suriye üzerinden Mezopotamya'ya, Kafkaslara ve İran'a ticaret yolları ile bağlanmıştır. M.Ö. 3000 yıllarında bu ilişkilerin yoğun biçimde sürmekte olduğunu gösteren kanıtlar bulunmuştur. Ticaretin gelişmesinin en önemli nedenlerinden biri Altınova'daki yerleşmelerin birer metal işleme merkezi olmalarıdır [16].

Tunç Çağı yapı katlarının Mezopotamya'nın Uruk dönemi özelliği göstermesi nedeniyle Norşuntepe'nin bir Uruk kolonisi olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bu döneme ait katlarda bulunan çanak çömlek parçaları, iki büyük grup oluşturmaktadır. Erken Bronz Çağı başlarına tarihlenen buluntularda, bu ayırım net olarak görülmektedir. Birinci grubu, Anadolu'da Erken Bronz Çağı'nın kaba, elle yapılmış çanak çömleği oluşturur. İkinci gruba ise, sık sık "Suriye ithal malı" olarak nitelendirilen, çark yapımı, ince çanak çömlek girmektedir. Bu ikinci grubun varlığı Norşuntepe'nin daha İlk Tunç Çağı başlarında Suriye üzerinden Mezopotamya kentleriyle sürdürdüğü ticaret ilişkilerinin kanıtıdır. İthal malı çanak çömleğin toplam içindeki payı % 60 olarak tesbit edildiğine göre bu ilişkiler oldukça yoğun olmalıdır. Metal alet üretimi ise Mezopotamya etkisi taşımakla birlikte daha bölgesel niteliktedir [17].

Tunç Çağı'nda birlikte Yukarı Fırat bölgesinde Transkafkasya kültür unsurlarının baskın olduğu kuzeyden gelen göçebe toplulukların gerçekleştirdiği bir değişim fark edilmektedir. Bu

dönemi temsil eden İlk Tunç Çağı'nın M.Ö. 3100-2900 yılları arasına tarihlenen ilk evresi 1A'yı az sayıda ve herhangi bir tabakaya ait olmayan buluntular ile siyah açkılı el yapımı kaplar karakterize etmektedir. İlk Tunç Çağı'na ait kültür tabakaları toplam 18 m kalınlığındadır. Bu dönemin ilk tabakalarını, İlk Tunç Çağı 1 B'yi, 2900-2700 yıllarına tarihlenen 30-25.tabakalar oluşturur. 1 B evresinin bir önceki evreden farklı olarak daha çok Suriye-Mezopotamya kültür bölgesi ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu ilişkiye çark yapımı çanak çömleğin yanı sıra açık renkli çanak çömlek Cemdet Nasır tipi silindir mühürler ve ayrıca bakırdan yapılmış takıların varlığı tanıklık etmektedir.

İlk Tunç Çağı II döneminin ortalarına doğru 24-14.tabakalarda mimaride ve çömlekçilikte yeni bir kültür değişiminin varlığına tanık olmaktayız. Daha önce kaybolan Transkafkasya etkilerin tekrar ortaya çıktığı ve kalıcı olduğu görülür. kerpiç tuğlalardan yapılmış dörtgen evlerin yanı sıra Karaz Kültürü için tipik olan yuvarlak evler ile hafif malzemeden yapılmış ahşap direkli yapılar karşımıza çıkmaktadır. Bu mekanlarda kilden yapılmış döşek olarak tanımlanabilecek oturma yerleri ve at nalı biçimindeki ocaklar gün ışığına çıkarılmıştır. Kuzeydoğu Anadolu'ya yayılan Karaz Kültürü için karakteristik olan el yapımı, siyah açkılı ve kabartma bezekli kaplar ile kırmızı boya bezekli kaplar çoğalırsa buna karşılık ince Suriye tipi kapların sayısında büyük bir azalma görülmektedir. Metal işlemede kullanılan aletler, yeni bir teknolojik gelişimi ifade eden süflitli bakır filizlerinin kullanımına işaret etmektedir. Bunların yanı sıra bakırcılığın gerçekleştiği bir atölye bilinmiştir. Evcil hayvan besiciliği ile tarımın artmasına karşılık avcılık büyük bir düşüş göstermektedir. Bunun nedenlerinden biri Toros Dağlarındaki ormanların geriye çekilmesidir. Evcil hayvanlar arasında sığır, koyun ve keçi ile birlikte az sayıda domuz saptanmıştır.

Norşuntepe'nin yerleşim tarihçesine baktığımızda İlk Tunç Çağı III evresi sonlarının 13-6. tabakalarında Doğu Anadolu-Transkafkasya kültür geleneğinin artık temellerini sağlamlaştırdığı görülmektedir. Bu durum kendini mimaride yan yana sıralanmış mekanlarla belli etmektedir. Geniş bir alana yayılan yapı kompleksleri ortaya çıkmaktadır. Bu yapılar yan yana sıralanmış olarak 8.tabakadan itibaren Akropol üzerinden geçen bir sokağı takip etmektedir. Merkezde büyük bir boş alan yer almaktadır. Batıda, toplu bir halde düzen-

lenmiş yerleşim yerleri, doğuda ise resmi yapılar ile erzak depoları ve atölyeler bulunmuştur. En üstteki 6.tabakada tepe düzlüğünde görkemli bir yapıya rastlanmaktadır. Bu anıtsal yapı içerisindeki erzak saklamak için üretilmiş 100 adet kadar büyük küp (Pithos) bulunmuştur. Yine metal örneklerinin taklit edildiği ithal şişe ve bardaklar Yukarı Mezopotamya ile olan ilişkilerin ispatıdır [18]. İlk defa görülmeye başlayan kalay karışımı tuncun varlığı 3.bin yılın ortalarından beri kent yaşamı ve devlet ile ilgili merkezi bir organizasyon yapısının zaten var olduğu Yukarı Mezopotamya'nın etkilerinin bir sonucudur [19].

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi Elazığ bölgesi tarihöncesi dönemlerden beri insan toplulukları tarafından yaşam alanı olarak seçilmiştir. Paleolitik Çağ'dan başlayarak tesbit edilen çeşitli dönemlere ait buluntular bunu açıkça göstermektedir. Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağı'nda yöresinin önemli maden kaynaklarına sahip olması burayı uluslar arası bir merkez haline getirmiş ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun genelinde görüldüğü gibi Suriye, Mezopotamya ve Transkafkasya ile çok ciddi ve uzun süreli münasebetler kurulmuş, alış verişler yapılmıştır. Bu durum

yörenin çevre bölgelerdeki topluluk ve kültürler tarafından iyi tanındığını ve bilindiğini, yöredeki toplulukların da kendi içine kapanmış bölgesel bazı geleneklerle yaşayan topluluklar olmadıklarını, çevreleriyle ekonomik, kültürel ve sosyal diyaloglar kurduklarını göstermektedir.

1974 Eski Palu ve Kale Puvarı / S. Yapıcı Arşivi

* Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ELAZIĞ

[11] Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu-İlk Tunç Çağı II-III Dönemi", *Arkeo-Atlas*, S. 2, Mayıs 2003, İstanbul, 2003, s. 58.

[12] Charles Burney, "Aspects of The Excavations in The Altınova, Elazığ", *Anatolian Studies*, Vol. XXX, June, Ankara, 1980, s. 163-167.

[13] Emin Bilgiç, "M.Ö. İki Bin Yıllarında Mezopotamya-Anadolu Arasındaki Ticari ve İktisadi Münasebetler", *IX. Coğrafya Meslek Haftası Bildirileri* (22-29 Aralık 1954, İstanbul), İstanbul, 1955, s. 193-195. ; Önder Bilgi, "Boğumlu Mızrak Uçlarının Dağılımının Işığında Anadolu-Mezopotamya İlişkileri", *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi Bildirileri*, (6-10 Temmuz 1987, Ankara), Ankara, 1998, s. 381.

[14]Emin Bilgiç, "Anadolu'nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatları İle Rekonstrüksiyonu", *Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi*, C. V, Ankara, 1947, s. 489-513. ; Emin Bilgiç, "M.Ö. İkibin Yıllarında

Mezopotamya-Anadolu Arasındaki Ticari ve İktisadi Münasebetler", s. 193-195.

[15] K.Ash Yener-H.Özbal-L.Barnes-R.H. Brill-E.C. Joel, "Anatolian metal Trade and Lead Isotope Analysis", *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi Bildirileri*, (6-10 Temmuz 1987, Ankara), Ankara, 1998, s.550.; K.R. Maxwell-Hyslop, "A Note on The Purpose and Use of Copper Bronze Axeheads", *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi Bildirileri*, (6-10 Temmuz 1987, Ankara), Ankara, 1998, s. 33-37.

[16] Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, İstanbul, 1997, s. 102-103.

[17]Herald Hauptmann, "Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı'nın Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. 1, Ankara, 1979, s. 55-63.; Sevgi Aktüre, a.g.e., s. 103-104.

[18] Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, s. 24.

[19] Harald Hauptmann, "Norşuntepe", *Arkeo-Atlas*, S. 2, s. 24.

PALU ULU CAMİİ KİTABESİ 1

Kale'n nebiyyü sallallahu aleyhi ve selem men bena mesciden lil'lahi benallahu lehu beyten fi'l-cenneti. sadaka resulullah.

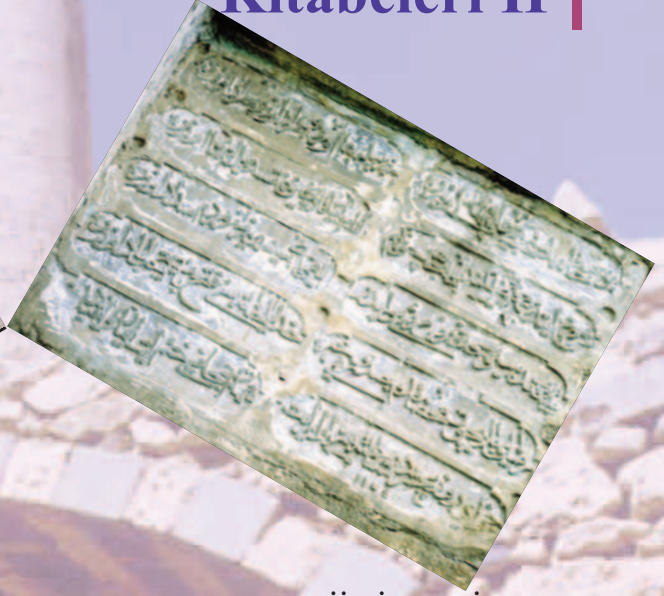
"Resulullah (sav) buyurdular ki: 'Kim içerisinde Allah için bir mescid bina ederse, Allah da ona cennette bir ev bina eder.' Resulullah Doğru Söyledi."

Bena ve ammere haze'l-mescide'l-mubareke'l-cemile Behram bin Abdullah. fi't-tarih sittetin ve tis'ine ve mieteyn. mieteyn.

"Bu güzel ve mubarek camiye Abdullah oğlu Behram inşa ve imar etti. Tarih 296"

Vakafa ala haza't-Tahunete el-vakiate fi karyetiNırhi bi'l-haddeti min canibi'il-meşrik.

Buna (bu camiye) Nırhi köyünün hududuna bitişik ve doğu tarafında bulunan değirmeni vakfetti."

PALU ULU CAMİİ KİTABESİ 2

1. Bu ma'bedhanenin terkiibini ali nihad üzre
1. .... bina urdu murad üzre murad üzre
2. Şuru' itdi Hacı İskender bina-i camia cünküm
2. Anın bünyad-ı tarihin .... bil itimad üzre
3. Yapub medrese ve mescid arz-ı mersumu ider
3. İlahi banisine vir zafer her dem sidad üzre
- 4.Rıza-yı bariçün mehdan kadem basdı reh-i hayra
4. Hudaya hanesi feth-i bab-ı....bad üzre
5. Ceza'yı ruz-i mahşerde şefaata sezavar it üzre
5. Heman encanımı hatmet iman ve inkiyad üzre Sene 1164

DÜKKAN ÖNÜ CAMİİ KİTABESİ

Ya miftahe'l ebvab

İfteh lena hayrel bab.

Sene : 1291

"Ey kapıları açan

Bizim için hayırlı kapılar aç."

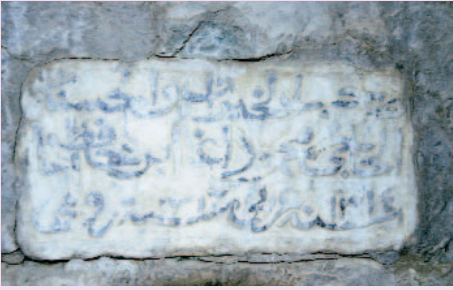
Not : Kitabesi yerinden sökülerek götürülmüştür.

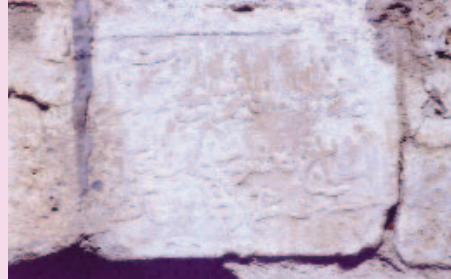

ZEVE (ESKİ PALU) ÇEPER PUVAR (PINARI) ÇEŞME KİTABESİ

Maşallah
Min icabu'l-hayr....
Emsaliha Allahu sadıku'l Azim
Sene 1301 (M.1883-84)

PALU ÇAYYUKARI KOZLU HAFİZ AĞA ÇEŞMESİ

Sahibü'l hayrat ve'l hesenat el-hacı
Mahmut Ağa ibn-i Hafız Ağa
Sene Arabi 1317 (M.1896-97),
Sene Rumi 1313 (M.1897-98)

PALU MUHAMMED AĞA ÇEŞMESİ

Sahibu'l-hayrat ve'l muhtedat
El-hac Yakub Ağa bin İsmail sene
1137(M.1724-25) Muhammed Ağa....

Yukarı Fırat Bölgesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2006 Yılı Çalışma Sonuç Raporu

“Yukarı Fırat Bölgesi Arkeolojik Yüzey Araştırması” programı 2006 yılı çalışmaları, 14-25 Ağustos tarihleri arasında, Ertuğrul DANIK başkanlığında ekip üyelerinden Mustafa BALABAN, Süleyman YAPICI ve Yüksel ARSLANTAŞ katılımlarıyla Elazığ ili dahilinde yapılmış olup, Gazi Üniversitesi Sanat Tarihi Yüksek Lisans öğrencisi Ferya AKTAŞ çalışmaya kısa süreli olarak misafir olarak katılmıştır. Araştırma kapsamında Elazığ merkez; Kovancılar İlçesi dahilindeki 1 ilçe merkezi, 6 köy, 1 mezra/mahalle; Keban İlçesi dahilindeki 1 ilçe merkezi ve 1 mezra/mahalle ile, Palu İlçe merkezi olmak üzere toplam 1 il merkezi, 3 ilçe merkezi, 6 köy, 2 mezrada; 11 adet çeşme, 8 adet höyük, 7 adet kilise/şapel, 3 adet kaya mezarı, 2 adet hamam ve 1'er adet yamaç yerleşimi, karakol yapısı (dirhe/kikle), türbe, kale ve sivil mimarlık örneği olmak üzere toplam 36 adet taşınmaz kültür varlığı üzerinde tespit ve belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, çalışma alanı dahilindeki yapılarda tespit edilen kitabelerin kopyası alınarak, epigrafik çalışmalar yapılmış, bu bağlamda çok sayıda kitabenin belgelemesi yapılmıştır.

2005 yılı içinde ağırlıklı olarak Palu ilçesi ve köylerinde yapılan çalışmalarda, kısmen Palu'ya yakın alanlarda Kovancılar, Alacakaya ve Merkez ilçede de çalışmalar yapılmıştı. Palu coğrafyasındaki kültür varlıklarının belgelenmesi ve Palu tarihini ilişkin sorunların giderilmesi, çalışma bütünlüğü gibi nedenlerden dolayı 2006 yılının çalışma ağırlık merkezini Kovancılar İlçesi oluşturmuştur. Palu'dan bölünerek ilçe durumuna getir-

ilen Kovancılardaki kültürel doku, kuşkusuz Palu ile ilgili sonuçlara da katkı sağlayacak bir alan olarak düşünülmüştür. Bu kapsamda Karaçor Bölgesi denilen alan dışında kalan Kovancılar bölgesinin, kısmen Karakoçan'a yakın alanları dışındaki bölümleri büyük oranda taranmıştır.

Çoğunluğu tescilsiz olan kültür varlıklarının belgeleme çalışmalarında, Kovancılar bölgesi dahilinde özellikle Geç Osmanlı Dönemi çeşme yapıları ile birlikte, çok sayıda Kilise ve Höyük belgelemesi yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda Kovancılar ilçe sınırları içinde 2005 yılı belgelenmelerine ek olarak Ekinözü Köyü'ndeki Habab Höyük, I ve II Nolu çeşmeler, Habab Kilisesi, Venk Manastırı ve Kilisesi; Saraybahçe Köyü'ndeki Çınaz I ve II Nolu höyükler; Karınca Köyü'ndeki Karıca Kilisesi; Demirci Köyü'ndeki Demirci Höyük; Çakırkaş Beldesi Cumhuriyet Mahallesi'ndeki Pulur Höyük, Yukarı Hoşmat Mahallesi'ndeki Hoşmat Kilisesi; Yalnızçam Köyü'ndeki Kökan Höyük, Gedikyurt Köyü'ndeki Kalove, Mehan ve İban çeşmeleri; Yeşilköy'deki Kaya Mezarı ve Aşağı Çeşme; Saraybahçe Köyü'ndeki Çınaz I ve II Nolu höyükler; Taşcanak Köyü'ndeki Totik Şapeli; Tabanözü Köyü'ndeki Muhammed Narullah Çeşmesi ile Kovancılar İlçe merkezi Kapıaçmaz Mevkii'ndeki Kapıaçmaz Yamaç Yerleşimi ve Kapıaçmaz Höyüğü'nde belgelemeler yapılmıştır.

Kovancılar ağırlıklı çalışma alanı dışında Palu İlçe merkezindeki Karşıbağlar'da yer alan ve ön isim olarak Palu Höyüğü olarak andığımız bir yerleşim alanı ile birlikte, Mahmut Samini Evi'nin

giriş kapısı'nda belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Elazığ il merkezinde ise, Merkez Kilise'de rölöve çalışmaları yapılmıştır. Buna karşın 2006 yılının ikinci ağırlıklı çalışma alanı olan Keban'da; ilçe merkezinde yer alan Ermeni Kilisesi, I ve II Nolu Anonim hamamlar, I ve II Nolu Anonim çeşmeler, Yusuf Ziya Paşa Çeşmesi, Kilise Çeşmesi, Anonim Türbe ile birlikte; Beydeğirmeni Köyü Mirali Mezrası'nda yer alan Mirali Kalesi ile

Mirali I ve II Nolu kaya mezarları ve Örenyaka Köyü'ndeki Çandikan Karakol Yapısı'nda belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

2006 Yılı Yukarı Fırat Bölgesi Arkeolojik Yüzey Araştırması tespitleri

2006 yılı çalışmalarında Kovancılar ilçesi dahilinde geç dönem Osmanlı çeşmeleri dışında Türk Dönemi eserlerine rastlanılmaması oldukça şaşırtıcı bulunurken; Keban ilçesinde görülen yoğun Türk eserlerinin bakımsızlık ve ilgisizliği de bir o kadar şaşırtıcı bulunmuştur. Özellikle ilçe merkezinde yer alan Osmanlı Dönemi 2 adet hamam yapısının bugüne kadar tescilinin yapılmamış olması, bakımsızlık ve hatta ilgisizliği bir yana, çöplük olarak kullanılmaları da bir o kadar anlaşılabilir durumdur. Her iki yapının da Elazığ Müze Müdürlüğü gözetiminde, Vakıflar Genel Müdürlüğü ile yerel yönetimlerin desteğiyle çöp ve moloz dolguları temizlenerek, bitkilenmeden arındırılması gerekir. Aynı çalışmanın bir benzeri de, türünün nadir örneklerinden Yusuf Ziya Paşa Kızı'nın Türbesi olarak da bilinen Anonim Türbe'de yapılmalıdır.

Kovancılar ilçesi dahilindeki höyüklerden Habab Höyük, Elazığ bölgesinin Tilenzit'ten sonra ikinci büyük ve önemli merkezi olması sürpriz olmamalıdır. Höyüğün boyutları ve bulunduğu mevki, yapılacak bir kazı çalışmasında oldukça önemli verilere ulaşılabileceğini göstermektedir. Bölgedeki önemli yapılardan Karınca Kilisesi, sağlam niteliğiyle günümüze ulaşan nadir örneklerden olup, ivedilikle koruma altına alınarak restore edilmeli, samanlık ve ahır işlevinden kurtarılmalıdır. Gerekli önlemler alınmazsa, çok kısa süre içinde örtü sistemi ve örtüyü destekleyen kemerleri çökme riskiyle karşı karşıyadır.

2005 yılı raporumuzda, gerekli çalışmalar yapılmazsa statik sorunları ve zemin kayması bulunan, Eski Palu yerleşimindeki yapılarda tahribat olacağı belirtilmişse de, herhangi bir çalışma gerçekleştirilmemiş ve 2006 yılında yaptığımız gözlemlerde Küçük Cami'nin kuzey beden duvarlarının tamamen yıkıldığı tespit edilmiştir. Gerekli önlemler alınmazsa tahribatın devam edeceği muhakkaktır.

ESERİN ADI	ADET	NOT
HÖYÜK	8	1 tanesi Palu'da, 7 tanesi Kovancılar dahilinde. Bunlardan Kovancılar'daki Çınaz, Hoşmat adıyla da bilinen Pulur Höyük dışında kalan höyükler tescilli olmadığı gibi, çoğunluğu ilk defa literatüre girmektedir.
YAMAÇ YERLEŞİMİ	1	Kovancılar Kapıaçmaz mevkiinde olup ilk defa tespit edilmektedir.
KAYA MEZARI	3	1 tanesi Kovancılar Yeşilköy'de, 2 tanesi Keban Beydeğirmeni Mirali Mezrası'nda olup, ilk defa tespit edilmektedirler.
KARAKOL YAPISI	1	Keban Örenyaka köyünde olup daha önce Veli Sevin tarafından tespit edilmiştir.
KİLİSE/ŞAPEL	7	1 tanesi Elazığ merkezde, 1 tanesi Keban merkezde olup, 5 tanesi Kovancılar dahilindedir. Hoşmat ve Habab dışındakiler ilk defa tespit edilmektedir.
HAMAM	2	Keban merkezde olup, bugüne kadar literatürde rastlanılmamıştır.
TÜRBE	1	Keban merkezde olup tescillidir.
KALE	1	Keban Beydeğirmeni Mirali Mezrası'nda olup, ilk defa tespit edilmektedirler.
ÇEŞME	11	4 tanesi Keban'da, 7 tanesi Kovancılar'dadır. Keban'daki I Nolu Çeşme dışındakiler literatürde rastlanılmamıştır. Kovancılardaki çeşmeler ilk defa tespit edilmektedir.
SİVİL MİMARİ	1	Palu ilçe merkezindeki Mahmut Samini Evi girişi olup, evin diğer bölümleri yenilenmiştir. Eski Palu evi giriş örneği olarak günümüze ulaşan tek örnek olup ilk defa belgelenmektedir.
TOPLAM	36	

Harput Çarşılarının Dünü-Bugünü- Yarını

I. ÇARŞI

Sözlük anlamı olarak çarşı, üstü kapalı pazarlara verilen isimdir. Çarşı kelimesinin kökeni Farsça çâr-sû (dört taraf) dan gelmektedir¹. Harput çarşılarıyla ilgili araştırmamızda metod olarak arşiv kaynakları, tetkik eserler ve sözlü kaynakları kullanarak çarşı yerleri ve isimlerini tespit etmeye çalıştık. Yurdal Demirel'in Şükrü Kacar'a Armağan kitabında ki makalesinden büyük çapta istifade ettik. Bugünkü Harput'un yerleşim yerlerinde son yüzyılda meydana gelen önemli değişiklikler çarşı yerlerini tespit etmede büyük zorluklar çekmemize sebep olmuştur.

2. ÇARŞILARIN KURULUŞ YERLERİ

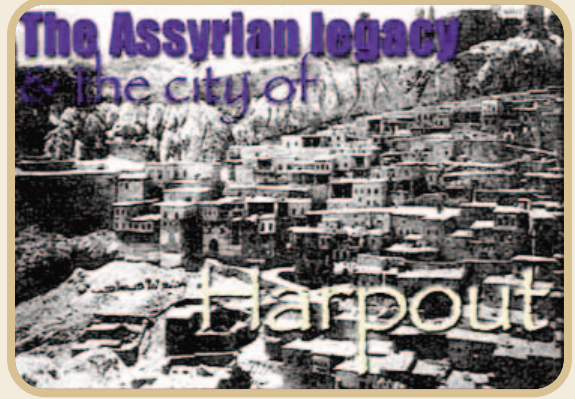
Türk-İslam şehirlerinde çarşıların genellikle dini merkezlere yakın olarak kurulduğu bilinmektedir. Bununla birlikte dini merkezlerin yakınında olmayıp, şehrin çeşitli bölgelerinde kurulan çarşıların varolduğunu da görülmektedir.

Türk-İslam şehirlerinde çarşıların genellikle dini merkezlere yakın olmasının başlıca nedenlerini şöyle sıralayabiliriz.

- 1- Cami çevresinde toplanan halkın alışverişini sürekli canlı tutacağına olan inanç,
- 2- Esnaf gruplarının ve alışverişe gelen kişilerin namaz kılama gereksinimini en kısa sürede karşılayabilmek,
- 3- Camiye cemaat toplamak
- 4- Vakıf olarak yapılan hayır kurumlarına gelir sağlamak.

20. Yüzyılın Başlarında Harput / M. Balaban Arşivi

19. Yüzyılın Sonlarında Harput / M. Balaban Arşivi

Bu nedenlerden dolayı çarşıların çoğunun dini merkezlere yakın olarak inşa edildiklerini görmekteyiz.

Harput'ta yer alan çarşıların da genellikle dini merkezlerin yakınında kurulduklarına şahit olmaktayız. Öyle ki Harput'ta ki çarşılar genellikle *Ulu Camii, Saray Hatun Camii, Meydan Camii, Kurşunlu Cami* ve çevresinde kurulmuşlardır.

Bu merkezler dışında atık maddeler, kirlilik ve gürültü gibi nedenlerden; Debbaglar Çarşısı, Dabakhane, Demirciler Çarşısı ve Bez Ağartan Tekstil Sektörü şehrin dışına yakın mahallelerde kurulmuştur. Harput'un Dabakhane bölgesinde bulunan dereler, Fatih Ahmet'e giden yol güzergahı, Gureybaşı bu sektörlerin yerleşim yeri olarak kullanılmıştır.

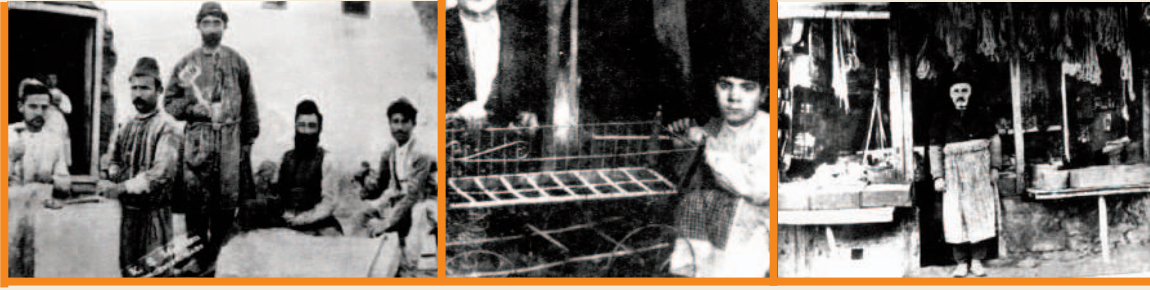
3. ÇARŞIYI OLUŞTURAN ÖĞELER

Osmanlı dönemi çarşıları arasta, bedesten ve hanlardan meydana gelirdi. Arasta, bedesten ve hanlar, Osmanlı çarşısının ve dolayısıyla da Osmanlı kentinin çekirdeğini meydana getiren en önemli unsurlardır.

4. ARASTA

Dilimize Farsça'dan geçtiği sanılan arasta kelimesi önceleri "ordugâhta kurulan Pazar" anlamında kullanılmıştır. Ârâsten (tanzim etmek, sıraya koymak; çekidüzen vermek, süslemek) mastarından gelen arastanın mânası "sıraya konulmuş, düzenlenmiş" olup² Farsça'da "arastak" kelimesi örtü anlamında da kullanılmaktadır³.

Harput yöresinde "arastak" kelimesinin değişmiş şekli olan "aristak" kelimesi, toprak

19. Yüzyılın Sonlarında Harput Çarşılarında Bulunan Esnaflar / M. Balaban Arşivi

evlerde tavanın üstünü örten ağaç yapraklarından oluşan örtü anlamında kullanılmaktadır.

4. HARPUT'TAKİ ARASTALAR

Yukarıda da belirttiğimiz gibi arastalar genellikle belirli bir işi yapan esnafın bir araya gelmesiyle oluşan çarşılardır. Bir çok Osmanlı kentinde olduğu gibi Harput'ta da aynı işi yapan esnafın bir araya gelmesiyle oluşturdukları çarşılarla rastlamaktayız.

Kaynaklarda geçen ve Harput'ta sadece bir işi yapan esnafın bir araya gelerek oluşturdukları çarşılar şunlardır:

Attarlar Çarşısı, Eskiciler Çarşısı, Demirciler Çarşısı, Hıyarcılar Çarşısı, Yemeniciler Çarşısı, Yukarı Dikiciler Çarşısı, Saraçlar Sokağı, Çakucular Sokağı, Terziler Sokağı⁴, Tarakçılar Çarşısı, Kasaplar Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı, Kuyumcular Çarşısı, Dokumacılar Sokağı, Kalaycılar Sokağı, Leblebiciler Sokağı, Nalbantlar Sokağı⁵, Meydan Çarşısı.

MEYDAN ÇARŞISI

(Saratun Camiinin önündedir. Son yıllarında büyük bir yangın geçirmiştir. Yangının çıkış sebebi olarak hafızalarda kalan bilgiler şunlardır; 1932-33? Yıllarında Meydan Çarşısında bulunan kasapta kavurma yapmak amacıyla 15-20 keçi kesilmiş ve büyük bir ateş yakılmıştır. Ateş kontrolden çıkınca büyük bir yangına sebep olmuştur. Yangın çarşının tüm dükkanlarını etkilemiş ve geriye bir kül yığını bırakmıştır. Devrin madeni paraları yangında erimiş ve uzun yıllar çocukların oyunlarında kullanılan metal haline gelmiştir. Bu yangından sonra dükkanlar tekrar yapılıp çarşı şenlendirilmek istenmişse de Elazığ çarşılarının gelişmesi karşısında giderek önemini kaybetmiştir⁶.

Bu çarşıda Kasap, bakkal, demirci, (demirci küçük ef.) 2 berber, yemenici 3-4 Han, fırın bulunmaktadır. Bicogillerden Ömer'in hamamın üstünde bakkalı vardı. Yağ, bulgur, zahire vb. mallar satılırdı. Bu çarşı Harput'un en son yıkılan ve terk edilen çarşısı olmuştur. Yaptığımız sözlü tarih ile bu çarşıda bulunan esnafları ve dükkan yerlerini birazda olsa tespit edebildik.

Meydan Çarşısında bulunan esnaflar şunlardı; Daldikli Osman (Yemenici-Daha sonra aile Ozan soyadını almıştır), Taşdirek Fırını, Kel Sündüz- Kel Ahmet, Berber Molla (Mılla), Hacı Muhsin, Bakkal Şakir (Çizmeciler), Saraç Nurinin dükkanı (Bicogillerden), Onbaşının yeri (Çorbacı), Yemeniciler⁷.

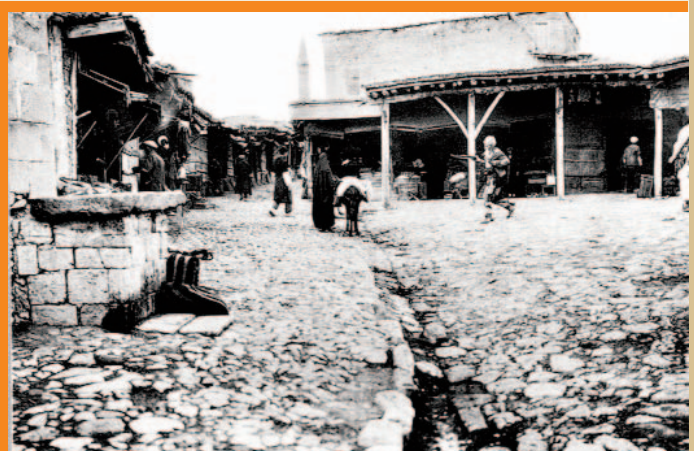
Çarşının önemli yapıları, renkli simaları;

Muvakkithane(Güneş Saati): Saray Hatun Camisinin önünde bulunmaktaydı. 6 sütunlu bu yapının alt tarafında buğday, arpa satılan geniş bir alan vardı. Özellikle kış aylarında köylerden gelen zahire burada satılırdı. Üst tarafında ise Muvakkithane bulunmaktaydı. Harput ezan vakitleri buna göre ayarlanmaktaydı. 1940-50 yıllarında zamanın belediye başkanı Mehmet Koçdemir meydanın dar olmasını, yeni Harput'a gelen kamyonların dönememesine bahane ederek sütunlu bu yapıyı yıktırmıştır⁸.

Aşçı Aziz Efendi; Çarşı Meydanının en önemli esnaflarındandır. Bir kuşkana içinde birkaç çeşit yemek yapmakla meşhurdur. Her an sıcak yemekleri hazır olup leziz yemekleriyle hizmet vermiştir⁹.

Meydan Çeşmesi; Meydan Camiinin hemen yanında yer almaktaydı. Gürül görül akan suyuyla Meydan Çarşısına gelen halkın su ihtiyacını karşılardı. Günümüze kadar gelen bu tarihi çeşmenin bugün suyu akmamaktadır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi arastalar daha sonraki dönemlerde "**Kapalı Çarşı**" adını almışlardır. Harput'ta da son dönemlerde bir kapalı

20. Yüzyıl Başlarında Harput Meydan Çarşısı / M. Balaban Arşivi

çarşının var olduğunu biliyoruz¹⁰. Ayrıca Harput'ta "*Şeytan Çarşısı*"¹¹ adıyla anılan bir çarşının daha var olduğunu biliyoruz. Büyük bir ihtimalle bu çarşının da bir arasta olduğu düşüncesindeyiz.

1.3.3. BEDESTEN

Türkçede bedesten olarak yerleşmiş bulunan kelimenin bezzâzistandan veya bezistandan geldiği ileri sürülmüştür. Ahmet Vefik Paşa bedesteni "*bez satılan bezzaz mahalli, akmiş-i nefise satılan çarşı*" olarak tarif eder. Bezzaz Arapça'da "*bez satan*" demektir. Bez kamûs Tercümesi'ne göre "*elbise, bez veya silah, kılıç*" anlamına gelmektedir. bedestenler başta mücevher ve değerli taşlar olmak üzere silahlar, müzeyyen koşum takımları ile değerli kumaşların da satıldığı yerlerdi¹². Kentin asıl kapalı alış veriş merkezini oluşturan bedesten büyük tüccarın bulunduğu ve transit ticarete konu olan malların alınıp satıldığı kapalı Pazar yeridir¹³. 1890 Harput Çarşısı

1.3.4. HARPOT BEDESTENİ

Bir çok Osmanlı şehrinde olduğu gibi Harput'ta da bir bedestenin var olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz.

Harput'taki bedesten bugünkü Kurşunlu camiiinin bulunduğu Kömür Meydanı denilen mevkide idi. İlk defa 1523 tarihinde zikredilen bedesten "*icaresi'nin yarısı Zahiriye Medresesi'ne bırakılmıştır*"¹⁴.

Harput'taki bedestenin büyüklüğü, geliri ve durumu hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Maalesef bedestenden günümüze herhangi bir kalıntı da kalmamıştır. Yalnız Rauf Akçay'ın 10 Ağustos 1979 tarihli Elazığ Gazetesi'nde yer alan "*Harput Ramazanları*" adlı

yazısında XX. Yüzyılın başında Harput bedesteninde manifaturacıların ve sahafların ticaret yaptıklarını ve bedestenin XIX.yüzyılın sonu ile XX. Yüzyılın başlarında hâlâ faaliyette olduğunu öğrenmekteyiz¹⁵.

Fakat şehrin Harput' tan Elazığ'a taşınması sonucunda Harput'ta birçok mimari yapının yıkılması ile beraber Harput bedesteni de yıkılmış ve maalesef günümüze ulaşmamıştır.

3.4. HAN

Yukarıda da belirttiğimiz gibi hanlar, bedesten ve arastalar ile birlikte Osmanlı çarşısının üç önemli unsurundan birisini oluşturuyordu.

Han kelimesinin aslı Farsçadır ve "ev" anlamına gelir. Osmanlıcada hanı belirtmek için kullanılan başka kelimeler de vardır. Han terimi konusunda büyük bir karışıklık söz konusudur. Kimi zaman, kent merkezlerinde olup yabancılara konaklama olanağı veren ticari binaları (çalışmamızın kapsamına giren işte bu hanlardır) veya kentteki düşkün yurtlarını (daha çok kervansaray denilen imaretlerin ortasında), kimi zaman da ana yolların üstünde bulunan ve yolculara barınak hizmeti veren hanları (menzil hanı; genellikle kervansaray / karbansaray denir) tanımlamakta kullanılır. Üstelik, kentlerdeki hanlara da yolcular bazen kervansaray derler¹⁶.

1.3.4.1. HARPOT HANLARI

Osmanlı'nın bütün şehir merkezlerinde olduğu gibi Harput şehir merkezinde ve çevresinde (Harput'un idari sınırları içinde kalan ticari yollar üzerinde) de birçok hanın olduğunu görmekteyiz.

Harput'ta yer alan ve kaynaklarda geçen başlıca hanlar şunlardır:

Maçlıoğlu Hanı,

İpli Han,

Aşağı Han¹⁷

Yeni Han,

Zencirli Han¹⁸, (Günümüzde Kılıç Piknik diye anılan lokantanın bulunduğu yerde olup 2 giriş kapısı varmış. Hanın içinde Hacı Tevfik Efendi, Tüccar Hakkı Efendi, Tüccar Mehmet Efendi (Çizmecilerden) hanın önemli esnafları olarak hatıralarda kalan isimlerdir.

Yağcı Hanı¹⁹

Eski Han

Demirli Han,

Çukur Han,

1890 Harput Çarşısı / M. Balaban Arşivi

20. Yüzyılın Başlarında Harput / M. Balaban Arşivi

Çarşı Hanı,
Vakıf Hanı²⁰.

Yağcılar Hanı (Bugünkü Hacı Baba Çay Evi'nin tam karşısında Hoca Hamamın üstünde ki yerdedir)

Kale Yolu Hanları: Sarayhatun Camisinden Kaleye inerken Murat yokuşunun sağında çınarın bulunduğu yerde 2 han vardır. Ayrıca burada bir postahane binası bulunmaktaydı. Yapılar 50 yıl evvel belediye tarafından satın alınmıştır²¹.

Emiloğulları Hanı: Meydanda Sarahatun camiinin karşısında bulunmaktaydı.

Katırcılar Hanı: Zincirli Hanın yanında bulunmaktadır.

Maalesef Harput'ta tespit ettiğimiz bu hanların yerleri hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Bunda da en önemli faktör Harput'un şu anda Osmanlı dönemindeki görüntüsünden çok uzakta olmasıdır. Bu nedenden dolayı Harputta ki hanların yerini, şehri meydana getiren diğer birçok fiziki unsura olduğu gibi herhangi bir şekilde gösteremiyoruz.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Harput'ta ki bu çarşıların varlığı bizlere Harput'un diğer birçok Anadolu şehri gibi zamanında önemli bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir. Fakat Harput'un yirminci yüzyılın başından itibaren yıkılmaya başlamasıyla beraber yazımızda bahsettiğimiz eserlerin çoğu da yok olmaya yüz tutmuştur.

ÇEKÜL HARPUT-BEDESTEN PROJESİ

Harput Çarşı-Bedesten projesi ile yeniden yaşam bulacak;

Tarihi kentler onları var eden önemli özellikler ile anılırlar. Harput bu açıdan tarih boyunca önemli bir ticaret şehri olmuş, önemli ekonomik üretimler burada gerçekleşmiştir. Bu açıdan Harput'un yok olması çarşılarının yok olmasıyla başlamıştır, tekrar var olursa çarşılarının yeniden kurulması, üretimin tekrar başlaması gerekmektedir.

Kentin düşmesi çarşıyla başlar;

19.yy. sonlarında kendi mezarına taşınan

tarihi Harput'un ilk kapanan yapıları çarşıları olur. Bu tarihi olayın çok önemli nedenleri vardır ve geri dönülmez bir şekilde zaman içinde tüm çarşısını kaybedecektir. İşte bu noktada Çekül Vakfı Harput için önemli bir çalışmayı bilimsel kaynaklara dayanarak yaparak Harput için yeni bir dönüşüm projesi hazırlamıştır. Harput Bedesten ve Çarşı Projesi Harput için yeni bir milat olacaktır.

I-Proje Nasıl Gerçekleşecek

Çekül vakfının ülke genelinde birçok tarihi kentte uyguladığı kamu-yerel-sivil birlikteliğe dayalı olarak yürütülecek bu projede her kesim kendi üzerine düşen sorumluluğu yerine getirecek. Harput için Elazığ Valisi, Belediye Başkanı, Fırat Üniversitesi Rektörü iş adamları ile önemli bir platform oluşturulacak. Projenin geliştirilmesi için ÇEKÜL Vakfı'nın katılımı ile Çarşı Proje Ortaklığı oluşturulacak. Harput'un yeniden yapılanması konusunda hazırlanacak Koruma Amaçlı İmar Planı ve Kentsel Tasarım Planları ile kentte oluşturulan öncelikler dikkate alınacak ve planlama aşamasında ortak önceliklere planda yer verilmesine çalışılacaktır.

ÇEKÜL Tarafından Projelendirilen Harput Çarşı Bedesten Projesi

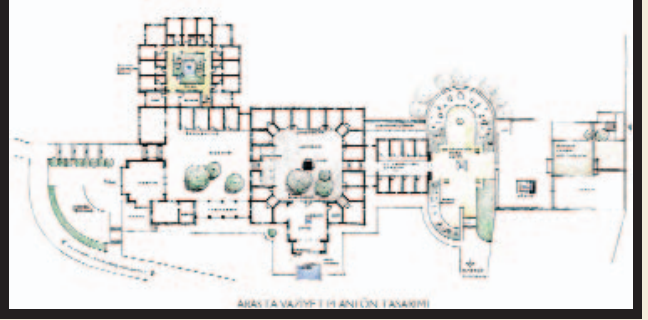
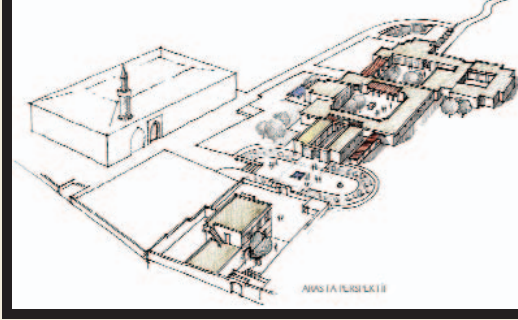
II-Proje kaynağı yaratmada yeni yöntem;

Proje, kaynak yaratma perspektifiyle de Harput'ta bir ilki gerçekleştirilmektedir. Proje için gerekli fiziksel, ekonomik ve sosyal yatırımların hayata geçebilmesi için Elazığ Belediye'sinin öncülüğünde bir fon oluşturulacaktır. Arsa sorunları Belediye tarafından çözülecek buna ek olarak proje sponsoru GÜLSAN A.Ş ve diğer katılımcılar sorumluluk alanlarında öncü rolü üstlenecektir.

2005 Yılında Hizmete Giren
Harput Çevre Kültür Evi / M. Balaban Arşivi

III-İş olanakları yaratma;

Harput Çarşısı-Bedesten Projesi sadece bir alış-veriş merkezi yaratma, restorasyon çalışması değil, yarattığı olanaklarla büyük oranda bir sosyal sorumluluk projesidir.

Projenin öncelikli hedeflerinden biri de, fiziksel gelişmenin yanında, işsiz gençlerin yeteneklerinin artırılması ve böylelikle sürdürülebilir yeni iş alanlarının yaratılmasıdır. Bu amaçla, projenin başında bir “Çarşı Proje Atölyesi” oluşturulmuş ve projenin sponsoru GÜLSAN A.Ş tasarıya büyük destek vermiştir. Atölye çalışmaları ÇEKÜL Vakfı ve mimar Metin KESKİN ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir.

IV-Ekonomik canlanmaya destek;

Projenin bir diğer önemli hedefi de, çeşitli nedenlerle ekonomik sıkıntılar yaşayan Harput ve Elazığ’a canlılık kazandırmaktır. Gelişen kültür turizminin önemli bir merkezi olmaya aday Harput’ta oluşturulacak geleneksel üretim merkezlerinde cazip fiyatlarla el işi üretimleri pazarlamak şehir ekonomisine yeni katkılar sağlayacaktır. Bu açıdan bir kısmı ölmek üzere olan geleneksel el sanatları yeniden hayat bulacak, piyasa koşullarına göre tekrar üretimler başlayacak ve önemli istihdam imkanları yaratacaktır.

V-İmaja yönelik özel çalışma;

Harput Tarihi Çarşısı-Bedesten projesiyle Harput ekonomisinin canlandırılması gerek-

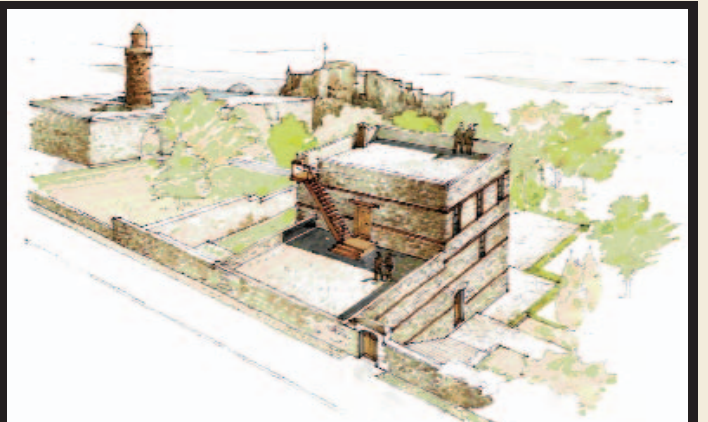
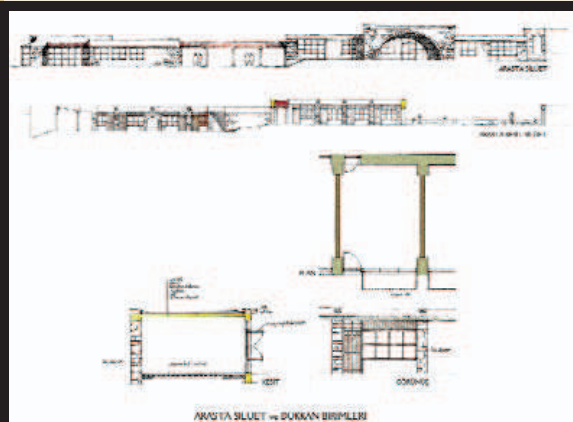
leşirken geçmiş ile bugünün değerleri arasında yeni bağların kurulması açısından da önemli bir kazanım elde edilmiş olacaktır. Bu nedenle Ulu Cami, Saray hatun Cami, Kale, Keşoğlu Meydanı yeniden çevre düzenlemeleri ile geleceğe taşınacaktır. Geleneksel el sanatları üretim sokakları, kahvehane, dinlenme yerleri, doğal tarım ürünleri satış yerleri ile sivil mimari yapılar, eski ile yenin uyum içinde harmanlanmasıyla Harput yepyeni bir imaja kavuşturulacaktır.

Çekül, Çarşı Projesiyle Neyi Hedefliyor?

Harput ve benzeri tarihi kentlerin ülke kültürüne, ekonomisine ve turizmine katkısını arttırmayı hedefleyen Çekül Vakfı bu paralelde Harput için titiz bir araştırma sonunda Çarşı Bedesten Projesi’ni üretti. Elazığ ve harput için bir şans olan Gülsan A.Ş bu önemli projede de Çekül ile birlikte tarihi Harput kenti için önemli bir katkı sağladı. Bu katkının kalıcı olması içinde birlik-teliğin sağlanması gerekiyor.

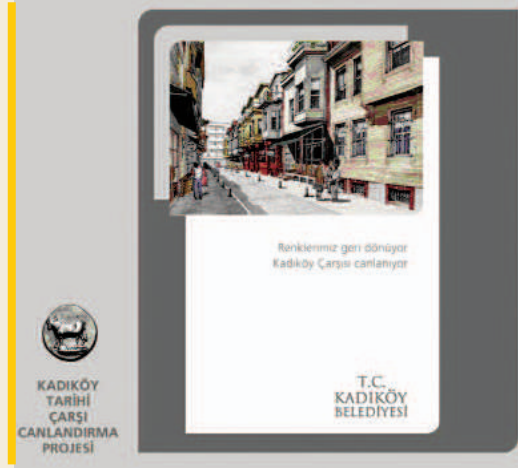
Çekül Kadıköy Tarihi Çarşı Canlandırma Projesini Başarıyla Yürütüyor.

Kadıköy tarihi çarşı canlandırma projesi, Kadıköy Belediyesi ile yerel-sivil-özel ortaklığı başarılı bir şekilde bir araya getirmesi nedeniyle örnek bir katılımcı model oluşturmaktadır. Bu modeli kullanmadaki hedef, Tarihi Çarşı’nın özellikli ve ayrıcalıklı imajının yeniden yaratılması ve böylelikle yeni stratejiler çerçevesinde Tarihi

Çarşı'nın canlandırılmasıdır. Projenin geliştirilmesi için, Kadıköy Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı'nın katılımı ile Çarşı Proje Ortaklığı oluşturulmuştur. Ortaklık, Çarşı Derneği'nin aktif katılımı ile de daha güçlü bir yapıya ulaşmıştır. Bu yapıya uygun olarak, Kadıköy'e gönül vermiş gazeteci, yazar, ekonomist ve iş adamlarından oluşan Çarşı Danışma Kurulu, Kadıköy halkından oluşan Çarşı Sokak Komiteleri, çarşı esnafından oluşan Çarşı Derneği, konusunda uzman kişilerden oluşan Çarşı Proje Grubu ve meslek odalarına bağlı şehir planlamacılarından, mimarlardan ve muhtarlardan oluşan Çarşı Değerlendirme Kurulu, projenin başlangıcından bu yana çalışmalarını başarıyla sürdürmektedir.

* Mustafa BALABAN, Çekül Vakfı İl Temsilcisi

1. Osman Nuri Ergin; "Çarşı", MEB İA., C.III, s.360,
2. Nusret Çam; "Arasta", TDV İA, C. III, İstanbul, 1991, s.335.
3. Mehmet Tuncer; Ankara Şehri Merkez Gelişimi (14.-20.YY), KB Yayınları, Ankara, 2001, s.12.
4. Ahmet Aksın, 19. Yüzyılda Harput, Elazığ, 1999, s.147.
5. Ahmet Uçar (D.1338- Ö. 2002) ve Salih Sanaç (D.1338)'in 21.06.1997 tarihli görüşmede; Prof. Dr. Kerim Sunguroğlu ve Şemsettin Ünlü'nün 14.08.1997 tarihli görüşmemizde verdikleri çarşı isimleri.
- 6-7. Mehmet Bico KERKÜKLÜ; 1933 Harput Sarayhatun Mahallesi doğumlu. Lise mezunu. Uzun yıllar memuriyet, daha sonra İstanbul'da serbest çalıştı. Emekli. Elazığ'da ikamet etmektedir. Şair ve yazar- gazetecilik yapmıştır. Şiir kitabı "gönülden geçenler" Elazığ'ın en çok sevilen ve okunan kitaplarından biri olmuştur. Cumhuriyet gazetesinde yazıları yayınlanmıştır. 10.09.2005 tarihli görüşmemizde Harput çarşıları ve esnaflar hakkında verdikleri sözlü bilgi.
8. İzzet ÜNLÜ-1928 Harput Doğumlu. Ortaokul Mezun. Harput'ta ikamet etmektedir. Uzun süre Harput Belediyesi, Harput Nüfus dairesi ve Elazığ Nüfus müd. Çalıştıktan sonra emekli olmuştur. 10.09.2005 tarihinde yaptığımız görüşmede verdikleri sözlü bilgi.
9. M. Bico KERKÜKLÜ'den alınan sözlü bilgi.
10. Ahmet Uçar, Salih Sanaç, Prof. Dr. Kerim Sunguroğlu, Şemsettin Ünlü'den alınan sözlü bilgi.
11. İshak Sunguroğlu, Harput Yollarında, İstanbul-1959 C.II (ek bölüm), s.17.
12. Semavi Eyice; "Bedesten", TDV İA, C.V, İstanbul, 1992. s.302-303.
13. Özer Ergenç; " Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", Birinci Uluslar arası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, tebliğler yay. Osman Okyar-Halil İncalcık, Ankara, 1980. s.106
14. Mehmet Ali Ünal; XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.221.
15. Rauf Akçay; " Harput Ramazanları", Elazığ Gazetesi, 10 ağustos 1979,s.2.
16. Işıl Tamdoğan-Abel; "Hanlar ya da Osmanlı Kentinde Yabancı", Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak, Der. François Georjeon - Paul Dumont, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000. s.388.
17. Ahmet Aksın, a.g.e. s.147.
18. Rauf Akçay, a.g.y. s.2.
19. İshak Sunguroğlu, a.g.e., C.I., s.
20. Ahmet Uçar ve Salih Sanaç ile 21.06.1997 tarihli görüşmede verdikleri sözlü bilgi.
21. Mehmet Bico Kerküklü'den alınan sözlü bilgi

BEN GÜLEMİYORUM; YA SİZ?..

Başlık size çok garip gelebilir. Ancak, içim yandığından kalemi elime aldığım an böyle bir başlık aklıma geldi. Aynıısını yazdım. Kendi haleti ruhiyemi olduğu gibi başlığa yansıtım. Yazıyı okursanız bir Palulu olarak sizinde haleti ruhiyenizin aynı olacağı kanaatindeyim.

Denilir ki “*her kuş kendi zurbasıyla uçar*”. Ne güzel bir söz. Sanki kitabın arasından çıkarılıp alınmış bir cümle. Gerçekten her kuş kendi grubuyla beraber olur. Göçmen kuşların olağan üstü yaşamlarına bir bakın. Aralarında, kilometrelerce, hatta kıtalar arası göç eden kuşlar vardır. Bunların takip ettikleri güzergahlarda ve gittikleri yerlerde birçok felaketler, ölümler ve yaralanmalar olmasına rağmen bir sene sonra yine aynı bölgelere yani vatanlarına dönerler.

Aynı şey biz insanlarda da vardır. Yurt dışındaki gurbetçilerimizi düşünelim. Her sene bin bir türlü zahmetlerle binlerce kilometreyi kat ederek bir aylığına doğup büyüdüğü yerleri görmeye gelirler. O güzelim köylerindeki evlerinin, ahırlarının yanında otururlar. Kendi yörelerinin havasını teneffüs ederler. Bir aylık enerjiyle birlikte tekrar rızıklarını kazandıkları vatanlarına dönerler. O kısa süreli tatil dönemindeki enerji onları bir yıl besler. Tıpkı kuşlar gibi, bu her yıl tekrarlanır.

Demek ki insan kendi vatanını kendi bölgesini velhasıl doğup büyüdüğü yeri sever. Hem de ne sever!.. Bu sevgi insanın geninde vardır. Siz dersiniz ki benim genimde böyle bir sevgi yoktur, bu sizin en doğal hakkınız. Siz diyebilirsiniz ki ben sadece doğduğum yeri severim. O sizin özel durumunuzdur. Ama ben doğduğum yeride doğduğum yeride severim... Elazığ' da Palulu birini gördüğümde ona karşı derin bir yakınlık hissediyorum. Elazığ'ın dışındaki illerden birinde Elazığlı birini gördüğümde ona karşı bir yakınlık hissedirim. Yurtdışına gittiğimde ülkemden birini gördüğümde artık bu Palulu veya Elazığlı demiyorum, ona karşı bir yakınlık hissediyorum.

Evet insan doğduğu yeri sever, sever ama işte bu sevgimiz kursağımızda kalıyor. Nedeni düne kadar Palu, 8 nahiyesi, 479 köyüyle ve hem nüfus hem de yüzölçümüyle Elazığ ilimizin en büyük kazası idi. Bağrında birçok şeyh, evliya, ilim ve bilim adamı yetiştiren *koca Palu!*.. Bünyesinde birçok tarihi saklayan ve besleyen *güzel palu!*.. Şimdiki haline baktıkça *ben gülemiyorum; ya siz?..*

Murat nehri üzerindeki karayolu köprüsü, bir rivayete göre Romalılar tarafından, bir diğer rivayete göre Artuklular tarafından yaptırılan köprüünün su üstündeki ayakları sapasağlam, ama üst kısımları yamalı bohça gibi.. Tarih kokan köprüünün üzerinden nice insanlar, kervanlar, ordu geçmiştir. Dile gelse de konuşsa. Eski haliyle

şimdiki yamalı bohça halini gördükçe, sanki kendini kendisini eski haline getirecek eski bir sevdalıyı bekliyor gibi duruyor. Köprüünün bu haline *ben gülemiyorum; ya siz?..*

Urartular zamanında yerleşim yeri haline getirdikleri Palu kalesinde, uzun zaman yaşamlarını sürdüren Urartular, zamanla yenik düşerek başka devletlere devredilen kale, uzun yıllar insanlara barınak olmuştur. Kale içinden iki tünelle, kalenin yanından akan Murat nehrine kadar inilmiş, tehlike ve muhasara anında su ihtiyaçlarını bu tüneller vasıtasıyla temin edilmişlerdir. Şimdi ise bu tüneller taş ve toprakla dolu vaziyettedir. Bu tünellerin açılıp, halka sunulmasını isteyen KALE! Sevgilisini beklemektedir. Kalenin böyle hüznüldü duruşuna *ben gülemiyorum; ya siz?..*

Palu'ya gittiğimde, Palu'nun girişindeki tepede durur o bölgeye kuşbakışı bakarım. Tam karşımda vakarlı ve bir o kadar da hüznüldü duruşuyla kale, kalenin etrafında kıvrım kıvrım akan Murat Nehri görünür. Çok değil, otuz kırk sene öncesinde temiz ve berrak akan koca murat nehri şimdi ise etrafındaki yerleşim yerlerinin kanalizasyonlarını içine alan Murat, tabiri caizse o koca Murat Nehri şimdi murdar olmuş. Yazın sıcağında serinlemek amacıyla nehre giden insanların çoğu bulaşıcı hastalıklara davetiye çıkarmakta. Bu tür yerleşim yerlerine bir an önce arıtma tesisi kurulması için yetkililerin bu konuya el atması beklenilmektedir. Çünkü Murat nehri yalnız Palu'nun ortasından geçiyor, dolayısı ile en çok etkilenen yöre de Palu oluyor. Kirli de olsa pasaklı da olsa kalenin yanından kıvrım kıvrım akışı çok güzel görünüyor.

Yine kalenin etrafında bir zamanların medeniyet merkezi olan Aşağı Mahalle, Çarşıbaşı, Zeve, Kızıltepe gibi yerleşim bölgeleri şimdi yerlerini boş arazilere bırakmış. Kıvrım kıvrım akan Murat Nehrini izledikçe dalıp gidiyorum.Şeyh Ali Septi Hazretleri'nin türbesine, oradan iniyorum Şeyh Mahmud-i Samini Hazretlerinin makamına, oradan çıkıyorum Şeyh Selahaddin Efendi'nin kabri şeriflerine. Murat nehrinin koca Palu'yu ikiye bölerek tam ortasından geçişini izlerken Üstat Necip Fazıl Kısakürek'in Sakarya şiiiri geliyor aklıma. Kendi kendime diyorum ki; *Ey koca Murat! Yüz üstü çok süründün ayağa kalk şanlı Murat!..*

İnşallah bu güzel ve tarih kokan beldemizin elinden biri tutar ayağa kaldırır deyip o bölgenin havasını derin derin içime çekerek yorgun bir savaşçı gibi yavaş yavaş Palu'nun merkezine doğru iniyorum.

Koca Palu'nun dününü ve bugününü düşündükçe *ben gülemiyorum; ya siz?..*

GURBETTEN PALU'YA YEĞENDEN DAYIYA

Devirler zamanın çocuklarıdır
Gelecek geçmişin öz ahfadıdır
Şecere tarihin sayfalarıdır
Ata'dan evlada yadigar nerde.

Asırdan üç çeyrek pay verdi bana
Kalemim aczimi taş eder O'na
Cimsit bey bıraktı temliki sana
Mahfuz-u beldeyi üstlenen nerde.

Zeve'yle aşağı mahallelerdi
Bir ihtilaf yeli duman eyledi
Kaçan kaçtı, kalan toza bölendi
Ağlayan dertli çok gülen nerde.

Kal'anda zindanın hüviyet gibi
Odalar, tünelles görünmez dibi
Bekler yarasarlar gelsin sahibi
Adı var Palu'nun kendisi nerde.

Bilenler söylesin o haşmet neydi
Hamiyet, merhamet, şefkat bizdeydi
Felek mi kıskandı, nazar mı değdi
Zamanı geçiyor, kıyam nerde.

Himmete muhtaçtır toprağı taşı
Evliya, huzurda bekliyor huşu.
Yeter viran etti sürün baykuşu
Hidayet hak'tandır veren el nerde.

Ey ağalar beyler artık görelim
Ağlamak boş gelin asl'a dönelim
Devletle el ele omuz verelim
Palu vefa bekler sen ben nerde.

Derdi söyler kendi dinler sözünü
Söz yalazdır derin yakar özünü
Gözde yaş yok söndüremez közünü
Deva nerde, çare nerde deri nerde.

Ziya Alp ÇARSANCAKLI

KAVUŞMAK NE GÜZEL

*Gün ola, harman ola gelsin dostlar saati.
Dostlarla vuslat anını görmek ne güzel.
Özlemler üstü küllenmiş yakıcı bir ateş.
Buluşulup Ab'u hayatla söndürmek ne güzel*

*Alpaslan Gazinin sitemi gelir doğudan,
Türkü, Kürdü, Zazayı eşit yaratmış Yaradan.
Hele bir benlik perdesini kaldır aradan.
Vefalı güzel insanlarla buluşmak ne güzel.*

*Bir zamanlar beyler ağalar hüküm sürerdi.
Devleti Ali yi Osman'a tam güven verirdi.
Bir de Mustafa Kutup, Ali-y Septi devri vardı.
O Saadet günlerini tefekkür etmek ne güzel.*

*Kalen de Çimşit beyle serhat türküsü söylendi.
Bülbül sesli Hafızlardan Ezan, Kur' an dinlendi.
Mert civan gençlerin günlerce gülüp eğlendi.
İpek yolunla şanın nice yad ellerde dillendi.*

*Para Pul, Şan şöhret olanlar için imtihan.
Kainatın ömrü içinde unutma ömrümüz bir an.
İnsanlar hizmet ister ne olur, gayretle davran.
Fedakarca vefa borcunu yerine getirmek ne güzel.*

*Palu'm medeniyetle yaşıt ismin bilinir.
Mazide kalan ihtişamın yeniden filizlenir.
Hizmeti mukaddes bilen bir GÜLİHSAN gelir.
Bu zata saygıyı vefayı göstermek ne güzel.*

Murat BİLGİN

Yeni Başkan: Mustafa Demirkıran

İki yıldır başkanlık görevini yürütmekte olan Murat Bilgin, il dışındaki işlerinin yoğunluğu nedeniyle yönetimde kalmak üzere dernek başkanlığından istifa etti.

Murat Bilgin konuyla ilgili yaptığı açıklamada; *"İki yıldan beri başkanlık unvanını şerefle taşıdım. Başkanlığım dönemde yönetim kurulu arkadaşlarıma ve sosyal kültürel faaliyetlerimizde bizi yalnız bırakmayan hayırsever iş adamlarımıza şükranlarımı arz ediyorum. Ayrıca başkanlıktan ayrılısam bile dernek faaliyetlerinde her zaman derneğin yanında olacağım"* dedi.

Yönetim kurulu tarafından ittifakla Dernek başkanlığına seçilen Mustafa Demirkıran ise yaptığı açıklamada; *"öncelikle beni bu göreve layık gören tüm yönetime müteşekkirim. Derneğimize önemli bir prestij kazandıran sayın Murat Bilgin'den sonra başkanlığı üstlenmenin kolay olmadığını biliyorum. Fakat yönetimde görev yapmış olma tecrübem yönetim kurulundaki değerli isimler ve Palulu hayırsever işadamları beni cesaretlendirmiştir. Başkanlığım süresince Palu'nun büyüklüğüne yakışır bir yönetim sergilemeye çalışacağım"* diyerek Eski Başkanımız Murat Bilgin'e başkanlığı döneminde göstermiş olduğu üstün başarı ve gayretinden dolayı yönetim adına teşekkür etti.

Dergi Tanıtım Gecesi

Dergimizin ilk sayısı kamuoyunda takdir toplayarak kendi alanında beğeni

Dergimizin tanıtım gecesi The Marathon otelde büyük bir katılım ile gerçekleşti. Dergimizin tanıtım gecesine Elazığ Belediye Başkanı Sayın M. Süleyman Selmanoğlu, Palu Belediye Başkanı M. Sait Dağoğlu, Fırat Üniversite öğretim üyeleri, iş adamlarımız, dernek yönetimi, üyelerimiz katıldı.

Acılış konuşmasını Dernek başkanı Sayın Murat Bilgin yaptı. Daha sonra Palu belediye başkanı M. Sait Dağoğlu bir selamlama konuşması yaptı. Dergimiz yazarı ve Bilin danışma kurulu'ndan Prof. Dr. İbrahim Yılmaz Çelik; Palu tarihi ve Palu'nun tarihteki önemi hakkında bir değerlendirme konuşması yaptı.

Dergimizin yayın yönetmeni Süleyman Yapıcı ise; derginin hazırlanış safhasından yayın hayatına başlama anına kadar olan süreç ile dergi ve dergi içeriği hakkında bilgi verdi.

Tarihi Palu Köprüsü Restore Ediliyor

Tarihi Palu Köprüsü, Karayolları Genel Müdürlüğü Köprüler Daire Başkanlığı, Tarihi Köprüler Şube Müdürlüğü tarafından aslına uygun olarak restore edilecek. Elazığ Karayolları 8. Bölge Müdürlüğü bünyesinde tarihi köprünün onarım ve restorasyon ihalesi 25.09.2006 tarihinde yapıldı.

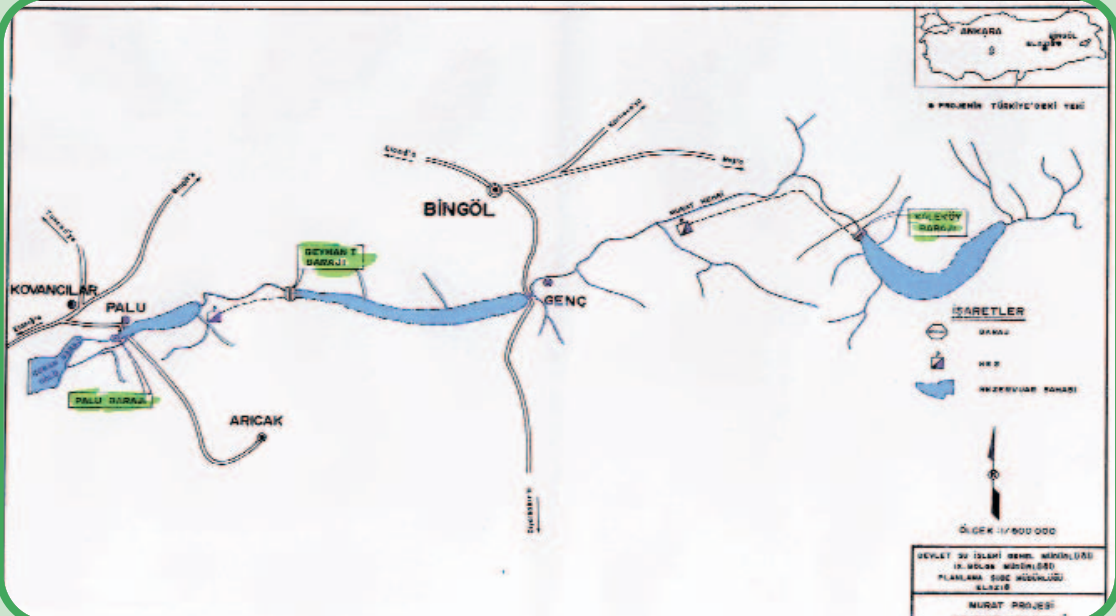
İhale; ÖZBA İnş. Lim. Şti. firması tarafından alındı ve Kasım 2006 tarihinde işe başlanılıp, 3 yıl süne ile devam edecektir. Tarihi Palu köprüsü ilk yapılış tarihine sadık kalınarak onarılp restore edilecektir.

Palu İle Beyhan Barajı ve Hidroelektrik Santrali Niçin Yapılmıyor?..

1988 yılında DSİ 9. Bölge Müdürlüğü tarafından projeleri tamamlanan Elektrik Etüt İdaresi tarafından ön incelemesi yapılan;

1. İlçemiz 2.5 km doğusunda yer enerji amaçlı Palu Hidroelektrik santrali,
2. Palu İlçesi Beyhan kasabasının 4 km. kuzeydoğusunda yer alan Beyhan Barajı ve Hidroelektrik santrali projeleri niçin uygulamaya konulmuyor.

Bu barajların inşası halinde Keban barajının ömrünün uzayacağı, yöre halkının büyük bir istifadesi ile birlikte, ekonomik ve sosyal olarak bir çok gelişmenin olacağı hatta Türkiye ekonomisine de çok ciddi yararlar sağlayacağı herkesin malumudur.

Palu Küçük Cami 2005 / S. Yapıcı Arşivi

Palu Küçük Cami 2006 / S. Yapıcı Arşivi

Tarihi Eserlerimiz Yok Oluyor

Eski Palu'da tarihi eserler gün geçtikçe bir bir yok oluyor. Bu eserlerimiz ya ilgisizlikten ya da bilinçsiz vatandaşlarımız tarafından taşları sökülerek yok olamaya terk edilmiş durumda.

2005 Temmuz ayında Fırat Havzası Yüzeysel Araştırma Ekibi tarafından kültür varlıklarını tespit çalışmaları arasında bulunan Palu Küçük Cami kuzey duvarının kısmen sağlam olduğu görülmektedir.

2006 Temmuz ayında yapılan çalışmalarda Palu Küçük Cami kuzey duvarının tamamen yıkılmış olduğu tespit edilmiştir.

Tarihi eserler bakımından oldukça zengin olan ilçemizdeki bu eserlerin gün be gün yıkılarak yok olması hepimizi üzmektedir.

Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından aslına uygun olarak restore edilecek Palu Tarihi Köprüsü'nün bir başlangıç olduğunu kabul ederek, ilçemizde bulunan tarihi eserleri kurtarmak için başta Kültür ve Turizm Bakanlığı'nı, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nü, Kamu Yerel yöneticileri ve sivil inisiyatifi daha duyarlı olmaya davet ediyoruz.

Şeyh Hacı Yasin Efendi'nin Türbesi Onarıldı

Hacı Yasin Efendi Türbesi / Foto: palu.bel.tr

Yukarı Palu (Zeve)'de türbesi bulunan ve ilçemizin önde gelen manevi önderlerinden biri olan Şeyh Hacı Yasin Efendi'nin türbesi Palulu iş adamı Emin Canpolat ve Palu Belediyesinin katkılarıyla restore edilerek çevre düzenlemesi yeniden yapıldı.

Başta Alacalı Mescid olmak üzere diğer tarihi eserlerin de duyarlı iş adamlarımız tarafından restore edilmesi temennisiyle Palu Kültür ve Dayanışma Derneği olarak Sayın Emin CANPOLAT'a İlçe halkı adına teşekkür ederiz...

Ramazan Yardımlarımız Devam Ediyor...

Yardım paketleri ilçemiz ve köylerdeki ihtiyaç sahiplerine bizzat evlerinde ihtiyaç sahipleri rencide edilmeden yönetim kurulu üyelerimiz tarafından teslim edildi.

İlk defa köylerimizde yaşanan fakir ve muhtaç ailelere yapılan bu yardımlar takdirle karşılandı. Yardımların dağıtılması esnasında köylerimizde yaşayan vatandaşlar tarafından il ve ilçe merkezlerinde yaşayan muhtaçlara bir şek-

Her yıl olduğu gibi bu yıl Ramazan ayında da Derneğimiz fakir ailelere yardım elini uzattı.

Dernek Yönetim Kurulumuzun ve ilimizde bulunan iş adamlarımızın zekat ve yardımlarını derneğimiz eliyle fakir ailelere ulaştırdık. Derneğimiz aracılığıyla yardım ve zekatlarını fakirlere ulaştıran yönetim kurulumuza ve iş adamlarımıza teşekkür ediyoruz.

Palu ve köylerinde yaşayan 400 aileye 20.000 YTL tutarında gıda ve giyecek yardımı yapıldı.

ilde ulaşıldığını ancak köylerimizde yaşayanların ise unutulduğunu dile getirdiler.

Yardımların dağıtılması esnasında vatandaşlarımızla yönetim kurulu üyelerimiz arasında duygulu anlar yaşandı.

Dağıtım konusunda yardım ve desteklerini esirgemeyen Palu Belediye Başkanı Sayın M. Sait Dağoğlu'na teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Üniversite Gençliğiyle Buluşma...

Derneğimiz bu yıl Ramazan ayında Fırat Üniversitesi'nde okuyan 150 öğrenciye iftar yemeği verdi.

Yönetim kurulumuzun da katılımlarıyla gerçekleşen iftar yemeğinde dernek başkanı Mustafa Demirkıran; gençliğin öneminden bahsettikten sonra, *“geleceğin yönetici adayları olan sizlerle farklı fakültelerde okumanız münasebetiyle bir araya gelip tanışmak, kaynaştırmak ve derneğimizin faaliyetlerinde sizleri haberdar etme gayesiyle bu iftar programını düzenledik”* dedi.

Kısaca Palu'nun 4000 yıllık tarihinden kısaca bahseden başkan Demirkıran konuşmasını şöyle tamamladı: *“Değerli genç arkadaşlarım bizim dernek olarak sizden beklentimiz sizin üniversite mezunu saygın bir mesleği olan ama bölgesine, kültürüne ve geleneklerine bağlı gençler olmanızdır. Bunun için de sizden dernek merkezimize gelmenizi, faaliyetlerimize katılmanızı ayrıca sadece ailenizin değil bütün bölgemizin beklediği diplomayı da başarıyla almanızı istiyoruz.”*

Şehidimizi Rahmetle Anıyoruz.

İlçemiz eşrafından rahmetli Celal Evranos'un torunu ve Mehmet Nuri Evranos'un oğlu Jandarma Teğmen Cengiz EVRANOS Görev yeri Mardin, Dargeçit İlçesinde Terör örgütü PKK' a tarafından haince pusuya düşürülerek Şehit edildi.

25.09.2006 günü Mardin Dargeçit İlçesine bağlı Sunatkapı bölgesinde devriye görevi yapan güvenlik görevlileri akşam saatlerinde, bölgede pusu kuran teröristlerin saldırısına uğradı. Çıkan çatışmada, 24

yaşındaki teğmen Cengiz Evranos ve 2 korucu yaralandı.

Tedavisi yapılmak üzere helikopter ile sevk edildiği Şırnak Askeri Hastanesi'nde yapılan müdahaleye rağmen kurtarılamayarak Teğmen Evranos şehit oldu

Ülke ve ilçe halkımızı yasa boğan bu menfur olayı Palu Kültür ve Dayanışma Derneği olarak kınıyor ve lanetliyoruz.

Şehidimize Allah'tan rahmet, kederli ailesine ise başsağlığı ve sabırlar diliyoruz.

Hüsamettin Septioğlu'nun kaleme aldığı kitap 2004 yılında okuyucusuyla buluştu. Şair kimliği ile tanıdığımız Septioğlu'nun bu kitabı kendine ait kısa ve mütevazı bir önsözle başlıyor.

Önsözünden sonra şair kimliği ağır basarak kitabına şiirle başlıyor. Birbirinden güzel şiirlerini kitabının arasına serpiştirdiğini görmekteyiz.

100 sayfalık kitabını veciz sözlerle bitiriyor Septioğlu.

Kitap herhangi her bölüme ayrılmamışsa da biz kitabı üç bölüm halinde incelemeye çalışacağız.

Kitabın ilk bölümü olarak kabul ettiğimiz kısmında Palu ilçesinin tarihi ve sosyal yapısından bahsediliyor. Bu konular anlatılırken ilçenin kültür ve folklorik özelliklerinden bahsediliyor.

Palu ve Şeyh Ali-yi Sebti Hazretleri

Palu'ya has yemeklerin isimleri, aşiretler, Cemşit Bey yönetimi, gelenek ve görenekler, lakaplar ve ailelerin yurt içinde ve dışında nerelerde ikamet ettikleri araştırılmış ve bu bölümde kayıt altına alınmıştır.

Bu bilgilerin ardından ikinci bölüm diyebileceğimiz kısımda ise Şeyh Aliyyü's -Sebti Hazretlerinin hocası ve şeyhi Halid-i Bağdadi hazretlerinden kısaca bahsedilmiştir.

Daha sonra şeyh Aliyyü's-Sebti Hazretlerinin hayat hikayesi, Palu'ya gelip yerleşmesi, Şeyh Mahmud-i Samini ve Seyyid Ahmed-i Kürdi Hazretleri ile olan şeyh mürit ilişkileri anlatılmıştır. Nakşi tarikatının silsile-i zincirinden bahsedildikten sonra Palu'da aileden ileri gelenlerin kısa tanıtımları ile birlikte fotoğrafları da sırasıyla kitaba yerleştirilmiştir.

Ayrıca bu bölümde yine Nakşibendi tarikatının müşidlerinin sıralanmasını gösteren Osmanlıca belgelere de yer verilmiştir.

Kitabın son bölümü diyebileceğimiz için bölümünde ise; Hüsamettin Septioğlu, Şeyh Aliyyü's-Sebti Hazretlerine ait keramet ve olağanüstü halleriyle ilgili bilgiler ve rivayetleri bizzat babası merhum Şeyh Abdulkadir Efendi'den duyduklarını da ayrı bir başlık altında toplamıştır.

Daha çok şair kimliği ve "Nakşi" mahlasıyla tanıdığımız Septioğlu'nun ayrıca yayınlanmış iki şiir kitabı da bulunmaktadır.

Elazığ baskılı ve Öz Tuğra Yayınları arasında yayınlanan bu kitabı yazarımızdan (0.424.651 20 37) temin edebilirler.

Hizmet Alanlarımız

- Kadın Hastalıkları ve Doğum
- Dahiliye
- Göz Hastalıkları
- Genel Cerrahi
- Ortopedi ve Travmatoloji
- Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları
- Kulak, Burun, Boğaz
- Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon
- Beyin, Sinir ve Omurilik Cerrahisi
- Nöroloji
- Psikiyatri
- Üroloji
- Kardiyoloji
- Diş Sağlığı
- Radyoloji Ünitesi
- Biyokimya ve Mikrobiyoloji Laboratuvarı
- Anestezi
- Acil
- EMG - EEG
- EKO - Eforlu EKG

Memur ve memur emeklileri Tıp Merkezimizde,
muayene ve her türlü tedavilerini
yapılabilmektedirler.

Önce Sağlık.

Sizin için varız.

ELAZIĞ UFUĞ TIP MERKEZİ

Delice, Tiki Phanetice A.Ş.

İstiklal Caddesi No: 141 Sivaslıyapı Çarşı Önünde
Tel: 0 474 207 41 00 Faks: 0 474 20 70 40 www.elazigtib.com

Sizin için varız.

Lokanta & Cafeterya

Taşkonak Her Zaman Bir Kalite

- * Temiz ve Doğal Ortam * Şelaleli Mekan * Oto Parklı * Çocuk Parkı * Canlı Müzik
- * Yöresel Yemeklerimiz * Anadolu Mutfağı
- * Düğün, Sunnet ve Toplantılarınız İçin Özel Günlerinize uygun Kapalı ve Açık Mekan

Rezervasyon Tel : (0424) 237 96 91
Sipariş tel : (0424) 237 96 92
Yeni Araştırma Karşısı

ELAZIĞ